Populačné štúdie Slovenska 17

Populačné štúdie Slovenska 17

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

ISBN 978-80-89881-31-4

Pavol Tišliar (ed.)

Populačné štúdie Slovenska 17

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

Bratislava 2024

© Populačné štúdie Slovenska 17
(Studies in the Population of Slovakia 17)

Zostavil/Editor:
prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Recenzenti/Reviewers:
prof. PhDr. Martin Hetényi PhD.
prof. PhDr. Peter Mičko, PhD.

Štúdie/Papers: © *Marcel Demčák, Pavol Krajčovič, Branislav Šprocha, Pavol Tišliar, Peter Vanek*

AGENTÚRA
NA PODPORU
VÝSKUMU A VÝVOJA

Publikácia je výsledkom riešenia grantových úloh APVV 0199-20 "Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia a VEGA č. 1/0231/23 „Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia".

1. vydanie, Bratislava 2024

MUZEOLÓGIA
A KULTÚRNE
DEDIČSTVO, o.z.

Vydavateľ/Published:
Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

ISBN 978-80-89881-31-4

OBSAH

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha:
Historical Atlas of the Population of Slovakia (from the 18th to the 1st half of the 20th century) 5

Pavol Krajčovič:
Biela Bukovina - historicko-geografický vývoj horského sídla nemecky hovoriacich drevorubačov 19

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha:
Organizovanie vysťahovaleckej a krajanskej agendy v medzivojnovom období 35

Marcel Demčák:
Četníctvo a ochrana pamiatok v medzivojnovej ČSR 55

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha:
Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 – územný a správny vývoj 71

Peter Vanek:
Prehľad primárnych zdrojov k hospodárstvu na Slovensku v medzivojnovom období s dôrazom na chemický priemysel 97

CONTENTS

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha:
Historical Atlas of the Population of Slovakia (from the 18th to the 1st half of the 20th century) 5

Pavol Krajčovič:
Biela Bukovina - historico-geographical development of the mountain settlement of German speaking lumberjacks 19

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha:
Organisation of the emigration and compatriot agenda in the interwar period 35

Marcel Demčák:
Gendarmerie and protection of cultural heritage in the interwar Czechoslovak republic 55

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha:
District establishment in Slovakia 1918 – 1945 – territorial and administrative development 71

Peter Vanek:
Overview of Primary Sources on the Economy of Slovakia During the Interwar Period with Emphasis on the Chemical Industry 97

Historical Atlas of the Population of Slovakia (from the 18th to the 1st half of the 20th century)[1]

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brano
Czech Republic
&
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Slovak Republic
e-mail: tisliar@phil.muni.cz
https://orcid.org/0000-0002-0886-7499

Doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.
Slovak Academy Science
Centre of Social and Psychological Sciences
Šancová 56
811 05 Bratislava
Slovak Republic
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-6197-0519

Populačné štúdie Slovenska 17:5-18

Historical Atlas of the Population of Slovakia (from the 18th to the 1st half of the 20th century)
The article presents and evaluates the results of the project Historical Atlas of the Population in Slovakia in the 18th-20th centuries, implemented in 2013-2017, which is followed by a new preparation and implementation of the project Atlas of Demographic Processes of Population of Slovakia.

Keywords: historical atlas of the population, lexicon of settlements, population of Slovakia, 18th - 20th centuries

[1] The article is an output of the project APVV 0199-20 „Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia (Transformation of Population Development in Slovakia in Regional Perspective from the End of the 19th to the Middle of the 20th Century).

Introduction

The quality and extent of current knowledge about population structures and population development in Slovakia before the Second World War and especially before the formation of independent Czechoslovakia can still be described as a problematic element of demographic knowledge without a deeper multidisciplinary approach. The causes of this situation and the significantly stagnant historical and demographic research compared to other European countries (e.g. with the Czech Republic, Hungary, etc.) can be seen in several aspects. A major problem is, in particular, the preparation of appropriate input data. It is a complex, time-consuming process that needs to be done when working with archival documents and selected editions of sources. In addition, it is often characterized by its fragmentation, diversity in terms of purpose, nature, content and origin, but also frequent misrepresentation. Specific is also the lack of previous summary work that would deal with the issue and could assist in its quicker understanding. These underlying problems should also include inadequate basic research as a prerequisite for a successful grasp of population development issues, especially in the pre-historic period at the micro-regional and regional levels.

For these reasons, the research team, which was formed at the Faculty of Philosophy of the Comenius University in Bratislava in 2011, decided to fill in the gap by means of a basic synthetic, multidisciplinary-oriented work that would provide a wide range of scientific disciplines and fields with knowledge about the basic structures of the population and deeper information on the population development in Slovakia in the historical context. The main subject of the APVV-12-0199 Project: *Historical Atlas of the Population of Slovakia (from the 18th century to the first half of the 20th century)* became the compilation of a lexicon of Slovak settlements and an atlas of the population, followed by analyses of the development of selected population characteristics in the form of the text section in the monitored time period. The project was running between 2013 and 2017 and its core research mostly focused on three areas: periodical editions, archival research and analytical work.

The status of research before the project implementation

The historical and demographic research of the Slovak population and its demographic reproduction can be long-term characterized as a matter of a narrow circle of researchers from various disciplines. They have devoted themselves to the given topic mostly marginally, often on the basis of their own enthusiasm and interest. This fact had to be taken into account when adapting the methodology of the whole project.

Demographic atlases by 2011

Although the Atlas by J. M. Korabinsky from the beginning of the 19th century[2] was the first ever atlas dealing also with the population of the present-day territory of Slovakia, in practice, only the development of geography and consequently demography and demographic statistics brought along first quality cartographic works containing data on the population, mostly based on modern censuses. The *Atlas of the Czechoslovak Republic* (1935) can be included among the first more complex atlas works. In particular it presented selected census results of 1921 and 1930, such as population density, age and gender, nationality and religion, as well as selected aspects of demographic processes, such as mortality rate, causes of death, birth rate, and marriage rate. Another more complex work, which also dealt with population development in Slovakia, was the *Atlas of the Population of the Czechoslovak Socialist Republic*.[3] In the table and map section, it also presented some basic demographic issues retrospectively from the end of the 18th century, with particular emphasis on the period of the 20th century, since the formation of the Czechoslovak Republic. In this work, the territory of Slovakia is, however, only represented by some partial information based on modern censuses since 1880. The third specialized atlas in order, which also focused on population development and demographic reproduction, was the *Atlas of the Slovak Socialist Republic* (1980). From the point of view of population structures, natural and mechanical movement of the population, it focused on the presentation of data after the Second World War. However, it also included some historical maps showing population development and population growth in the municipalities of Slovakia according to the census results of 1869-1970. Its completed re-edition in the form of the *Atlas of the Land of the Slovak Republic* (2002) partly also documents the population development and demographic structures from the first half of the 1990s. The last more complex of these works is the *Atlas of the Slovak Republic*.[4] The critical interest period of the individual content elements of this atlas was the period of 1990-2003, the main focus being on the period around the 2001 census. On the other hand, the team of authors also tried to a limited extent to present demographic processes and structures in a longer time horizon, even in the previous period. A special analytical text section[5] was also developed for the atlas. Finally, we

[2] KORABINSKÝ, J. M. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg 1786.
[3] *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980.
[4] *Atlas krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR Slovenská agentúra pre životného prostredia, 2002.
[5] MLÁDEK, J. – KUSENDOVÁ, D. – MARENČÁKOVÁ, J. – PODOLÁK, P. – VAŇO, B. (eds.). *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2006.

also mention two specialized atlases: the Atlas of the Evangelical Church[6] and the National Atlas, containing unique and unprocessed data from the census of 1940.[7]

Selected lexicons, editions and source works

With regard to the set subject of the project, some basic results of static and continuous nature were available, generally without further processing. In particular, these can include the individual Hungarian provincial records from 1715, 1720 and 1828, which were partly processed and made available by Hungarian statistics at the end of the 19th and 20th centuries.[8] More significant and in terms of reliability more accurate data on the population status were provided by individual censuses. Unique in its nature was the first general census from the end of the 18th century, in the professional literature known as the "Josephine" census. It traced all the groups and classes of society, and the basic results and course of this census were captured in the work by G. Thirring.[9] The census of non-aristocratic population from 1804/1805 and, to a great extent, the "Bach" censuses of 1850/1851 and 1857 were organized for military and tax purposes.[10] Since the year of 1869, which can be described as a milestone in terms of the quality and quantity of data on the population status in Hungary, a regular ten-year cycle of census was also introduced for "scientific purposes".[11] It was organized by the Hungarian Royal Statistical Office in Budapest, which was the editor of the source statistical publication *Magyar statisztikai közlemények*. It also published selected data from individual censuses. However, in recent years, the gradual disclosure of previously unpublished partial results of these censuses as well as older conscriptions should be noted.[12]

The established trend continued after the formation of the Czechoslovak Republic, and even later during the existence of the Slovak Republic between 1939 and 1945, until the middle of the 20th century. Basic results from most of these

---

[6] *Historický atlas evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2011.

[7] TIŠLIAR, P. *Národnostný kataster Slovenska z roku 1940*. Bratislava: SNA, 2011.

[8] KOVACSICS, J. Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In: J. KOVACSICS (ed.). *A történeti statisztika forrásai*. Budapest: Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1957, pp. 5-51.

[9] THIRRING, G. *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia kiadása, 1938.

[10] KOVACSICS, Bevezetés...; CZOERNIG, K. F. v. *Etnographie der* Östrerreichischen *Monarchie*. I. Wien: Kaiserlich Koeniglichen Hof., 1857.

[11] KELETI, K. *A Népszámlálás*. Pest: A miniszterium statisztikai osztálya, 1869.

[12] *Az 1869.* évinépszámlálásvallásiadatai. KSH Levéltár, 2005; *II. József népszámlálásának községi adatai*. Budapest: KSH, 1996; *A Felvidék településeinek vallási adatai (1880 – 1941)* I. es II. kötet. Budapest: Központi statisztiaki hivatal, 1999; *Az 1850. éviés 1857. évinépszámlálás*. Budapest: KSH, 1993; *Az első Magyarrországinépszámlálás (1784 – 1787)*. Budapest: KSH, 1960; *Erdély 1857. évinépszamlálása*. Budapest: KSH, 1992; *Történeti statisztikai tanulmányok. Pótlás az első magyarorzsági népszámláláshoz 1786-87*. Budapest: KHS, 1975.

modern censuses are available, published in the source publication *Czechoslovak Statistics*.

Besides these basic sources, specialized types of aids, topographical lexicons, are also available. These can be divided into two groups according to their authors.[13] Private-origin lexicons can be considered as an additional source. Although they contain several data on individual localities and their population, the data are of different provenance and hence different quality.[14] Qualitatively higher levels were achieved by topographic lexicons of an official nature. The earliest, referred to by Slovak historiography as the Teresian Lexicon of Settlements, dates back to 1773.[15] The unique contribution of this lexicon is a series of data on the predominant language of the population of individual municipalities in Hungary, as well as other social and societal characteristics. In the second half of the 19th century, official topographies of the Kingdom of Hungary[16] were regularly published by the newly established statistical office.

After the establishment of the Czechoslovak Republic, official (administrative and statistical) lexicons were mainly published in connection with the censuses.[17] The Retrospective Lexicon of Municipalities,[18] which summarizes the number of houses and inhabitants at the level of individual Slovak settlements as obtained by modern and official censuses of 1869-1970, is of particular standing and importance.

Continuous sources that document population movements and demographic processes can only be tracked from a regional point of view since the mid-19th

[13] TIŠLIAR, P. Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 3 2015, (1), pp. 51-62.

[14] KORABINSKÝ, *Geographisch-historisches...;* FENYES, E. *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu* és *puszta, betürendben körülményesen leiratik*. Pest, 1851; NAGY, L. *Notitiae-politico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum*. Budae: Procusae Typia Annae Landerer, 1828; VÁLYI, A. *Magyar Országnakleirása*. I. – III. kötet. Budan: A Királyi Universitásnak Betüivel. 1796 – 1799.

[15] *Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum*. Budapest, 1920.

[16] *A Magyar korona országainak helységnévtára*, 1869, 1873, 1882, 1892, 1895, 1898, 1900, 1903, 1907, 1913.

[17] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. *Lexikóny obcí pre územie Slovenska I. Vybrané úradné lexikóny z rokov 1920 – 2002.* Bratislava: Infostat. 2009.

[18] *Retrospektivní lexikón obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970*. Díl I. svazek 1. a 2. *Počet obyvatelů* a *domůpodle obcí a* částí *obcí v letech 1850 – 1970 podlesprávního členení k 1. lednu 1972*. Praha: FSÚ, 1978.

century. They have been published on a regular basis mainly in statistical yearbooks, reports and handbooks.[19]

Particular mention should be made of the extraordinary censuses of the population that took place in Slovakia in the first half of the 20th century and that differed from the standard system of organized censuses. The first took place in 1919, in connection with the demarcation of the borders of Slovakia,[20] the second in 1938 in connection with the definition of the so-called national cadastre in the downsized Slovakia.[21] Only some results of these censuses were published, deeper analyses can therefore be made only by basic archival research.[22]

In addition to the mentioned sources, which can be generally characterized as reliable, some data can also be obtained data from canonical visits, military registers that were kept in better quality since the 18th century, urbariums or other sources of mass nature, requiring basic archival research. These data sources, however, cannot qualitatively be compared with the above-mentioned sources due to their frequent misrepresentation. A special group includes registry books, the oldest of which have been preserved for the territory of Slovakia since the end of the 17th century.

Analytical works

There are not many analytical works in Slovak historiography dealing with the population development of Slovakia by the middle of the 20th century. Worth mentioning is, in particular, the work of Alojz J. Chur, dealing with the interwar state of the Slovak population,[23] the works of Antonín Boháč, the founder of

---

[19] *Magyar statisztiaki évkönyv* 1885 – 1888, 1893 – 1910. Budapest: OMKSH, 1886-1911; *Statistická ročenka ČSR* 1934 – 1938. Praha: SÚS, 1934 – 1938; *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha: FSÚ, 1985; Népmozgalma 1900 – 1918 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. A Magyar Korona Országainak Budapest: A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1905 – 1924; Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1919 – 1937. In: Československá *statistika*, sv. 53, 59, 63, 77, 121, 145, 163, řada XIV., sešit 1. – 7. Praha: Státní úřad statistický, 1929 – 1941; Štatistické *zprávy Štatistického úradu*, 1939 – 1943; *Zprávy Státního úřadu československého*, 1919–1938; *Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu*, 1946; *Statistická příručka republiky Československé* II., III., IV. Praha: SÚS, 1925 – 1932; ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v *Pohyboch obyvatelstva Československav rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava: Infostat, 2009.

[20] TIŠLIAR, P. *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS, 2007.

[21] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava: Infostat. 2009.

[22] *Soznam miest...*; Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Bratislava: Štátny štatistický úrad, 1939.

[23] CHURA, J. A. – KIZLINK, K. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 2. Bratislava: Roľnícka osveta, 1939; CHURA, J. A. *Slovensko bez dorastu?* I. diel. Bratislava: Roľnícka osveta, 1936; CHURA, J. A. *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 1. Bratislava: Roľnícka osveta, 1938.

Czechoslovak demography,[24] the work of Ján Svetoň, who attempted the first deeper synthesis of the population development of Slovakia,[25] the work of Vladimír Srb, the Czech demographer, who also summed up an overview of basic demographic processes in the 20th century also for the territory of Slovakia,[26] and in the last years also the work of Branislav Šproch and Pavel Tišliar, focusing mainly on the population development of Slovakia and its regions, with emphasis on the first half of the 20th century.[27]

In addition to work directly focusing on demography and population development, worth mentioning are also the analyses that examined the population from different perspectives. From the point of view of ethnography, ethnology, linguistics or modern sociology, the work of Ján Čaplovič,[28] Lubor Niederle,[29] Alexej Petrov[30] and Jan Húsek[31] can be mentioned. From the area of modern ethnology in Slovakia, it is possible to mention the work of Martha Botiková, Kornélia Jakubíková and others.[32] It is also impossible to overlook the numerous works of John Botík, dealing with the multi-ethnic territory of Slovakia.[33]

---

[24] BOHÁČ, A. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část analytická. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. *února* 1921. I. díl. In: *Československá statistika* sv. 9, řada VI., sešit 1. Praha: SÚS, 1924, s. 32*-129*; BOHÁČ, A. *Národnost a sčítání lidu : K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky*. Praha, 1930.

[25] SVETOŇ, J. *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958; SVETOŇ, J. Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. *Vývoj obyvateľstva Slovenska: výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava: Epocha, 1970.

[26] SRB, V. *Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava: Infostat, 2002.

[27] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL, 2008; ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL, 2008; ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. Pl*odnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919* – 1937. Bratislava: STIMUL, 2008; ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava: Infostat, 2009; TIŠLIAR, P. *Etnická a konfesionálna štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. - 1. pol. 20. storočia).* Brno: TribunEU, 2009..

[28] ČAPLOVIČ, J. *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Nitra: SPN, 1997.

[29] NIEDERLE, L. *Národopisná mapa uherských Slováků na základe sčítání lidu z roku 1900*. Praha: Národopisní společnosť československá, 1903.

[30] PETROV, A. K otázce slovensko-ruské etnografické hranice. In: *Česká revue* XVI.(5-6), 1923, pp. 115-119 a 234-243; PETROV, A. *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha: ČAVU, 1924; PETROV, A. *Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII – XIX. století.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1928.

[31] HÚSEK, J. *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava: Prúdy, 1925.

[32] BOTÍKOVÁ, M. – HERZÁNOVÁ, Ľ. – BOBÁKOVÁ, M. (eds.). *Neroľnícka rodina na Slovensku*. Bratislava: Prebudená pieseň, 2007; BOTÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, S. – JAKUBÍKOVÁ, K. *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA, 1997.

[33] BOTÍK, J. *Etnická história Slovenska : K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč, 2007.

Time schedule and methodology

Work on the project was divided into three basic stages that have been linked to each other. In the first stage, we began to create the basic database of data and in parallel proceeded with archival research, focusing on the research in archive collections of national and regional character. The aim was to compile a comprehensive database, useful not only for the preparation of a lexicon of Slovak settlements, but also as a basis for cartographic processing in the form of an atlas,[34] representing the second stage of the project. Following the creation of the atlas, we proceeded with the third stage of the project, aiming to analyse the results and to interpret them in a wider historical context.

Lexicon of Slovak Settlements

In terms of the methodology and access to the database creation, we have chosen to base the work on the excerption at the original settlement level. The reason was data usability, especially for historical sciences, where the original settlement level is a major concern. Thus, data from the above-mentioned statistical editions, yearbooks, lexicons and other sources were excerpted from the originally existing historical settlements and only afterwards they were connected to the present territorial and administrative arrangement (municipality, district, region). The biggest problem with creating the database was the correct identification of settlements. As a rule, the older the source, the more difficult it was to identify the original settlements, since the older sources frequently mentioned specific data for various seclusions, or even parts of settlements. The basic tool for identifying historical settlement centres was the work of Milan Majtán on the names of Slovak municipalities, mapping the period from the late 18th century almost to the end of the 20th century[35] and regionally oriented archival research.

The excerpt of the sources resulted in a database that was used for the purpose of developing the lexicon of settlements. It also formed the database served to create the atlas, but also the analytical text part. The lexicon of settlements was published under the title *Selected Population Structures of Municipalities in Slovakia (from the 18th to the 1st half of the 20th century)*, containing more than 513 thousand of data, focusing in particular on the structure of the Slovak population.[36] It was divided into two basic parts. The first one is a topographic overview, which allows identification of the original historical centres and their reference to higher territorial units (districts, counties) between 1786 and 1940. The second part contains the

[34] DRÁPALA, D. – MALOCH, R. Aplikování etnokartografické metody v kontextu české etnologie. In: *Muzeológia a kultúrne* dedičstvo, vol. 4, 2016 (1), pp. 9-30.

[35] MAJTÁN, M. *Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda, 1998.

[36] Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia). Bratislava: MKD, 2016, [online, 5.6.2024] <http://muzeologia.sk/index_htm_files/Vybrane_populacne_struktury_obci_18_20.pdf>.

data relative to the original settlements as well as the calculations for the current settlements in Slovakia, in absolute numbers. Data from the census of Joseph II were used (1784-1787, including its revision), the lexicon of L. Nagy (1828), data published from the first Bach census (1850/1851) and Hungarian modern censuses from 1869, 1880, 1890, 1900 and 1910. Furthermore, data were used from the extraordinary census in Slovakia of 1919, the interwar Czechoslovak censuses of 1921 and 1930 and the population census in Slovakia of 1940. Although the excerpted database contained excerpts from other, especially older sources, the criterion for inclusion of the data in the lexicon became the completeness of the data, its quality, but also the "numerical expression of the characteristics. The data part of the lexicon contains data on the number of houses, the present population, the ethnicity of the population in the form of the native language and nationality and the data on the religious structure. Data related to aliens (1900-1940), number of families (1787) and housing parties (1921) is additional.

Historical Atlas of the Population

The *Historical Atlas of the Population of Slovakia* (18th - 1st half of the 20th century) represents the main result of the project.[37] It contains 281 maps, mostly in the form of statistical cartograms, where, as with the lexicon, the base was the original settlement level. As the area of settlements has changed over time, mainly through their merger, division, but more often also their extinction, as a basis for displaying space we decided to use cadastral technical units. The cadastres correspond to a large extent with the original area of settlements, although often not with their full territorial range. For these reasons, the base map of this atlas is the "*Cadastral territory of the Slovak Republic"* at the original scale of 1: 400 000, which shows the state of cadastral technical areas of 2011. The atlas chronologically captures the period from 1715 to 1950. It is clear from this that from the time point of view it exceeds the demarcation of the lexicon of settlements. The reason was the intention to also include in the map section other available data of the sources, which evaluate selected characteristics of the population, for example only verbally or incompletely. In contrast to the lexicon of settlements, the atlas also contains data from the regnikolar records (1715, 1720), the Teresian lexicon (1773), the lexicon of E. Fenyes (1851) and the population census of 1950. At the same time, it also contains some data derived from censuses and registers. After all, we have dropped the original intention to include data from the private lexicons of J. M. Korabinsky (1786, 1804) and A. Valyi (1796-1799) in the atlas, mainly due to the incompleteness and unknown provenance of the given data.

[37] *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava: MKD, 2017. [online, 5.6.2024] <http://muzeologia.sk/index_htm_files/Historicky_atlas_obyvatelstva_Slovenska_preview.pdf>

The atlas is divided into seven thematic units in which we tried to describe the evolution of individual monitored indicators in time and space at the original settlement level. At the beginning, we focused on the territorial and administrative development of the Slovak territory in the monitored period at the supra-regional, county level. The first thematic part includes the number of inhabitants, followed by their gender and age structure, literacy, demographic processes, ethnic (mother tongue, nationality) and religious structure, and finally economic activity of the population. We have customized the time slots with the input data. This was mainly limited for the earlier period especially by registry and census events, but also by the availability of their results. In particular, some older registry events and some data of the later censuses have remained unprocessed to date, or were only processed partially. Although some summary data is available, except for age, gender, demographic processes and economic activity, we did not go to any higher than the general level in the atlas. Unprocessed summary results are partly addressed in the analytical text part of the project.[38]

Analytical text part

The text part, which was published under the title *Transformations of Selected Characteristics of the Slovak Population from the 18th to the 1st half of the 20th century*, was one of the objectives of the final stage of the project. It is mainly based on the historical atlas and the lexicon of settlements, but a substantial part of the mentioned sources included the results of archive research, carried out in several archives in Slovakia, the Czech Republic and Hungary. The publication analyses and synthesizes the results obtained with the aim of interpreting them in a wider historical context. As it directly follows the historical atlas, its structure mirrors it thematically.

Conclusion

The project of the historical atlas of the population of Slovakia from the 18th to the 20th century fulfilled all the stated goals and exceeded them in many respects. A source work was created, consisting of the lexicon of settlements and the atlas of the population, complemented by textual, analytical and interpretative work. All three major outputs of the project are freely available electronically at https://muzeologia.sk/index_apvv.htm. To date, they present the most comprehensive summary of the Slovak population's history until the mid-20th century.

The follow-up project APVV 0199-20 Transformation of Population Development in Slovakia in Regional Perspective from the End of the 19th to

[38] Tišliar, P. – Šprocha, B. 2017. *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava: MKD. [online, 5.6.2024] <http://muzeologia.sk/index_htm_files/Premeny_obyvatelstva_TISLIAR,%20SPROCHA.pdf>

the Middle of the 20th Century, continues with the ambition to elaborate the basic demographic processes at the level of Slovak regions. The project has been implemented since 2021 and will be completed in 2025, with the main output being a population atlas.

References

Sources

A Felvidék településeinek vallási adatai (1880 – 1941) I. es II. kötet. Budapest: Központi statisztiaki hivatal, 1999.

A Magyar Korona Országaiban Az 1881. Év *Elején Végrehajtott Népszámlálás Eredmenyei*. I., II. kötet. Budapest: Az Országos Magyar Kir. Statisztikai Hivatal, 1882.

A Magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. In: *Magyar statisztikai közlemények*, Új sorozat I. kötet. Budapest: Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1902.

A Magyar korona országainak helységnévtára. Budapest: Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1869, 1873, 1882, 1892, 1895, 1898, 1900, 1903, 1907, 1913.

A Magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. In: *Magyar statisztikai közlemények*, Új sorozat I. kötet. Budapest: Az Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1912.

Atlas *krajiny Slovenskej republiky*. Bratislava: Ministerstvo životného prostredia SR Slovenská agentúra pre životného prostredia, 2002.

Atlas obyvatelstva ČSSR. Praha: Ústřední správa geodézie a kartografie, 1962.

Atlas obyvateľstva Slovenska. Bratislava: Univerzita Komenského, Prírodovedecká fakulta, 2006.

Atlas republiky Československé. Praha, 1935.

Atlas Slovenskej socialistickej republiky. Bratislava: Slovenská akadémia vied, Slovenský úrad geodézie a kartografie, 1980.

Atlas SSR : textová časť. Bratislava: SAV, 1982.

Az 1850. éviés 1857. évi népszámlálás. Budapest: KSH, 1993.

Az 1869. évi *népszámlálás vallási adatai*. KSH Levéltár, 2005.

Az első Magyarrországi népszámlálás (1784 – 1787). Budapest: KSH, 1960.

Erdély 1857. évinépszamlálása. Budapest: KSH, 1992.

Historická statistická ročenka ČSSR. Praha: FSÚ, 1985.

Historický atlas evanjelickej a.v. cirkvi na Slovensku. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2011.

Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia). Bratislava: MKD, 2017. [online, 5.6.2018] <http://muzeologia.sk/index_htm_files/Historicky_atlas_obyvatelstva_Slovenska_preview.pdf>

II. József népszámlálásának községi adatai. Budapest: KSH, 1996.

Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum. Budapest, 1920.

Magyar statisztiaki évkönyv 1885 – 1888, 1893 – 1910. Budapest: OMKSH, 1886-1911.

Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720 – 21. In: *Magyar statisztikai közlemények*. Új folyam, XII. kötet. I. Acsádi (ed.). Budapest: Országos Magyar kir. Statisztikai hivatal, 1896.

Népmozgalma 1900 – 1918 évi. In: *Magyar Statisztikai Közlemények*. A Magyar Korona Országainak Budapest: A Magyar Kir. Központi Statisztikai hivatal. 1905 – 1924.

Pohyb obyvatelstva v Československé republice v letech 1919 – 1937. In: Československá *statistika* sv. 53, 59, 63, 77, 121, 145, 163, řada XIV., sešit 1. – 7. Praha: Státní úřad statistický, 1929 – 1941.

Retrospektivní lexikón obcí Československé socialistické republiky 1850 – 1970. Díl I. svazek 1. a 2. *Počet obyvatelů* a *domůpodle obcí a* částí *obcí v letech 1850 – 1970 podle správního členení k 1. lednu 1972*. Praha: FSÚ, 1978.

Soznam miest na Slovensku dľa popisu ľudu z roku 1919. Bratislava: Ministerstvo s plnou mocou pre správu Slovenska, 1920.

Statistická příručka republiky Československé II., III., IV. Praha: SÚS, 1925 – 1932.

Statistická ročenka ČSR 1934 – 1938. Praha: SÚS, 1934 – 1938.

Štatistické *zprávy Štatistického úradu*, 1939 – 1943.

Történeti statisztikai tanulmányok. Pótlás az első magyarorzsági népszámláláshoz 1786-87. Budapest: KHS, 1975.

Územie a obyvateľstvo Slovenskej republiky a prehľad obcí a okresov odstúpených Nemecku, Maďarsku a Poľsku. Bratislava: Štátny štatistický úrad, 1939.

Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia). Bratislava: MKD, 2016, [online, 15.6.2024] <http://muzeologia.sk/index_htm_files/Vybrane_populacne_struktury_obci_18_20.pdf>

Zprávy Štátneho plánovacieho a štatistického úradu, 1946.

Zprávy Státního úřadu *československého*, 1919 – 1938.

Bibliography

BOHÁČ, A. (1924). Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921 : Část analytická. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. *února* 1921. I. díl. In: *Československá statistika*, sv. 9, řada VI., sešit 1. Praha: SÚS, pp. 32*-129*.

BOHÁČ, A. (1930). *Národnost a sčítání lidu : K Rádlovu sociologickému rozboru naší národnostní statistiky*. Praha.

BOTÍK, J. (2007). *Etnická história Slovenska : K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč.

BOTÍKOVÁ, M. – HERZÁNOVÁ, Ľ. – BOBÁKOVÁ, M. (eds.). (2007). *Neroľnícka rodina na Slovensku*. Bratislava: Prebudená pieseň.

BOTÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, S. – JAKUBÍKOVÁ, K. (1997). *Tradície slovenskej rodiny*. Bratislava: VEDA.

CZOERNIG, K. F. V. (1857). *Etnographie der* Östrerreichischen *Monarchie*. I. Wien: Kaiserlich Koeniglichen Hof.

ČAPLOVIČ, J. (1997). *Etnografia Slovákov v Uhorsku*. Nitra: SPN.

DRÁPALA, D. – MALOCH, R. (2016). Aplikování etnokartografické metody v kontextu české etnologie. *Muzeológia a kultúrne* dedičstvo 4 (1), s. 9-30.

FENYES, E. (1851). *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu* és *puszta, betürendben körülményesen leiratik*. Pest.

HÚSEK, J. (1925). *Národopisná hranice mezi Slováky a Karpatorusy*. Bratislava: Prúdy.

CHURA, J. A. – KIZLINK, K. (1939). *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 2. Bratislava: Roľnícka osveta.

CHURA, J. A. (1936). *Slovensko bez dorastu?* I. diel. Bratislava: Roľnícka osveta.

CHURA, J. A. (1938). *Slovensko bez dorastu?* II. diel, časť 1. Bratislava: Roľnícka osveta.

KELETI, K. (1869). *A Népszámlálás*. Pest: A miniszterium statisztikai osztálya.

KORABINSKÝ, J. M. (1786). *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Pressburg.

KORABINSKY, J. M. (1804). *Atlas regni Hungariae portabilis*. Wien.

KOVACSICS, J. (1957). Bevezetés a törnténeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In: J. Kovacsics (ed.). *A történeti statisztika forrásai*. Budapest: Közgazdasági és jogi könyvkiadó, s. 5-51.

MAJTÁN, M. (1998). *Názvy obcí Slovenskej republiky : Vývin v rokoch 1773 – 1997*. Bratislava: Veda.

MLÁDEK, J. – KUSENDOVÁ, D. – MARENČÁKOVÁ, J. – PODOLÁK, P. – VAŇO, B. (eds.). (2006). *Demogeografická analýza Slovenska*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.

NAGY, L. (1828). Notitiaepolitico-geographico-statisticae inclyti regni Hungariae partiumque eidem adnexarum. Budae: Procusae Typia Annae Landerer.

NIEDERLE, L. (1903). *Národopisná mapa uherských Slováků na základe sčítání lidu z roku 1900*. Praha: Národopisní společnosť československá.

PETROV, A. (1923). K otázce slovensko-ruské etnografické hranice. *Česká revue* XVI.(5-6), pp. 115-119 a 234-243.

PETROV, A. (1924). *Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773*. Praha: ČAVU.

PETROV, A. (1928). *Příspěvky k historické demografii Slovenska v XVIII – XIX. století.* Praha: Česká akademie věd a umění.

SRB, V. (2002). *Obyvatelstvo Slovenska 1918 – 1938*. Bratislava: Infostat.

SVETOŇ, J. (1958). *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.

SVETOŇ, J. (1970). Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. *Vývoj obyvateľstva Slovenska: výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava: Epocha.

ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. (2008). *Náčrt vývoja sobášnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL.

ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. (2008). *Vývoj úmrtnosti na Slovensku v rokoch 1919 – 1937*. Bratislava: STIMUL.

ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. (2008). Pl*odnosť a celková reprodukcia obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919* – 1937. Bratislava: STIMUL.

ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. (2009). *Lexikóny obcí pre územie Slovenska I. Vybrané úradné lexikóny z rokov 1920 – 2002.* Bratislava: Infostat.

ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. (2009). Údaje o prirodzenej mene obyvateľstva Slovenska publikované v *Pohyboch obyvatelstva Československav rokoch 1919 – 1937 (analyticko-metodická príručka)*. Bratislava: Infostat.

ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. (2009). *Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940*. Bratislava: Infostat.

THIRRING, G. (1938). *Magyarország népessége II. József korában*. Budapest: A Magyar tudományos akadémia kiadása.

TIŠLIAR, P. – ŠPROCHA, B. (2017). *Premeny vybraných charakteristík obyvateľstva Slovenska v 18. – 1. pol. 20. storočia*. Bratislava: MKD. [online, 5.6.2024] <http://muzeologia.sk/index_htm_files/Premeny_obyvatelstva_TISLIAR,%20SPROCHA.pdf>

TIŠLIAR, P. (2007). *Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919 : Príspevok k populačným dejinám Slovenska*. Bratislava: STATIS.

TIŠLIAR, P. (2009). *Etnická a konfesionálna štruktúra Gemera a Malohontu (prehľad stavu podľa vybraných statických prameňov v 18. - 1. pol. 20. storočia).* Brno: TribunEU.

TIŠLIAR, P. (2011). *Národnostný kataster Slovenska z roku 1940*. Bratislava: SNA.

TIŠLIAR, P. (2015). Cesta k prvému úradnému lexikónu sídel na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 3 (1), pp. 51-62.

VÁLYI, A. (1796 – 1799). *Magyar Országnakleirása*. I. – III. kötet. Budan: A Királyi Universitásnak Betüivel.

Biela Bukovina - historicko-geografický vývoj horského sídla nemecky hovoriacich drevorubačov[1]

Pavol Krajčovič

Mgr. Pavol Krajčovič, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: pavol.krajcovic@ucm.sk
https://orcid.org/0000-0002-8027-1841

Populačné štúdie Slovenska 17:19-34

Biela Bukovina - historico-geographical development of the mountain settlement of German speaking lumberjacks
The territory of present-day Slovakia has been a collision place of several cultures and ethnic groups since ancient times, which was reflected to a significant extent in its multi-ethnic character. The presented study deals with the historico-geographical development of the former lumberjack settlement Biela Bukovina, which was located on the territory of Považský Inovec mountains. The main goal of presented study is to describe the historical development of aforementiond settlement. The research was primarily based on the corellation of primary sources (registry records, cartographic materials) and secondary literature (mainly ethnographic works).

Keywords: history, Považský Inovec, Biela Bukovina, German speaking lumberjacks, moutain settlement, cartographic materials

Úvod

Fenomén nemecky hovoriacej populácie, profesijne zameranej na prácu v lesnom hospodárstve je dejinným špecifikom viacerých montánnych oblastí súčasného Slovenska. Za zmienku stoja predovšetkým tieto tri etnografické skupiny: handelci či dingovníci, huncokári a šajtári. Príchod prvej zmienenej skupiny obyvateľstva spadá do obdobia 16. storočia. Oblasťami ich pôvodu boli prevažne alpské oblasti Salzburska a Štajerska. Ústredným motívom ich pozývania bola náprava neutešených pomerov tamojšieho lesného hospodárstva, ktorú

[1] Príspevok vznikol v rámci riešenia grantových úloh: Fond pre podporu výskumu Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, FPPV-37-2024 *Historický atlas nemeckého obyvateľstva na Slovensku* a VEGA 1/0231/23. *Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia.*

spôsobilo osídľovanie horských oblastí, ako aj intenzívnejšia exploatácia drevnej hmoty pri rozvoji baníckeho a hutníckeho odvetvia.[2] Okolitá tuzemská populácia týchto lesných pracovníkov nazývala termínom handelci (hangyelecz). Na základe toho, v ktorej oblasti Hrona (Čierny či Biely) títo prisťahovalci žili, sa rozlišovali na čiernohandelcov a bielohandelcov. Samotné pomenovanie handelec má pôvod v nemeckých názvoch výrobného lesného systému (Holzhandlung, Ortshandlung). Okrem toho mohlo vychádzať z teritoriálneho označenia Handle, ktoré súviselo so správnou organizáciou oblasti, ktorá sa členila na drevárske obvody (Holz-Handlungen). Sporadicky sa pre handelcov používalo tiež pomenovanie dingovníci, ktoré je odvodené z označenia profesionálnych skupín drevorubačov (ein wirkliche Geding Holzarbeiter, Gedingsarbeiter, Vorgedinger, Ding).[3] V neskoršom období mnohé nemecké rodiny Handle opustili v dôsledku protihabsburských povstaní v priebehu 17. storočia. Noví nemeckí osadníci, ktorí by zaplnili miesto po odídencoch neprichádzali a postupne začalo dochádzať k asimilácii zvyšku nemeckej populácie.[4]

V priebehu prvej polovice 18. storočia sa začali na horskom teritóriu Malých Karpát usádzať osoby pôvodom z horských oblastí súčasného Nemecka a Rakúska (Bavorsko, Tirolsko, Štajersko, Horné a Dolné Rakúsko), ale tiež českých krajín (Morava, Čechy, Sliezsko), ktoré boli zamerané na prácu v lesnom hospodárstve.[5] Majoritná populácia malokarpatských podhorských obcí ich nazývala huncokármi. Toto exoetnonymické pomenovanie, ktoré sa používa aj v terajšej historickej a etnologickej spisbe, vzniklo z nemeckého názvu ich najčastejšej profesie – holzhacker a holzfäller. Samotní členovia huncokárskej komunity považovali toto označenie za hanlivé. Sami seba nazývali predovšetkým horskými (Gebirgeleute) či

---

[2] BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč, 2007, s. 92; STRÁNSKY, Albert. *Drevorubači na Čiernom Hrone na rozhraní XVIII. a XIX.storočia*. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo, 1969, s. 37-38; ŤAŽKÝ, Ladislav. Uhliari a drevorubači na Čiernom Balogu. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 2, s. 293-307.

[3] BOTÍK, Etnická história..., s. 92; KRAJČOVIČ, Pavol. *História nemeckého obyvateľstva na Slovensku: vysokoškolský učebný text*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2023, s. 103.

[4] STRÁNSKY, Drevorubači..., s. 42; ŤAŽKÝ, Uhliari a drevorubači..., s. 293-307.

[5] BERANEK, Franz Josef. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München: Verlag: Max Schick, 1941, s. 87; FIĽO, Rastislav – PÖSS, Ondrej. *Huncokári – ľudia z našich hôr. Sprievodca po expozícii*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2017, s. 5; GROTHE, Hugo. *Das Deutsche Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart. Eine volks-, siedlungs-, und kulturkundliche Skizze*. München - Starnberg: Verlag Dr. Hugo Grothe, 1943, s. 44; KRAJČOVIČ, Pavol. *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov, 2021, s. 6.

lesnými ľuďmi (Waldleute).[6] Huncokári po celé dekády pretrvávali ako endogamná a etnicky uzavretá komunita. Ich históriu výrazne poznačili udalosti, ktoré nastali po konci druhej svetovej vojny. Značná časť huncokárov musela vzhľadom na svoju nemeckú národnosť, nedobrovoľne opustiť svoje domovy a usadiť sa v Rakúsku či Nemecku. Tí, ktorí ostali aj naďalej žiť na Slovensku boli nútení prispôsobiť sa novým celospoločenským podmienkam. Od druhej polovice 40. rokov 20. storočia tak došlo k rapídnemu zániku väčšiny horských usadlostí.[7]

S huncokármi do istej miery súvisela tiež genéza šajtárskej populácie. Historické okolnosti príchodu nemecky hovoriaceho obyvateľstva na teritórium Považského Inovca, venujúceho sa lesným prácam spadajú do prelomu prvej a druhej polovice 19. storočia. Ich prítomnosť na území považskoinoveckého horstva mala súvis so spriemyselnením tamojšej oblasti. Menovite dochádzalo k vzniku sklených hút, na ktorých chod boli okrem iného potrební aj drevorubači.[8] Pri samotnej výrobe skla sa totiž spotrebovalo množstvo palivového dreva.[9] Rovnako tak v uvedenom časovom horizonte nastalo vo východnej, resp. severovýchodnej časti považskoinoveckého pohoria zintenzívnenie ťažby dreva v priľahlých lesoch.[10] Šajtársku populáciu tvorili okrem prisťahovalcov z malokarpatských huncokarských rodín tiež osoby

---

[6] BOTÍK, Etnická história..., s. 92; HABÁŇOVÁ, Gabriela. K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov „Huncokárov" v Malých Karpatoch. In: RATICA, Dušan (ed.). *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, 1991, s. 81-89; SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína. Study Possibilities of Present-Day Ethnic Revitalization of German Woodsmen in the Little Carpathians. In: *Ethnologia Actualis*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 97-108.

[7] KRAJČOVIČ, Huncokári..., s. 7-8; PETRANSKÝ, Ivan Albert. Perzekúcie nemeckých drevorubačov v Modre v rokoch 1945 – 1950. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 2, s. 488-507.

[8] GRATZ, Gustav. Industrie und Handel. In: BERZEVICZY, Albert a kol. (eds.). *Ungarn: Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildende Künste*. Budapest: Verlag des FranklinVerein, 1917, s. 346-377; KRAJČOVIČ, Pavol. *Holzhackerland. Slovenské pohoria ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2024, s. 176-177; LENDL, Egon. Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In: BERANEK, Franz Josef (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsmark: Roland-Verlag, 1943, s. 106-115; Dve takéto sklárske huty sa svojho času rozprestierali v chotári Zlatník. Jedna z nich pracovala hlboko v horách necelých sedem kilometrov od obce v osade, ktorá sa podnes nazýva Stará Huta (Althütte, Öreghuta, Ustrina Zlattnik, antiqua Ustrina). Druhá sa nachádzala v neďalekej osade Kulháň (Kulhány). Obe prevádzky boli založené v období 19. storočia (Stará Huta – 1807 až 1809, Kulháň - 1865). Pozri: LEMEŠ, Vladimír. Sklárne v Zlatníkoch. In: GREŽĎOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 107-114.

[9] KAVULJAK, Andrej. *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa, 1942, s. 144-145.

[10] KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s.178; LEMEŠ, Vladimír. Osada a polesie Kulháň. In: GREŽĎOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, 2006, s. 114-131.

pôvodom z českých krajín a tuzemské obyvateľstvo.[11] Samotné pomenovanie šajtár vychádza zo súdobého označenia pre metrové drevo, siahovice – šajty, ktoré títo lesní robotníci pripravovali na ďalšie použitie.[12] V nemeckom jazyku slovo das Scheit označuje poleno.[13]

Východiskovú platformu pre spracovanie štúdie tvoria primárne historické pramene (matričné záznamy), sekundárna literatúra a v neposlednom rade kartografické materiály. Konkrétne ide o II. (1806 – 1869) a III. (1869 – 1887) vojenské mapovania a Mapu Nitrianskej stolice (Nyitra vármegye) z roku 1892.[14] Významným zdrojom pre poznanie každého kraja je totiž mapa. Kartografické pramene sú prakticky najvyužívanejším prameňom historickej geografie. Majú značný informačný a interpretačný potenciál. Ako jediné zachytávajú dejinný jav v časopriestorovom kontexte.[15] Hlavným cieľom predkladaného príspevku je koreláciou uvedených zdrojov opísať historicko-geografický vývin šajtárskeho sídla Biela Bukovina, ktoré sa rozprestieralo v rámci stredovýchodnej časti Považského Inovca.

Determinácia záujmového územia

Usadlosť Biela Bukovina sa rozprestiera na teritóriu Považského Inovca. Tento horský celok leží v severozápadnej časti Slovenska, medzi severnou časťou dolného toku Váhu a stredným tokom Nitry. Územie opisovanej oblasti patrí do oboch podsústav Alpsko-himalájskej sústavy, ktoré zasahujú na Slovensko. Centrálna,

---

[11] KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 180.

[12] MAREK, Miloš a kol. *Moravany nad Váhom. Od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom: Obecný úrad Moravany nad Váhom, 2009, s. 142.

[13] MRVA, Ivan. Hrádok nad Váhom. Bratislava: Alfa-press, 1996, s. 104-105.

[14] II. vojenské mapovanie sa uskutočnilo v rokoch 1806 – 1869 a bolo vytvorené v mierke 1: 28 800. Teritórium Slovenska bolo mapované vo viacerých etapách. Študované územie bolo zmapované v rokoch 1837 – 1843. Kartografický prameň je vo farebnom prevedení. Pozri: BOLTIŽIAR, Martin – OLAH, Branislav – PETROVIČ, František. Historické mapy – zdroj dát pri štúdiu krajiny a jej zmien. In: *Životné prostredie*, 2013, roč. 47, č. 1, s. 8-12; JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava. *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1883. 2. vydanie*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2013, s. 71; Práce na III. vojenskom mapovaní prebiehali v rokoch 1869 – 1887. Územie Slovenska bolo spracované v rozmedzí rokov 1875 až 1883. Záujmové teritórium (Považský Inovec) bolo zmapované v roku 1882. Uvedený kartografický prameň je v čiernobielom prevedení, v mierke 1: 25 000. Pozri: JANKÓ – PORUBSKÁ, Vojenské mapovanie..., s. 24-26, 109; Mapu Nitrianskej stolice z roku 1892 v súhrnnom rozsahu 146 mapových listov, autorsky spracovali Imre Nagy, István Vidák a Miksa Nagy. Tento kartografický materiál je vo farebnom prevedení, v mierke 1: 36 000. Pozri: KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 94-95; Pri spracovaní predkladaného príspevku bolo sekundárne využité aj I. vojenské mapovanie, ktoré prebiehalo v rokoch 1763 – 1787. Bolo vyhotovené vo farebnej verzii, v mierke 1: 28 800. Mapovanie územia Slovenska spadá do rozmedzia rokov 1769 až 1784. Skúmané teritórium (považskoinovecké pohorie) bolo zmapované v rokoch 1782 – 1784. Pozri: JANKÓ – PORUBSKÁ, Vojenské mapovanie..., s. 8-9, 35.

[15] RÁBIK, Vladimír – LABANC. *Historická geografia*. Trnava: Trnavská univerzita, 2013, s. 37.

vyššie položená časť oblasti patrí k podsústave Karpát a okrajové, nižšie položené časti do podsústavy Panónskej panvy. Na severe susedí so Strážovskými vrchmi a Považským podolím, z ostatných strán je obklopované Podunajskou pahorkatinou.[16]

Jadro územia patriace ku karpatskej sústave tvorí pohorie Považský Inovec, ktoré je jedným z masívov Fatransko-tatranskej geomorfologickej oblasti subprovincie Vnútorných Západných Karpát. Na severe zasahuje do opisovanej oblasti aj malá časť geomorfologického celku Považské podolie, ktoré je súčasťou geomorfologickej oblasti Slovensko-moravské Karpaty prislúchajúcej do subprovincie Vonkajších Západných Karpát. Nízko položené územia, ktoré sú zo západného aj východného smeru obklopené masívom Považského Inovca, patria ku geomorfologickej oblasti Podunajskej nížiny. Tá je začlenená do subprovincie Malá dunajská kotlina, ktorá vyplňuje východnú časť provincie Západopanónskej panvy. Z geomorfologickej oblasti Podunajskej nížiny patria do opisovaného územia severné výbežky Podunajskej pahorkatiny, ktoré na západe tvorí časť nivy Váhu, na východe predovšetkým pahorkatiny lemujúce pravý breh stredného toku Nitry.[17]

Považský Inovec je približne 48 kilometrov dlhý, 15 až 25 kilometrov široký masív, ktorý ako úzky polostrov vybieha z Fatransko-tatranskej oblasti Karpát do Podunajskej nížiny. Jeho južná časť je úzka, východným smerom od Piešťan sa masív Považského Inovca rozširuje, vzrastá jeho masívnosť aj nadmorská výška. Najväčšiu šírku (15 kilometrov) aj výšku (1042 metrov) dosahuje na východ od Nového Mesta nad Váhom. Najvyšším bodom považskoinoveckého pohoria je vrch Inovec s nadmorskou výškou 1042 metrov nad morom.[18]

Z geologického aspektu má pohorie nesymetrickú stavbu. Jeho centrálnu a východnú časť tvorí predovšetkým kryštalinikum, ktoré sa skladá zo svorov, magmatitov a rúl. Severozápadnú časť Považského Inovca budujú prvohorné (fylity, piesčité bridlice, pieskovce, zlepence) a druhohorné horniny. Západnú a južnú časť tvoria druhohorné horniny. Na juhu vystupujú najmä dolomity stredného a vrchného triasu. Geologická stavba horstva vplýva aj na tvarovanie reliéfu. Na kryštalických horninách vznikol hladko modelovaný reliéf. Odolné kremence, vápence a dolomity vystupujú nad okolie ako výrazné tvrdoše, skalné steny a stupne (Krahulčie vrchy, Podhradie, Beckov). Rozdiely v charaktere reliéfu umožňujú na území Považského Inovca rozlišovať štyri geomorfologické podcelky – Vysoký Inovec, Nízky Inovec, Krahulčie vrchy, Inovecké predhorie.[19]

Takmer celé územie bolo v minulosti pokryté lesmi. Úpätia pohoria na rozhraní Váhu a Nitry majú zväčša sprašový podklad, na ktorom sa doteraz miestami zachovali

[16] PETROVIČ, Daniel a kol. *Považský Inovec*. Bratislava: Šport, 1986, s. 10.
[17] Tamže, s. 10-11.
[18] ČINČURA, Jozef. Vzťah sídiel Západoslovenského kraja k nadmorským výškam povrchu. In: *Geografický časopis*, 1976, roč. 28, č. 4, s. 292-309.
[19] PETROVIČ a kol., Považský Inovec..., s. 11-13.

zvyšky v minulosti rozsiahlych dúbrav s dubom letným, cerom, vtrúseným dubom zimným, hojným zastúpením javora poľného a brestu. Na najsuchších a najteplejších miestach sa uplatňuje dub plstnatý. Tvorí rozsiahle sucholesy na výhrevných južných vápencových a dolomitových kopcoch od Piešťan po Beckov, nad Radošinou, na Úhrade, ale aj na iných miestach.[20] V nižších polohách sa miestami ešte zachovali mezofilné dubovo-hrabové lesy. Z drevín sa tu spolu s dubom zimným a hrabom uplatňuje najmä lipa malolistá, javor poľný a čerešňa divá.[21] Najväčšiu rozlohu v lesných komplexoch študovaného územia zaberajú bučiny, ktoré dominujú vo vyšších polohách. Vyskytujú sa vo viacerých typoch, odlišných podľa substrátu, charakteru reliéfu, hĺbky pôdy a nadmorskej výšky. Na skalnatých stanovištiach s plytkými pôdami býva zastúpený len dub zimný a breza, ktorá miestami prevláda a vytvára brezové háje. Na prechode do sprašových pahorkatín pristupuje aj hrab a dub letný. Z močiarnych a vlhkomilných spoločenstiev zasluhujú pozornosť zvyšky údolných luhov s jelšavou lepkavou a vŕbami.[22]

Skladbu živočíšnych spoločenstiev, ako aj výskyt jednotlivých druhov živočíchov podmieňuje predovšetkým rastlinný kryt, klimatické a hydrografické podmienky spolu s geomorfologickou tvárnosťou krajiny. Na skladbu fauny mali vplyv premeny porastov v posledných dekádach, najmä likvidácia starých drevín vo vrcholových partiách Inovca. Napriek tomu je však fauna vzhľadom na rôznorodé geomorfologické činitele a ostatné prírodné podmienky značne rozmanitá.[23] Z cicavcov sa najčastejšie vyskytuje poľovná zver, ktorá je zastúpená týmito druhmi: jeleň, srnec, diviak, aklimatizovaný muflón a daniel. Na lokalite Kulháň, neďaleko Topoľčianskeho hradu v minulosti existovala známa zvernica jelenej zveri grófa Stummera, ktorý sa zaslúžil o zveľadenie tejto zveri v považskoinoveckej oblasti.[24]

Považský Inovec sa zaraďuje k nižším pohoriam Slovenska, preto s výnimkou vrcholovej časti patrí do mierne teplej klimatickej oblasti. Hlavným činiteľom, ktorý na území opisovanej oblasti ovplyvňuje klimatické rozdiely, je nadmorská výška. Predovšetkým výškové rozdiely spôsobujú, že sa na danom území vyskytuje niekoľko klimatogeografických subtypov. Vrcholové časti Považského Inovca patria k subtypu chladnej horskej klímy, akú majú napríklad najvyššie časti Strážovských

[20] MAGLOCKÝ, Štefan. Xerotermná vegetácia v Považskom Inovci. In: *Biologické práce*, 1979, roč. 25, č. 3, s. 1-129.

[21] Polyhistor slovenského pôvodu, Jozef Ľudovít Holuby sa na začiatku 20. storočia okrem iného aktívne pohyboval tiež v oblasti Považského Inovca. V súvislosti s opisom tamojšej flóry uviedol, že v jeho dobe (začiatok 20. storočia) sa v dolinách považskoinoveckých hôr nachádzalo značné množstvo ovocných sadov. V priaznivých rokoch sa ovocie (jablká, hrušky) vyvážalo až do Sliezska a Budapešti. Plody sliviek zas skupovali veľké pálenice na výrobu slivovice. Pozri: HOLUBY, Jozef Ľudovít. Dva razy na Tematíne. In: *Slovenské pohľady*, 1902, roč. 22, č. 1, s. 569-592.

[22] MICHÁLKOVÁ, Daniela. Diversity of dry grasslands in the Považský Inovec Mts. (Slovakia). A numerical analysis. In: *Hacquetia*, 2007, roč. 6, č. 1, s. 61-76.

[23] MAGLOCKÝ, Xerotermná vegetácia..., s. 1-129.

[24] PETROVIČ a kol. Považský Inovec..., s. 24-27.

vrchov, Javorníkov, či väčšina územia Slovenského rudohoria. Malá oblasť Krahulčích vrchov patrí k subtypu mierne chladnej horskej klímy, akú majú napríklad vrcholové časti Malých Karpát, Tribeča a Pohronského Inovca. Geomorfologický podcelok Nízkeho Inovca a severná časť Inoveckého predhoria majú mierne teplú horskú klímu. Najnižšie časti Považského Inovca majú teplú horskú klímu, aká sa vyskytuje napríklad na Myjavskej pahorkatine alebo Ondavskej vrchovine. Celá pahorkatinná časť považskoinoveckej oblasti patrí do subtypu prevažne teplej nížinnej klímy.[25]

Považskoinovecká oblasť patrí na západe do povodia Váhu, na východe do povodia Nitry. V povodí Váhu patrí k najdôležitejším tokom, ktoré odvodňujú západné stráne pohoria, 15 kilometrov dlhý Selecký potok, ktorý odvodňuje Seleckú kotlinu. Kalnický potok má pramennú zónu v oblasti Panskej javoriny (943 metrov nad morom). Hrádocký potok odvodňuje širokú Hrádockú dolinu, zabiehajúcu až k hlavnému chrbtu horstva. Potok Striebornica odvodňuje Moraviansku dolinu, v ktorej závere vytvára malé krasové územie. Z pravostranných prítokov Váhu patria do opisovanej oblasti len veľmi krátke úseky a malé časti povodí potokov Bošáčka, Klanečnica, Dubová. Na východnom okraji oblasti tečie Dudváh, ktorý je od koryta Váhu vzdialený približne dva až päť kilometrov.[26] Z povodia Nitry je najväčším tokom Bebrava v úseku medzi Bánovcami nad Bebravou a Topoľčanmi. Do Bebravy ústia potoky, ktoré odvodňujú severovýchodné stráne Považského Inovca – Svinica, Inovec, Livina. Nitra, ktorá tečie tesne pri východnej hranici skúmanej oblasti, zbiera ďalšie toky prameniace na východných stráňach pohoria. Patrí k nim predovšetkým Chotina, na ktorej nad obcou Nemečky vznikla malá vodná nádrž. Na jej prítoku Železnica leží vodná nádrž a rekreačné stredisko Duchonka. Na západ od Chrabrian ústí do rieky Nitra potok Bojnianka, odvodňujúci východnú časť starolehotskej kotliny. V južnej časti považskoinoveckej oblasti zbiera početné krátke prítoky potok Radošinka, ktorý pramení na západ od Krahulčích vrchov. K jeho prítokom patrí Blatnica, Hlavinka, Merašický potok, Andač a ďalšie.[27]

Biela Bukovina v kontexte typológie šajtárskeho osídlenia

Prvotné informácie o šajtároch a rovnako tak Bielej Bukovine pochádzajú až z prvej polovice 20. storočia. Záujem o túto osobitnú, nemecky hovoriacu skupinu obyvateľstva v tomto období súvisel konkrétne so silnejúcim výskumom

[25] Tamže, s. 15-17.

[26] BRANDOS, Otakar – BALAJ, Kamil. *Považský Inovec, Strážovské a Súľovské vrchy. Turistický a cyklotoristický průvodce*. Ostrava: Nakladatelství SKY, 2003, s. 47-50.

[27] HLADKÝ, Juraj. *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity, 2004, s. 43, 57, 186, 210.

tzv. nemeckých jazykových ostrovov (Sprachinselforschung).[28] V rámci neho sa v nemecky hovoriacich krajinách a taktiež štátoch so silne zastúpenou nemeckou minoritou od 20. rokov 20. storočia postupne profilovalo národopisné štúdium etnických enkláv (Sprachinselvolkskunde), ako špeciálna etnografická subdisciplína.[29] Tento proces sa ešte väčšmi urýchlil v 30. rokoch 20. storočia s nástupom národného socializmu (nacizmu) v Nemecku. Vtedajšia Veľkonemecká ríša (1933 – 1945) sa okrem iného snažila aj prostredníctvom národopisného a etnografického výskumu ideologicky ovplyvniť príslušníkov nemeckých menšín žijúcich v jednotlivých európskych krajinách, ku ktorým patrilo aj Slovensko.[30]

Informácie o Bielej Bukovine sú spomenuté explicitne v troch národopisných príspevkoch. Prvým je článok neznámeho autora s názvom *Zanikajúci jazykový ostrov* (*Untergehende Sprachinseln*), ktorý vyšiel v roku 1937 duplicitne.[31] V tomto príspevku je uvedené, že do okolia Topoľčian (In die Gegend von Topoltschan) sa na začiatku 19. storočia presunuli Nemci, ktorí sa na Slovensko prisťahovali v predchádzajúcom 18. storočí z oblasti Salzburgu (Salzburger Gebiete). Z veľkej časti to boli lesní robotníci (Waldarbeiter) a poľovnícky personál (Jagdpersonal). V rámci Považského Inovca obývali lokality Stará Hora (Stara hora), Stará huta (Althütte) a Biela Bukovina. Kedysi mali k dispozícií svoje vlastné potulné vyučovanie v nemeckom jazyku (Früher gab es hier eine eigene deutsche Wanderschule), ktoré bolo približne v roku 1907 zrušené v dôsledku maďarizácie (Magyarentum). Od toho času to išlo s týmito Nemcami dolu kopcom (Seit dieser Zeit ging es mit dem Deutschtum bergab). V dobe písania textu článku ešte žilo niekoľko čisto nemeckých rodín (rein deutsch) na lokalite Stará Hora. Situácia na Bielej Bukovina bola značne odlišná. Žili tam síce zmiešané (Vermischung) nemecko-slovenské rodiny, avšak tamojšia mládež už rozprávala a cítila sa byť slovenskou (Die Jugend spricht und fühlt bereits slowakisch).[32]

V júni 1941 vyšiel článok sudetonemeckého etnografa a lingvistu Franza Josefa Beraneka s titulom *Objavili sme nových Nemcov. Rozptýlené drevorubačské rodiny nemeckého pôvodu* (*Wir entdecken neue Deutsche. Verstreute holzhackerfamilien*

---

[28] PANCZOVÁ, Zuzana – KILIÁNOVÁ, Gabriela – KUBISA, Tomáš. *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava: Marenčin PT, 2021, s. 23-25.

[29] LOZOVIUK, Petr. „Nečeští čeští" autoři a jejich reflexe etnické problematiky. In: LOZOVIUK, Petr (ed.). *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, s. 9-38.

[30] KANTEK, Karol. Život spätý s lesom. Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In: *História*, 2008, roč. 8, č. 6, s. 33-35; KOVÁČ, Dušan. *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku 1871 – 1945*. Bratislava: Veda, 1991, s. 70, 84-85.

[31] s. n. Untergehende Sprachinseln. In: *Deutsche Stimmen*, 1937, roč. 4, č. 22, s. 9; s. n. Untergehende Sprachinseln. In: *Deutsche Stimmen*, 1937, roč. 4, č. 32, s. 8.

[32] s. n., Untergehende..., s. 9; s. n. Untergehende..., s. 8.

deutschen Ursprungs).[33] Na konci textu autor spomenul, že na západnej strane považskoinoveckého pohoria, v okolí obcí Lúka, Hrádok a Hôrka nad Váhom žilo toho času 100 dospelých a 45–50 školopovinných osôb (100 Erwachsene und 45-50 schulpflichtige Kinder) z radov potomstva nemecky hovoriacich lesných robotníkov. Ďalší ich príbuzní mali obývať usadlosti Stará Hora a Biela Bukovina pri Bánovciach nad Bebravou, resp. Podhradí.[34] Posledný príspevok je z pera Beranekovej manželky a zároveň sudetonemeckej folkloristky, germanistky a slavistky Herthy Wolf-Beranek. Vo svojej práci *Z rozprávaných pokladov Inoveckých Nemcov* (*Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen*), obsahovo zameranej na ľudové rozprávania a povesti, označila Bielu Bukovinu za najväčšiu usadlosť nemeckých drevorubačov na území Považského Inovca (die grösste der deutschen Holzhackersiedlungen im Inowetzgebirge).[35]

Šajtárske osídlenie na území Považského Inovca bolo v istých ohľadoch odlišné od toho huncokárskeho v Malých Karpatoch. Prisťahovalci nielen zakladali nové usadlosti, ale po svojom príchode obývali niektoré už existujúce kopanice, ktoré sa nachádzali napríklad v chotároch obcí Hrádok, Hôrka, Moravany nad Váhom a iné.[36] V matričných záznamoch viacerých obcí nachádzajúcich sa v podhorských oblastiach Považského Inovca sú napríklad pri mieste pobytu niektorých ich obyvateľov (tamojších šajtárov) uvádzané kopanice v latinskej či maďarskej forme zápisu: exstirpaturistae, resp. irtvány. Pri maďarsky písanej variácií zápisu sú viacerí drevorubači dokonca označení ako kopaničiari (irtványok).[37]

Na základe výskumu príslušných pramenných materiálov (matriky, kartografické zdroje) možno identifikovať viacero šajtárskych usadlostí, ktoré boli rozptýlené

---

[33] BERANEK, Franz Josef. Wir entdecken neue Deutsche. Verstreute holzhackerfamilien deutschen Ursprungs. In: *Grenzbote*, 1941, roč. 11, č. 71, s. 5.

[34] Tamže, s. 5.

[35] WOLF-BERANEK, Hertha. Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, roč. 10, č. 7, s. 3-4.

[36] Za zmienku stoja menovite tieto kopanice: Škudlova, Učňova, Maliništia, Tematínska, Tangelmajerova, Seewaldova či Štajnekerova. Pozri: KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 200; K samotnému pojmu kopanica sa vzťahuje celý rad rozličných definícií. Napríklad podľa Martina Priečka sa kopanice stali nielen osobitným typom exploatácie pôdy, ale zároveň tiež osobitným typom osídlenia, charakteristickým pre viaceré, najmä horské a podhorské oblasti západného a stredného Slovenska. V procese vzniku prvých sídiel dostávali jednotlivé skupiny domov (dvory) mená podľa osoby zakladateľa, bohatého gazdu, prípadne zriedkavejšie podľa chotárnych názvov či geografickej polohy. Z tohto hľadiska rozdelil Priečko usadlosti na patronymické (odvodené od mena zakladateľa) a toponymické (miestne pomenovanie). Avšak v mnohých prípadoch už priezvisko zakladateľa vymizlo v dôsledku uzatvorenia matrilokálnych sobášnych zväzkov. Pozri: PRIEČKO, Martin. *Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku (komparácia lokalít Málinec, Nesluša a Valaská Belá)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 17.

[37] KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 181-182; KRAJČOVIČ, Pavol. Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In: *Etnologické rozpravy*, 2020, roč. 27, č. 2, s. 49-75.

naprieč značnou časťou plochy považskoinoveckého pohoria. Z historicko-geografického aspektu problematiky sa dajú šajtárske usadlosti vo všeobecnosti rozdeliť nasledovne: 1. lokality (osady, samoty, kopanice), ktorých geografickú polohu bolo možné s určitosťou identifikovať; 2. lokality, ktoré sa nachádzali na neurčitom mieste v lesnom prostredí (napr. in sylvis, silvae dominalis).[38]

Podľa záznamov z matrík sa prvé skupiny profesijne zameraných lesných robotníkov na území Považského Inovca, objavujú pred rokom 1850. Na východnej strane horského celku žili už v období 30. rokov 19. storočia. Svedčí o tom matričný zápis z druhého mája 1835, referujúci o krste dieťaťa menom Jozef. V pozícii rodičov vystupuje drevorubač Michal Grosz (Gross) a Apolónia Schalová. Krst sa konal v obci Malé Hoste.[39]

Genéza horského sídla Biela Bukovina spadá do obdobia 30. rokov 19. storočia. V roku 1835 došlo k zmene majiteľov Tovarníckeho panstva zaberajúceho východnú časť Považského Inovca. Bratia František Xavér a František Serafín Abensperg-Traunovci ho odpredali Alžbete Erdődyovej, ktorá bola druhou manželkou v tom čase už zosnulého Jozefa Erdődyho. Za jej éry sa zintenzívnila ťažba dreva v priľahlých lesoch. V roku 1838 zriadila niekoľko polesí (Stará Hora, Biela Bukovina). Neskôr v roku 1852 zmenila personál lesného úradu (sylvanatus, waldamt) a árendátorov nehnuteľností horskej osady Kulháň. Z červenokamenského panstva grófa Mórica Pálfiho sem začali od konca 30. rokov prichádzať aj drevorubačské rodiny.[40]

Z administratívneho aspektu ležala Biela Bukovina na katastrálnom území Podhradia. Na základe poznatkov získaných z matričných záznamov je možné uviesť, že najväčšia koncentrácia považskoinoveckej populácie pracujúcej v lesnom hospodárstve, žila práve v chotári tejto obce. Prvý záznam o tamojších drevorubačoch pochádza z dňa 10. júla 1835. Týkal sa konkrétne drevorubača pracujúceho v podhradianskych lesoch (lignicida in silvis Podhradgy) Sebastiána Reisenauera, jeho manželky Eleonóry Meierhoferovej a ich syna Jakuba. Jedným z krstných rodičov dieťaťa bol Juraj Traunsberger (Trautenberger).[41] Podľa neskorších matričných zápisov žili v okolí Podhradia viaceré osoby drevorubačskej a poľovníckej profesie. Ich usadlosti sa nachádzali v lesnom prostredí obce (in sylvis Podhradgy, in silvis Podhradensibus).[42] Avšak v študovaných archiváliách je možné identifikovať aj lokality, ktoré boli priamo pomenované.

Približne tri kilometre severozápadne od Podhradia sa rozprestieralo polesie Biela Bukovina, v písomnostiach označované aj ako Biela Bukowina, Bila Bukovina, Bíla Bukovina, či Belabukovina.[43] Napriek tomu, že bolo založené už v roku 1838, prvé

[38] KRAJČOVIČ, Holzhackerland, s. 182.
[39] Matrika narodených 1834 – 1867, rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste, s. 11.
[40] KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 178; LEMEŠ, Osada..., s. 114-131.
[41] Matrika narodených 1834 – 1864, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 12.
[42] KRAJČOVIČ, Sídla huncokárov..., s. 49-75.
[43] KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 191.

skupiny obyvateľstva pracujúceho v lesoch tu boli zaznamenané až v 40. rokoch 19. storočia.[44] V matričných záznamoch sa nachádzajú zväčša záznamy o drevorubačoch, ktorí boli nositeľmi rodových mien typických pre malokarpatských huncokárov (Geschvandtner, Reisenauer, Meierhofer, Svantner, Hirner, Gazsi, Fleischhanderl, Lintner, Fabian, Grosshappel, Haverl, Seewald, Tanglmayer, Eckhart, Oleram).[45] Okrem nich tu žili aj drevorubači so slovensky znejúcimi rodovými menami (Hozera, Bača, Hubert, Kováč, Paulovič, Meliš, Božik, Pastorek, Kopček).[46]

Od druhej polovice 19. storočia predstavovala Biela Bukovina najväčšie sídlo považskoinoveckých šajtárov. Dosvedčujú to aj kartografické pramene.[47] Z pohľadu II. vojenského mapovania sa tam nachádzali tri kamenné stavby.[48] Na III. vojenskom mapovaní je možné badať stavebných rozmach danej lokality, keďže tam bolo prítomných až osem budov.[49] Rovnaký počet stavieb sa nachádzal aj na mape Nitrianskej stolice.[50] Postupný úpadok Bielej Bukoviny započal v prvej polovici 20. storočia. V roku 1944 tu žilo už len šesť drevorubačských rodín. Navyše v tom období zasiahli lokalitu udalosti spojené s druhou svetovou vojnou. Viacerí

[44] Tamže, s. 191; KRAJČOVIČ, Sídla huncokárov..., s. 49-75.

[45] Matrika narodených 1834 – 1864, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 104, 132, 136, 137, 142a-142b, 158a-158b, 233a-233b; Matrika narodených 1864 – 1890, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 55, 61, 68, 111, 182; Matrika narodených 1891 – 1895, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 11a-11b, 14a-14b, 32a-32b; Matrika sobášených 1864 – 1896, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 24a-24b, 25a-25b, 52a.

[46] Matrika narodených 1834 – 1864, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 160a-160b; Matrika sobášených 1864 – 1896, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 19a-19b; Matrika zomrelých 1834 – 1867, rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste, s. 516a-516b; Pre členov malokarpatskej huncokárskej komunity boli typické tieto priezviská (neraz skomolené a zapísané v rôznych variantoch): Amon, Aschenschwandtner, Oschenschwandtner, Schwandtner, Gschwandtner, Eckhardt, Fabian, Graus, Grosshappl, Gschill, Kschill, Haverl, Hirner, Hofer, Kern, Langer, Lintner, Meierhofer, Nitschneider, Reisenauer, Reisinger, Seewald, Steinecker, Tanglmayer, Trautenberger, Wajkuni či Findl. Pozri: BERANEK, Franz Josef. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Neues Pressburger Tagblatt*, 1930, roč. 1, č. 17, s. 3-4; FIĽO – PÖSS, Huncokári..., s. 5; Pre považskoinoveckých drevorubačov boli charakteristické tieto rodové mená (zapísané v rôznych variantoch, resp. neraz skomolene): Tangelmayer, Reisenauer, Graf, Gróf, Kern, Eckhardt, Lindtner, Aschengeschwandtner, Röszler, Schwandtner, Gschwandtner, Steinecker, Seewald, Meierhofer, Fabian, Gottstein, Glos, Hirschel, Kafka, Sandtner, Viederlan, Fiscel, Fixel, Arczt, Drester či Hartinger. Pozri: WOLF-BERANEK, Aus dem Sagenschatz..., s. 3-4.

[47] Na I. vojenskom mapovaní nemožno identifikovať žiadne stavebné jednotky. Potvrdzuje to tak poznatky z písomných prameňov o založení usadlosti v roku 1838. Pozri: Königreich Ungarn (1782–1785) - First Military Survey (1 : 28 800). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/.

[48] Hungary (1819 – 1869) - Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/.

[49] Habsburg Empire (1869 – 1887) - Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/.

[50] NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/.

obyvatelia Bielej Bukoviny pomáhali partizánom ukrývajúcim sa v okolitých lesoch. Z dôvodu spolupráce obyvateľov s povstalcami osadu vypálili nemecké vojenské jednotky. Po konci vojny bola preživšia populácia Bielej Bukoviny vysídlená do Nemecka.[51]

Necelý kilometer západne od osady Biela Bukovina sa rozprestierala samota Osikový potok. V študovaných archiváliách je táto lokalita spravidla pomenúvaná ako Oszikóv potok, Oszikov patak puszta, Osikove potoky či Osikov potok.[52] Prvé skupiny drevorubačov tam začali žiť od konca 70. rokov 19. storočia.[53] Na niektorých miestach miestach sa však vyskytuje aj zápis tejto usadlosti spolu s Bielou Bukovinou.[54] Je teda pravdepodobné, že Osikový potok vznikol v súvislosti s populačným rastom Bielej Bukoviny a bol vnímaný ako súčasť jej aglomerácie. Identifikovateľný je na III. vojenskom mapovaní a rovnako tak na mape Nitrianskej stolice. Na oboch týchto kartografických materiáloch bola zaznamenaná jedna stavba.[55]

Záver

Územie terajšieho Slovenska bolo od dávnych čias miestom stretu viacerých kultúr a etník, čo sa výraznou mierou odrazilo v jeho multietnickom charaktere. K nim patrila aj nemecky hovoriaca populácia. Jej členovia v priebehu jednotlivých dekád a storočí vytvorili niekoľko osobitných diaspór, ktoré sa od seba navzájom odlišovali z profesijného, konfesionálneho i nárečového aspektu. Súčasťou nemecky hovoriaceho obyvateľstva boli tiež členovia etnografickej skupiny, úzko zameranej na prácu v lesnom hospodárstve – šajtári. Obývali menovite teritórium považskoinoveckého horstva a približne od prelomu prvej a druhej polovice 19. storočia tu založili, prípadne znovuosídlili viacero usadlostí.

Azda najznámejšie šajtárske sídlo predstavuje niekdajšie polesie Biela Bukovina, ktorého počiatky siahajú do roku 1838. V priebehu nasledujúcich desaťročí tu prebiehal čulý stavebný rozmach. Svedčí o tom predovšetkým vývoj sídla z aspektu štúdia príslušných kartografických materiálov. Na II. vojenskom mapovaní lokalitu

---

[51] KRAJČOVIČ, Holzhackerland..., s. 192; LACKO, Martin. Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944-1945). In: *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 83-99.

[52] KRAJČOVIČ, Sídla huncokárov..., s. 49-75.

[53] Prvý písomný záznam o tamojších osobách drevorubačskej profesie sa viaže k roku 1878. Týkal sa narodenia dieťaťa menom Augustína, ktorého rodičmi boli drevorubači (lignicida) Florián Reisenauer a Rozália rodená Lintnerová. Podľa uvedeného matričného zápisu tento manželský pár obýval lokalitu Osikový potok. Pozri: Matrika narodených 1864 – 1890, rímskokatolícky farský úrad Závada, s. 103.

[54] Tamže, s. 175.

[55] Habsburg Empire (1869 – 1887) - Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/; NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/.

tvorili tri kamenné stavby. Naopak III. vojenské mapovanie a Mapa Nitrianskej stolice z poslednej tretiny 19. storočia, vypovedajú o transformácií pôvodnej samoty na kompaktné sídlo – osadu.[56] V oboch prípadoch tu bolo identifikovaných súhrnne osem stavieb s kamennou podmurovkou. Pravdepodobne so zvýšením bielobukovinskej populácie súviselo tiež založenie usadlosti, resp. samoty Osikový potok. Od 70. rokov 19. storočia tu stála jedna murovaná stavba. Keďže v niektorých písomnostiach je táto lokalita uvádzaná spoločne s Bielou Bukovinou, tak sa dá predpokladať, že patrila do jej aglomerácie.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene
(digitalizované cirkevné matriky, sčítania obyvateľstva, kartografické materiály)

Hungary (1819 – 1869) - Second military survey of the Habsburg Empire (1 : 28 800). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-hungary/.

Habsburg Empire (1869 – 1887) - Third Military Survey (1 : 25 000). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/thirdsurvey25000/.

Königreich Ungarn (1782–1785) - First Military Survey (1 : 28 800). Dostupné online: https://maps.arcanum.com/en/map/firstsurvey-hungary/.

Matrika narodených 1834 – 1867, rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste

Matrika narodených 1834 – 1864, rímskokatolícky farský úrad Závada

Matrika narodených 1864 – 1890, rímskokatolícky farský úrad Závada

Matrika narodených 1891 – 1895, rímskokatolícky farský úrad Závada

Matrika sobášených 1864 – 1896, rímskokatolícky farský úrad Závada

Matrika zomrelých 1834 – 1867, rímskokatolícky farský úrad Malé Hoste

NAGY, Imre – VIDÁK, István – NAGY, Miksa. Nyitra vármegye (1 : 36 000). Dostupné online: https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/14650/.

Literatúra

BAŠE, Miroslav (2006). *Sídla a stavby na venkově*. Praha: ČVUT. ISBN 80-01-03390-2.

[56] K pojmu samota sa z pohľadu sídelnej geografie viaže viacero definícií. Najčastejšie sa však uvádza, že ide o izolované sídlo tvorené jedným, nanajvýš dvoma či troma stavebnými jednotkami. Pozri: BAŠE, Miroslav. *Sídla a stavby na venkově*. Praha: ČVUT, 2006, s. 17-18; KOVAŘÍK, David a kol. *Krajinou zmizelých sídel. Obce a osady zaniklé na území Moravy a Slezska po roce 1945*. Brno: Mendelova univerzita, 2022, s. 16; KUČERA, Zdeněk. Sídlo a obec: základní pojmy geografie osídlení a jejich vztah. In: *Geografie: sborník České geografické společnosti*, 2007, roč. 112, č. 1, s. 84-94.

BOLTIŽIAR, Martin – OLAH, Branislav – PETROVIČ, František (2013). Historické mapy – zdroj dát pri štúdiu krajiny a jej zmien. In: *Životné prostredie*, 2013, roč. 47, č. 1, s. 8-12. ISSN 2585-7800.

BOTÍK, Ján (2007). *Etnická história Slovenska: K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Lúč. ISBN 978-80-7114-650-6.

BRANDOS, Otakar – BALAJ, Kamil (2003). *Považský Inovec, Strážovské a Súľovské vrchy. Turistický a cykloturistický průvodce*. Ostrava: Nakladatelství SKY. ISBN 80-901902-9-4.

BERANEK, Franz Josef (1930). Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Neues Pressburger Tagblatt*, 1930, roč. 1, č. 17, s. 3-4

BERANEK, Franz Josef (1941). *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München: Max Schick Verlag.

BERANEK, Franz Josef (1941). Wir entdecken neue Deutsche. Verstreute holzhackerfamilien deutschen Ursprungs. In: *Grenzbote*, 1941, roč. 11, č. 71, s. 5.

ČINČURA, Jozef (1976). Vzťah sídiel Západoslovenského kraja k nadmorským výškam povrchu. In: *Geografický časopis*, 1976, roč. 28, č. 4, s. 292-309. ISSN 0016-7193.

FIĽO, Rastislav - PÖSS, Ondrej (2017). *Huncokári – ľudia z našich hôr: sprievodca po expozícií*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov. ISBN 978-80-8060-416-5.

GRATZ, Gustav (1917). Industrie und Handel. In: BERZEVICZY, Albert a kol. (eds.). *Ungarn: Land und Volk, Geschichte, Staatsrecht, Verwaltung und Rechtspflege, Landwirtschaft, Industrie und Handel, Schulwesen, Wissenschaftliches Leben, Literatur, Bildende Künste*. Budapest: Verlag des FranklinVerein, s. 346-377.

GROTHE, Hugo (1943). *Das Deutsche Volkstum der Slowakei in Vergangenheit und Gegenwart. Eine volks-, siedlungs-, und kulturkundliche Skizze*. München - Starnberg: Verlag Dr. Hugo Grothe.

HABÁŇOVÁ, Gabriela (1991). K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov „Huncokárov" v Malých Karpatoch. In: RATICA, Dušan (ed.). *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, s. 81-89.

HLADKÝ, Juraj (2004). *Hydronymia povodia Nitry*. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity. ISBN 80-8082-008-2.

HOLUBY, Jozef Ľudovít (1902). Dva razy na Tematíne. In: *Slovenské pohľady*, 1902, roč. 22, č. 1, s. 569-592.

JANKÓ, Annamária – PORUBSKÁ, Bronislava (2013). *Vojenské mapovanie na Slovensku 1769 – 1883*. 2. vydanie. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky. ISBN 978-80-89175-56-7.

KANTEK, Karol (2008). Život spätý s lesom. Osudy zabudnutej nemeckej komunity v Malých Karpatoch. In: *História*, 2008, roč. 8, č. 6, s. 33-35. ISSN 1335-8316.

KAVULJAK, Andrej (1942). *Dejiny lesníctva a drevárstva na Slovensku*. Bratislava: Lesnícka a drevárska ústredňa.

KOVAŘÍK, David a kol (2022). *Krajinou zmizelých sídel. Obce a osady zaniklé na území Moravy a Slezska po roce 1945*. Brno: Mendelova univerzita. ISBN 978-80-7509-895-5.

KOVÁČ, Dušan (1991). *Nemecko a nemecká menšina na Slovensku 1871 – 1945*. Bratislava: Veda. ISBN 80-224-0155-2.

KRAJČOVIČ, Pavol (2020). Sídla huncokárov na území Považského Inovca, Strážovských vrchov a Tribeča vo svetle písomných prameňov. In: *Etnologické rozpravy*, 2020, roč. 27, č. 2, s. 49-75. ISSN 1335-5074.

KRAJČOVIČ, Pavol (2021). *Huncokári – každodenný život zaniknutej minority*. Bratislava: Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov. ISBN 978-80-8060-517-9.

KRAJČOVIČ, Pavol (2023). *História nemeckého obyvateľstva na Slovensku: vysokoškolský učebný text*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda. ISBN 978-80-572-0393-3.

KRAJČOVIČ, Pavol (2024). *Holzhackerland. Slovenské pohoria ako životný priestor nemecky hovoriacich drevorubačov – huncokárov*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda. ISBN 978-80-572-0433-6.

KUČERA, Zdeněk (2007). Sídlo a obec: základní pojmy geografie osídlení a jejich vztah. In: *Geografie: sborník České geografické společnosti*, 2007, roč. 112, č. 1, s. 84-94. ISSN 1213-1075.

LACKO, Martin (2003). Partizánska brigáda podplukovníka Anatolija Snežinského a jej činnosť v oblasti Považského Inovca (1944-1945). In: *Historický časopis*, 2003, roč. 51, č. 1, s. 83-99. ISSN 0018-2575.

LEMEŠ, Vladimír (2006). Osada a polesie Kulháň. In: GREŽĎOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, s. 114-131. ISBN 80-969497-8-0.

LEMEŠ, Vladimír (2006). Sklárne v Zlatníkoch. In: GREŽĎOVÁ, Helena (ed.). *Zlatníky: prírodopis, história, súčasnosť*. Zlatníky: Obecný úrad Zlatníky, s. 107-114. ISBN 80-969497-8-0.

LENDL, Egon (1943). Die neuzeitlichen deutschen Siedlungsbewegungen in den Westkarpatenländern. In: BERANEK, Franz Josef (ed.). *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsmark: Roland-Verlag, s. 106-115.

LOZOVIUK, Petr (2012). „Nečeští čeští“ autoři a jejich reflexe etnické problematiky. In: LOZOVIUK, Petr (ed.). *Etnicita a nacionalismus v diskurzu 20. století. Příspěvek intelektuálů z českých zemí ke studiu kolektivních identit*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 9-38. ISBN 978-80-7325-283-0.

MAGLOCKÝ, Štefan (1979). Xerotermná vegetácia v Považskom Inovci. In: *Biologické práce*, 1979, roč. 25, č. 3, s. 1-129.

MAREK, Miloš a kol. (2009). *Moravany nad Váhom. Od najstarších čias po dnešok*. Moravany nad Váhom: Obecný úrad Moravany nad Váhom. ISBN 978-80-89172-12-2.

MICHÁLKOVÁ, Daniela (2007). Diversity of dry grasslands in the Považský Inovec Mts. (Slovakia). A numerical analysis. In: *Hacquetia*, 2007, roč. 6, č. 1, s. 61-76. ISSN 1581-4661.

MRVA, Ivan (1996). *Hrádok nad Váhom*. Bratislava: Alfa-press. ISBN 80-88811-48-1.

PANCZOVÁ, Zuzana – KILIÁNOVÁ, Gabriela – KUBISA, Tomáš (2021). *Národopis na Slovensku v službách Tretej ríše*. Bratislava: Marenčin PT. ISBN 978-80-569-0958-4.

PETRANSKÝ, Ivan Albert (2019). Perzekúcie nemeckých drevorubačov v Modre v rokoch 1945 – 1950. In: *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 2, s. 488-507. ISSN 1338-7219.

PETROVIČ, Daniel a kol (1986). *Považský Inovec.* Bratislava: Šport. ISBN 77-009-86.

PRIEČKO, Martin (2015). *Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku (komparácia lokalít Málinec, Nesluša a Valaská Belá)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda. ISBN 978-80-8105-718-2.

RÁBIK, Vladimír – LABANC, Peter (2013). *Historická geografia*. Trnava: Trnavská univerzita. ISBN 978-80-8082-643-7.

SLOBODOVÁ NOVÁKOVÁ, Katarína (2014). Study Possibilities of Present-Day Ethnic Revitalization of German Woodsmen in the Little Carpathians. In: *Ethnologia Actualis*, 2014, roč. 14, č. 2, s. 97-108. ISSN 1339-7877.

s. n. (1937). Untergehende Sprachinseln. In: *Deutsche Stimmen*, 1937, roč. 4, č. 22, s. 9

STRÁNSKY, Albert (1969). Drevorubači na Čiernom Hrone na rozhraní XVIII. a XIX.storočia. Banská Bystrica: Stredoslovenské vydavateľstvo.

ŤAŽKÝ, Ladislav (1980). Uhliari a drevorubači na Čiernom Balogu. In: *Slovenský národopis*, 1980, roč. 28, č. 2, s. 293-307. ISSN 1339-9357.

WOLF-BERANEK, Hertha (1943). Aus dem Sagenschatz der Inowetzdeutschen. In: *Deutsche Stimmen*, 1943, roč. 10, č. 7, s. 3-4.

Organizovanie vysťahovaleckej a krajanskej agendy v medzivojnovom období[1]

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brano
Czech Republic
&
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Slovak Republic
e-mail: tisliar@phil.muni.cz
https://orcid.org/0000-0002-0886-7499

Doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.
Slovak Academy Science
Centre of Social and Psychological Sciences
Šancová 56
811 05 Bratislava
Slovak Republic
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-6197-0519

Populačné štúdie Slovenska 17:35-54

Organisation of the emigration and compatriot agenda in the interwar period
The article deals with the issue of emigration from Czechoslovakia in the interwar period from the perspective of the formation of emigration policy and institutionalization. It pays more attention to the creation and tasks of the Czechoslovak Institute for Foreigners (Československý ústv zahraniční), which was established as an association supporting foreign Czechoslovak compatriots.

Keywords: labour migration, emigration, Czechoslovak Foreign Institute, interwar Czechoslovakia

[1] Článok je jedným z výsledkov projektov: APVV-0199-20 *"Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia"* a VEGA č. 1/0231/23 *"Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia"*.

Úvod

Československá republika po svojom vzniku čelila mnohým problémom. Jedným z nich bola aj vysťahovalecká agenda, ktorú svojim spôsobom zdedila po zániku Rakúsko-Uhorskej monarchii. Vysťahovalectvo sa vzťahovalo na všetky regióny mladého Československa, no najmä na jej východnú časť, kde už v 2. pol. 19. storočia dochádzalo k výraznej pracovnej migrácii, často napokon končiacej trvalým odchodom z domoviny. Odišlo takto niekoľko stotisíc, zväčša ekonomicky aktívnych obyvateľov, čo bezpochyby zanechalo stopy nielen v hospodárskej, ale tiež spoločenskej, sociálnej a populačnej oblasti. Postupne tak od polovice 19. storočia rástol v zahraničí počet osôb pochádzajúcich z neskorších hraníc Československej republiky. Československo tak veľmi skoro po svojom vzniku stálo pred problémom definovať svoje ciele a vízie aj v oblasti vysťahovaleckej politiky, zvážiť jej dopady, výhody a nevýhody a priniesť nejaké riešenia, ktoré by v konečnom dôsledku boli Československu ku prospechu.

Vysťahovalecká politika sa v Československu napokon formovala vo niekoľkých etapách a oblastiach. Jej základ predstavovala legislatíva, formujúca sa už tesne po vzniku Československa, ktorá položila základy a právny rámec, zameraný predovšetkým do oblasti ochrany vysťahovalcov. Aktívna ale bola aj inštitucionalizácia vysťahovaleckej agendy, ktorá napokon smerovala nielen jej presnejším zadefinovaním a určením konkrétnych typov inštitúcií, ktoré ju vybavovali, ale tiež v oblasti zahraničných kontaktov a spolupráce. V tomto zmysle a kontexte vznikol aj Československý ústav zahraničný (ČÚZ), fungujúci dodnes,[2] ktorý prevzal jednu z hlavných zodpovedností vo vzťahu k československej zahraničnej migrácii a jej stykov s pôvodnou vlasťou.

Cieľom nášho príspevku je stručne zadefinovať ťažiskové prvky vysťahovaleckej politiky Československej republiky vo vzťahu najmä k východnej časti republiky a stručne charakterizovať postavenie, úlohy a činnosť ČÚZ.

Vysťahovalectvo pred vznikom Československa a krajanská činnosť v zahraničí

S vysťahovalectvom ako moderným fenoménom riešenia hospodárskych a sociálnych problémov sa stretávame už v období 19. storočia. Najmä jeho druhá polovica znamenala pre budúce územie Československej republiky obdobie výraznejších migračných pohybov. Tie sa viac dotýkali územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi ako českých krajín. Z hľadiska smerovania zahraničnej migrácie si prvenstvo držali až do vypuknutia 1. svetovej vojny Spojené štáty americké (USA).

[2] https://www.csuz.cz/ [online, 5.6.2024].

Rozdiely medzi českým a slovenským vysťahovalectvom smerujúcich do USA videl J. Polišenský hlavne v jej farmárskom a mestskom charaktere.[3] Celkovo sa z územia Česka (Čechy, Morava a Sliezsko) vysťahovalo v rokoch 1850 – 1914 len do USA približne 350 tis. obyvateľov. Vysťahovalci najskôr smerovali do poľnohospodárskych oblastí, neskôr najmä do mestského prostredia.[4] K hlavným príčinám sťahovania sa z českých krajín patrili predovšetkým ekonomické dôvody. Na Ameriku sa totiž všeobecne pozeralo ako na krajinu neobmedzených možností, krajinu s množstvom voľnej pôdy k osídleniu[5] a v tomto období aj ako na krajinu, ktorá neobmedzovala pohyb a prijímanie migrantov. Za ďalší rozdiel medzi českým a slovenským vysťahovalectvom môžeme považovať časovanie tohto fenoménu. V českých krajinách nastal vo vysťahovalectve masovejší charakter už v 60. rokoch 19. storočia, kým v slovenskom prostredí skôr v 80. rokoch 19. storočia.[6] Keďže pre staršie obdobie nemáme k dispozícii presnejšie štatistiky, počty emigrantov boli zväčša odhadované. Celkový počet vysťahovalcov z českých krajín bol podstatne väčší, keďže obyvateľstvo z českých krajín odchádzalo aj do ďalších krajín. A. Boháč odhadoval ich počet medzi rokmi 1880 – 1910 až na vyše 755 tis., keď ročne z Česka odchádzalo približne 25 tis. osôb.[7]

Vysťahovalci sa v novej domovine pomerne rýchlo adaptovali. Prejavom ich kultúrnych, spoločenských, ale aj politických aktivít sa stalo zakladanie rôznych krajanských spolkov, ktorých počet postupne rástol. Už v pol 19. storočia sa začali medzi Čechmi v Amerike formovať 3 tábory, slobodomyselný – ateisticky zmýšľajúci, katolícky a slabší evanjelický tábor. Azda najrozšírenejším spolkom sa stala Česko-Slovanská Podporujúca Spoločnosť, zameraná na kultúrnu a vzdelávaciu činnosť. Spomenúť ale treba aj zakladanie tzv. Slovanských líp a pre ženy zameranú Jednotu českých dam. Z telovýchovných spolkov pôsobil v USA aj český Sokol. Okrem významnej spolkovej činnosti bol spoločensko-kultúrny a politický pohyb charakteristický aj vydávaním početných krajanských periodík,[8] ale aj neperiodickej tlače, ktorá vznikala v českom tábore migrantov.[9]

Hľadať špecifické počiatočné impulzy k výrazným migračným vlnám za prácou na území dnešného Slovenska znamená zamerať sa najmä na hospodársku a sociálnu situáciu v 19. storočí. Základným zdrojom obživy obyvateľstva bol

[3] POLIŠENSKÝ, Josef. K otázkám dějin českého vystěhovalectví do Ameriky. In: *Češi v cizině* 1, 1986, s. 19.

[4] ŠATAVA, Leoš. K problematice formování a stabilizace českéhoetnika v USA. In: *Češi v cizině* 1, 1986, s. 29.

[5] ŠATAVA, Leoš. Vystěhovalectví do USA. In: *Češi v cizině* 9, 1996, s. 157-158.

[6] KLÍMA, Stanislav E. Naši zahraniční krajané. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 69.

[7] ZAVŘEL, Lev. Vystěhovalectví. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 12.

[8] V USA vychádzalo až 82 českých periodík a 4 v Argentíne. KLÍMA, Naši zahraniční..., 72.

[9] ŠATAVA, Vystěhovalectví..., s. 163-164.

v tomto období primárny sektor, kde prevažovalo extenzívne poľnohospodárstvo, ktoré na mnohých miestach ešte využívalo starší a v tej dobe už prekonaný trojpoľný systém.[10] Rodiny, ktoré boli početné, predstavovali významnú pracovnú silu pre tento spôsob hospodárenia. Avšak zmeny, ktoré nastali v druhej polovici 19. storočia, začali narúšať tento tradičný model. Jednou z najvýraznejších spoločensko-sociálnych a hospodárskych zmien v Uhorsku bolo zrušenie poddanstva, ktoré sa týkalo urbárskych poddaných. Táto zmena bola spojená s premenou vlastníckych vzťahov[11] a postupným ukončením robotných povinností, pričom zmluvní roľníci a želiari sa museli vykúpiť z povinností samostatne. Nerovnomerné rozdelenie pôdy, ktoré bolo dôsledkom komasácie a segregácie,[12] začalo vytvárať podmienky pre lepší život rodinám s nižším počtom detí. Pôda sa navyše dedila a drobila – rozdeľovala, čo rýchlo viedlo k vzniku ekonomicky nesebestačných hospodárstiev. Títo vlastníci pôdy tak boli nútení hľadať ďalšie zamestnanie na uživenie početných rodín inde, keďže extenzívne poľnohospodárstvo neposkytovalo dostatočné výnosy. Výraznejšia previazanosť a závislosť obyvateľstva na primárny sektor ako základného zdroja obživy pretrvávala nielen počas druhej polovice 19. storočia, ale zostávala vysoká aj na začiatku 20. storočia, pričom podiel ekonomicky aktívnych v primárnom sektore klesol medzi rokmi 1890 a 1910 z vyše 70 % na vyše 61 %.[13] Situácia tak bola odlišná oproti českým krajinám, kde podiel ekonomicky aktívnych osôb pracujúcich v priemysle bol podstatne vyšší. V roku 1910 predstavovala príslušnosť k priemyslu a výrobným živnostiam v Čechách vyše 40 %, na Morave a Sliezsku vyše 37 %, no na Slovensku len niečo vyše 18% a na Podkarpatskej Rusi iba 10 %.[14]

Dôležitou zmenou bol v tomto období aj nárast námezdne pracujúcich v pôdohospodárstve, ktorí pracovali na veľkostatkoch, ako aj v postupne sa rozvíjajúcich iných hospodárskych sektoroch. V 70. a 80. rokoch 19. storočia sa aj v Uhorsku začala prejavovať agrárna kríza, ktorá súvisela s dovozom lacného amerického obilia. Tá pretrvala až do polovice 90. rokov a jedným z jej následkov bolo zníženie počtu samostatne hospodáriacich roľníkov, ktorých drobné

---

[10] PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodářské* a *sociální dějiny Československa 1918 – 1992. I. díl období 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 43-44.

[11] Týkalo sa to spočiatku necelej štvrtiny celkovej výmery pôdy v slovenských župách. Pozri bližšie: PRŮCHA, Václav a kol. *Hospodárske dejiny Československa v 19. a 20. storočí*. Bratislava : Pravda, 1974, s. 45.

[12] HOLEC, Roman. *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava : VEDA, 1991, s. 37.

[13] FALTUS, Jozef. Zamestnanie obyvateľstva Slovenska a priemyselné závody na Slovensku podľa uhorského sčítania k 31. 12. 1910. In: *Slovenská archivistika*, roč. 22, 2/1987, s. 73; STODOLA, Emil. Štatistika Slovenska. Martin, 1912, s. 42; JAKEŠOVÁ, Elena. Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľstva Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: *Historický časopis*, 35, 3/1987, s. 381.

[14] PRŮCHA a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa..., s. 37.

hospodárstva skrachovali a ostali bez práce.[15] Agrárnu krízu umocnili hladové roky s nízkou úrodou (1882, 1889, 1892).[16] Táto situácia viedla k problémom s obživou rastúcej populácie a prispela k známej agrárnej preľudnenosti vidieka. Východisko z tohto relatívneho preľudnenia mohla priniesť industrializácia, tá však bola v tomto období na veľmi nízkej úrovni a neposkytovala dostatok pracovných možností. Obyvateľstvo preto hľadalo východisko z tejto situácie, a to našlo v hľadaní pracovných príležitostí ďaleko od domova. Pracovná migrácia postupne nadobudla masový charakter[17] a netýkala sa len sezónneho zamerania, keď sa po skončení sezónnych prác obyvatelia vracali do svojich domovov. Dočasná pracovná migrácia bola zameraná najmä na sezónne vnútorné sťahovanie za prácou, napr. do stredného a južného Uhorska (tzv. robota na Dolniakoch). Tento typ migračných pohybov nemal priamy dopad na populáciu. Iné to ale bolo so zahraničnou migráciou, vysťahovalectvom za prácou, smerujúcim predovšetkým do zámoria, ale aj do vzdialenejších krajín západnej Európy, ktoré veľmi často končilo trvalou stratou obyvateľstva.

J. Svetoň odhadoval počet vysťahovalcov zo Slovenska v rokoch 1871 – 1914, teda v období najväčších vysťahovaleckých vĺn, na približne 650 000 osôb.[18] Ministerstvo sociálnej starostlivosti Československej republiky (MSS) za roky 1899 – 1914 uviedlo, že to bolo 477 375 vysťahovaných osôb, čo by v priemere predstavovalo približne odchod až 30 000 osôb ročne.[19] Išlo teda o obrovský počet ľudí, ktorí sa zo Slovenska za relatívne krátke obdobie vysťahovalo. Kam títo ľudia smerovali? Najviac vysťahovalcov z územia Slovenska smeroval, podobne ako v prípade susedného Česka do USA, kam odišlo približne 80% vysťahovalcov. Početné prúdy vysťahovalcov ale smeroval aj do Kanady, neskoršie aj do krajín Latinskej Ameriky. V západnej Európe sa začali emigranti zo Slovenska usádzať najmä vo Francúzsku a Belgicku.[20] Sťahovanie za prácou utlmilo vypuknutie 1. svetovej vojny.

Slovenskí emigranti v USA po roku 1880 začali zakladať slovenské podporné spolky, sprvu zamerané najmä na výpomoc pri chorobe či úmrtí člena spolku. Hoci sa zahraničná migrácia zväčša dotýkala sociálne zbedačeného roľníckeho a robotníckeho obyvateľstva, do cudziny v menšom počte odchádzala zo Slovenska aj inteligencia. Práve tá sa ale napokon podieľala aj na úspešnejšom organizovaní krajanského života v zahraničí a rovnako aj na udržiavaní aktívnejších vzťahov

[15] HOLEC, Poľnohospodárstvo na Slovensku..., s. 51.
[16] BIELIK, František. Slovenské vysťahovalectvo a naši krajania vo svete. In: *Češi v cizině*, 1, 1986, s. 7.
[17] BIELIK, František: Slovenské vysťahovalectvo a jeho miesto v našich národných dejinách. In: *Vysťahovalectvo a život krajanov vo svete*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 25.
[18] SVETOŇ, Ján. Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In: *Vývoj obyvateľstva Slovenska : výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava : Epocha, 1970, s. 191.
[19] *Deset let Československé republiky*. III. Praha : Státní tiskárna v Praze, 1928, s. 94.
[20] BIELIK, Slovenské vysťahovalectvo a naši krajania... s. 10.

k domovským regiónom.[21] V USA, kde bol počet Slovákov najvyšší, sa postupne vyformoval Národný slovenský spolok a Prvá slovenská katolícka jednota. Hoci sa v roku 1893 vytvorila za iniciatívy oboch spomenutých spolkov aj Matica slovenská v Amerike, jej činnosť postupne ochabovala a po niekoľkých rokoch aj zanikla. Napriek tomu, spolková aktivita slovenských vysťahovalcov pretrvala a viedla v roku 1907 v Clevelande k založeniu Slovenskej ligy v Amerike, ktorá organizačne zastrešovala ostatné slovenské spolky v USA.[22] Jej cieľom bolo reprezentovať amerických Slovákov, ale tiež podporovať emancipačné snahy Slovákov v Uhorsku.[23]

Vysťahovalectvo v medzivojnovom období

Po ukončení 1. svetovej vojny nastali v strednej Európe významné zmeny. Zanikla stará Rakúsko-Uhorská monarchia, na základoch ktorej sa vytvorili nové štátne celky, čo sa prejavilo v tomto období aj zmenami a úpravami nových vnútorných hospodárskych a pracovných trhov. Československo sa sprvu javilo ako perspektívna a rýchlo sa rozvíjajúca krajina, ktorá dáva nové pracovné príležitosti a skloňovala sa pripravovaná pozemková reforma,[24] akýsi „všeliek“ na relatívnu vidiecku preľudnenosť. Preto krátko po vzniku republiky začala do krajiny prichádzať vlna prisťahovalcov (repatriantov) zo zahraničia, ktorá sa odhadovala celkovo až na približne 200 000 ľudí. Z nich asi 50 000 zamierilo aj na Slovensko, kde hľadali znovu možnosti na lepší život, často v regiónoch, z ktorých aj pôvodne pochádzali. Tento prúd navrátilcov však veľmi skoro ustal a opäť nastalo obdobie vysťahovalectva.[25] Už na jar roku 1920 úrady v Prahe zaznamenali zvýšený počet žiadostí o vydanie vysťahovaleckého pasu, predovšetkým od osôb z územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi.[26] V 20. rokoch 20. storočia ministerstvo sociálnej starostlivosti odhadovalo 5-6x väčší podiel vysťahovalcov zo Slovenska ako z českých krajín.[27]

Československo totiž ako nástupnícky štát po rozpade Rakúsko-Uhorska zdedilo väčšinu priemyselnej kapacity (60-70 % výroby). No tá bola rozložená značne nerovnomerne. Západná časť republiky bola priemyselne vyvinutejšia, než východná, čo sme naznačili už vyššie z hľadiska ekonomickej aktivity obyvateľstva

[21] V USA vychádzalo 36 slovenských periodík. KLÍMA, Naši zahraniční..., 72.

[22] Tamže, s. 11-12.

[23] PALKOVIČOVÁ, Hana. Slovenské krajanské hnutie v USA (1907-1914). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 27, 2013, č. 2, s. 38.

[24] VACULÍK, Jaroslav. Vznik Československa a reemigrace zahraničních Čechů. In: *Češi v cizině* 4, 1989, s. 111 a n.; VOJTKO, Daniel. Niektoré problémy vysťahovania Slovákov do roku 1938. In: *Nadmerné ubúdanie obyvateľov Slovenska v období r. 1700 – 1938*. Bratislava 1987, s. 7. Reemigranti pochádzali najmä z USA, Maďarska, Rumunska a z krajín bývalej Juhoslávie.

[25] Deset let..., s. 94.

[26] BROUČEK, Stanislav. Vznik a poslání Československého ústavu zahraničního. In: *Češi v cizině* 4, 1989, s. 15.

[27] ZAVŘEL, Vystěhovalectví..., s. 19.

a tento moment zhoršoval východiskovú pozíciu Slovenska a Podkarpatskej Rusi už pri vzniku ČSR.[28] Snaha o nápravu strát maďarských odbytísk a trhov, zavedenie colných bariér a adaptácia na novú situáciu, ako aj konkurencia silnejšieho českého kapitálu, sa na Slovensku prejavili hospodárskou stagnáciou. Začiatkom 20. rokov sa navyše začala prejavovať aj povojnová kríza, ktorá umocnila nový záujem o pracovnú migráciu.[29] Hospodárska situácia sa oproti predvojnovému stavu príliš nezmenila. Väčšina obyvateľov na Slovensku bola stále naviazaná na primárny sektor (vyše 60% v r. 1921 a necelých 57 % v r. 1930), ktorý síce postupne strácal svoj podiel na celkovej ekonomickej aktivite obyvateľstva, ale v medzivojnovom období zostal hlavným zdrojom príjmov na Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Priemyselný rozvoj bol jednoducho veľmi pomalý. Brzdili ho nielen nízke investície, ale aj nejednotné železničné tarify, a tiež nižšia úroveň gramotnosti obyvateľstva. V prvých rokoch existencie Československa bola situácia zhoršená aj nedostatkom základných surovín (najmä uhlia), krátkym ale intenzívnym vojnovým konfliktom s Maďarskom v roku 1919[30] a nevhodne orientovanou dopravnou infraštruktúrou, ktorá v oboch častiach Československa smerovala v smere sever-juh (na Viedeň a na Budapešť), nie východ-západ, potrebný pre riadne prepojenie novej krajiny.

Medzivojnové obdobie sa tak znova nieslo v atmosfére snáh hľadať prácu a lepšie miesto na život v zahraničí. Už v roku 1918 sa začala riešiť nezamestnanosť, keď bol prijatý prvý zákon o podpore nezamestnaných, neskôr viackrát novelizovaný a upravovaný[31] Pokračujúci rast nezamestnanosti a nie príliš úspešne realizovaná pozemková reforma,[32] v spojení s pomalým napredovaním industrializácie sa znova odrazili v intenzívnejších migračných aktivitách, najmä zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi.[33]

Bolo tak len otázkou času, kedy bude musieť Československo formulovať svoju vysťahovaleckú politiku. Téma vysťahovalectva sa dostala na pôdu parlamentu v priebehu roku 1920. Koncom tohto roku sa objavili aj prvé konkrétne návrhy na spôsob organizovania vysťahovalectva z Československej republiky. Viacerí slovenskí poslanci sa vtedy obrátili na vládnych činiteľov s otázkami o opatreniach

---

[28] *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa medzi světovými válkami*. Praha 2000, s. 11; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol: *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi II. Štruktúry obyvateľstva. Bratislava 2009,* s. 131.

[29] DUBOVICKÝ, Ivan. Právo a vystěhovalectví (pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva). In: *Češi v cizině* 7, 1993, s. 76; BRIŠKA, Rudolf. Slovenské vysťahovalectvo. In: *Hospodárske rozhľady* č. 1 - 3, VIII/1933, s. 25.

[30] TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav. *Censuses in Slovakia in the interwar and post-war period.* Brno: Masarykova univerzita, 2023, s. 32-33.

[31] Z. č. 63/1918 Sb. z. a n.

[32] Z. č. 219/1919 Sb. z. a n.; 81/1920 Sb. z. a n.; WEITH, Karel. *Zákony o reformě pozemkové*, Praha 1920, s. 3.

[33] Národný archív Českej republiky v Prahe (ďalej: NAČR), f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura (ďalej: f. MV-SR), sign. č. 8794/1921; 13450/IV. ai 1921; 13450/IV. ai 1921.

na zníženie počtu vysťahovalcov a o plánovaných krokoch v tejto oblasti. Vtedajší minister sociálnej starostlivosti Josef Gruber reagoval na tieto otázky informovaním o príprave nového vládneho návrhu vysťahovaleckého zákona. Návrh bol parlamentu predstavený 5. augusta 1921.[34] Na Slovensku a Podkarpatskej Rusi bol v tomto období ešte v platnosti uhorský vysťahovalecký zákon z roku 1909, ktorý nemal celorepublikový dosah a platil len vo východných častiach republiky. Vyplývalo to z recipovania dvoch odlišných právnych systémov, rakúskeho a uhorského, po vzniku Československa.

Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona sa niesla v duhu určitej rezignácie na možnosť aktívne legislatívou zabrániť vysťahovalectvu. Vysťahovalectvo považovali za „nutné zlo“, no aj s odvolaním sa na ústavný zákon ponechávali na jednotlivcovi, či sa rozhodne slobodne odísť zo svojej vlasti.[35] V pripravovanej legislatíve sa tak zdôrazňovala najmä pozitívna práca, dostatočné informovanie a riadenie migračného prúdu ako základ k štátnej politike v tejto oblasti. Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona o vysťahovalectve kládla dôraz na potrebu chrániť vysťahovalcov pred vykorisťovaním, najmä zo strany „vysťahovaleckých agentov“, ktorí zastupovali lodiarske spoločnosti a lákali ľudí na migrovanie do zámoria, často nepravdivými informáciami.[36] Po menších zmenách a schválení vládneho návrhu sociálno-politickým a rozpočtovým výborom bol zákon nakoniec prijatý oboma komorami Národného zhromaždenia.[37]

Nová legislatíva rozšírila definíciu vysťahovalca, keď oproti staršiemu uhorskému zákonu pod vysťahovalcom považovala aj sezónneho pracovníka, ktorý pracoval v zahraničí.[38] Zákon upravoval vzťahy vysťahovalcov k pracovným ponukám, zmluvám a vysťahovaleckým kanceláriám, ktoré museli mať povolenie od Ministerstva sociálnej starostlivosti a organizovať dopravu v súlade s predpismi, vrátane tarifných pravidiel. Je dôležité zdôrazniť, že podľa tohto zákona samo vysťahovalectvo nebolo dôvodom na stratu štátneho občianstva. Zákon o vysťahovalectve koncentroval väčšinu vysťahovaleckej agendy a kontroly na Ministerstvo sociálnej starostlivosti ČSR (MSS).

Vysťahovalecký zákon reguloval najmä základné práva a povinnosti zahraničnej migrácie v Československu počas celého medzivojnového obdobia, pričom

[34] http://www.nrsr.sk/dk/, parlamentná tlač 3001, NZ 1920 – 1925, [online, 9.9.2024].

[35] MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave, f. Krajinský úrad v Bratislave, 1928 – 1939 (ďalej: f. KÚ), sign. č. 16849/36 prez.

[36] Išlo o typický jav hlavne na Slovensku a Podkarpatskej Rusi, kedy „vysťahovaleckí agenti“ často zlákali a okradli záujemcov o vysťahovalectvo. MVSR – Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca, f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945, sign. č. 1422/1926 prez.

[37] Z. č. 71/1922 Sb. z a n. Podrobný výklad tohto zákona, ako aj jeho vykonávacieho nariadenia č. 170/1922 Sb. z. a n. podal vo svojej práci MÉZL, František. *Výklad zákona o vystěhovalectví* a *prováděcího nařízení* k *němu.* Praha, 1924.

[38] Zák. čl. II:1909, MAČR Praha, f. MVSR, sign. č. 53633/1922; Deset let..., s. 96.

novelizácie a doplnky sa uskutočnili až v rokoch 1936 a 1937.[39] Dôvodom týchto zmien bol §6 zákona, ktorý zakazoval akékoľvek dohody o vysťahovalectve.[40] Novela umožnila predkladať kolonizačné projekty na posúdenie MSS, ktoré určovalo podmienky pre zakladanie nových „osád" na základe situácie v imigračnej krajine.[41]

Celkovo je možné z prijatej legislatívy vyvodiť 3 závery pre sformovanie vysťahovaleckej politiky. Jednak došlo k zakotveniu vysťahovaleckej slobody, ktorá bola obmedzovaná len brannou povinnosťou, prípadne použitím §2 zákona, ak došlo vo vysťahovaleckých krajinách k životu ohrozujúcej situácii. Zároveň nová legislatíva podporila snahy štátu získať nad vysťahovalectvom kontrolu a napokon došlo k prijatiu niektorých nástrojov lepšej ochrany vysťahovalcov.[42] Jej cieľom teda nebolo vyriešiť vysťahovalectvo a obmedziť ho, hoci si kompetentní plne uvedomovali, aké dôsledky majú tieto migračné procesy najmä z hľadiska hospodárskeho, ale aj spoločenského a sociálneho.[43]

V medzivojnovom období sa preto sústredila pomoc vysťahovalcom najmä tým, že sa tento proces začal organizovať. Organizoval sa tak celý odchod, vrátane vykonania zdravotných prehliadok a vydávania osvedčení, ktoré sa v imigračných krajinách vyžadovali.[44] Agenda sa ďalej zamerala na poskytovanie informácií o imigračných krajinách.

V medzivojnovom období sa ale zásadne menila situácia v možnostiach zahraničnej migrácie. Kým migračné prúdy v 19. a na začiatku 20. storočia smerovali predovšetkým do USA, v tejto krajine sa po 1. svetovej vojne zásadne menila migračná politika. V USA boli už v roku 1921 zavedené reštrikčné opatrenia a v roku 1924 National Origin Act, ktoré zavádzali kvóty na počet vysťahovalcov z jednotlivých krajín, ale tiež určitú zdravotnú spôsobilosť. Pre ČSR pripadala kvóta 3073 prisťahovalcov ročne a po roku 1930, keď už vo svete zúrila veľká hospodárska kríza, sa tento počet ešte znižoval. To, pochopiteľne, výrazne zamedzovalo migračným snahám. Len v roku 1930 MSS registrovalo vyše 250 tis. záujemcov do USA. Drvivá väčšina z nich pochádzala zo Slovenska.[45] Z týchto dôvodov sa začali migranti orientovať na ďalšie krajiny, najmä Kanada, ale tiež krajiny Latinskej Ameriky a v západoeurópskom kontexte, najmä na Francúzsko.

---

[39] Vl. nar. č. 164/1936 Sb. z. a n. a vl. nar. č. 154/1937 Sb. z. a n.

[40] DUBOVICKÝ, Právo a vystěhovalectví..., s. 78.

[41] SNA, f. KÚ, sign. č. 16849/36 prez.

[42] DUBOVICKÝ, Právo a vystěhovalectví..., s. 78-80.

[43] Podrobné vysvetlenie problémov a príčin pozri: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928.

[44] Podrobne sme tento proces hodnotili v práci: TIŠLIAR, Pavol. Organizovanie vysťahovalectva v Československej republike na začiatku 20. rokov 20. storočia. In: *Mobilita a jej odraz v kultúre*. Michalovce : Zemplínske múzeum, 2013, s. 7-20.

[45] DUBOVICKÝ, Právo a vystěhovalectví..., s. 76.

No reštrikcie rôzneho charakteru zavádzali aj iné krajiny. Napríklad aj vysťahovalecký zákon v Brazílii od roku 1921 zakazoval vstup do krajiny nielen delikventom a osobám nad 60 rokov, ale aj osobám so zdravotnými problémami, ako boli slepota, rôzne postihnutia, duševné choroby, nevyliečiteľné a infekčné ochorenia, a tiež prostitútkam. Samostatne cestujúce ženy museli predložiť písomné doklady o svojej mravnej spôsobilosti paroplavebným spoločnostiam, ktoré zabezpečovali plavbu do Brazílie. Zdravotné certifikáty pritom museli byť vyhotovené vo viacerých jazykoch, čo znamenalo pre vysťahovalcov ďalšie finančné náklady. Hoci migrácia do Brazílie nebola hlavným migračným smerom, v auguste 1922 bolo v Bratislave evidovaných viac než 200 žiadostí o vysťahovalecký pas do tejto krajiny.[46] To nebol ani malý počet.

Vydávanie zdravotných potvrdenia, či potvrdenia ďalšieho potrebného charakteru v Československu organizovalo MSS, spoločne s ďalšími rezortnými ministerstvami cez existujúcu verejnú správu, ale tiež zriadením účelových zariadení. Jedným z nich bola aj Vysťahovalecká zdravotná stanica, zriadená na mieste bývalého utečeneckého tábora na Morave v Svatobořiciach, cez ktorú musel prejsť každý odchádzajúci vysťahovalec zo Slovenska a Podkarpatskej Rusi. V tejto zdravotnej stanici sa museli podrobiť lekárskej prehliadke a až následne dostali potvrdenie a možnosť vycestovať.[47]

Napriek reštrikčným opatreniam a zavedeným kvótam v USA počas medzivojnového obdobia do zahraničia sezónne migrovalo len z územia Slovenska celkovo vyše 220 tis. osôb (priemerne vyše 11 tis. osôb ročne). Vnútornej migrácie (pre územie Československa) sa zúčastňovalo v prvej polovici 20. rokov ročne dokonca vyše 40 tis. osôb.[48] Tieto počty výraznejšie poklesli až v tridsiatych rokoch v súvislosti s nástupom veľkej hospodárskej krízy, ktoré znamenali núdzu o prácu prakticky všade.

Vysoký záujem o odchod z vlasti nútil politickú reprezentáciu ČSR zaoberať sa aj inštitucionalizáciou postupne rastúcej agendy vysťahovalectva. Už sme spomenuli, že v tomto ohľade malo najväčšie kompetencie MSS, kde sa koncentrovali aj informácie pre záujemcov o vysťahovanie. Toto ministerstvo ale spolupracovalo aj s ďalšími rezortnými ministerstvami, najmä ministerstvom zahraničných vecí a poľnohospodárstva (najmä sezónne práce), ale tiež zdravotníctva.[49] Pasová agenda sa vybavovala smerom do regiónov cez fungujúcu verejnú správu a spadala zväčša

[46] NAČR, f. MV-SR, sign. č. 7499/1921.

[47] TIŠLIAR, Pavol – MAŽÁROVÁ, Monika – JAGOŠOVÁ, Lucie. *Baráky u Svatobořic. Pohled do dějin 1914-1950 : putovní výstava z pohledu teorie a praxe*. Brno : Masarykova univerzita, 2019; TIŠLIAR, Pavol. Organizovanie vysťahovalectva...

[48] SVETOŇ, Ján. *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958, s. 176-178.

[49] ŠVEJCAR, Jindřich. Zdravotní péče vystěhovalecká. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 41.

na okresné úrady. Na Slovensku pasovú agendu vybavovali určitý čas sprvu obecní a obvodní notári, ktorí boli celé medzivojnové obdobie len slovenským špecifikom.[50]

Kontakty a spolupráca so zahraničnými migrantmi v medzivojnovom období

Keď ešte v roku 1914 popredný český demograf A. Boháč rozoberal problematiku relatívneho preľudnenia v českých krajinách a masové vysťahovalectvo za prácou ako dôsledok preľudnenia,[51] veril, že v určitých podmienkach môže byť vysťahovalectvo prínosné pre materskú krajinu. Písal o možnosti vytvárania českých kolónií v zahraničí, ktoré by mohli podporiť „národnú a jazykovú expanziu" a prispieť tak osobitným spôsobom aj k rozvoju zahraničného obchodu. Domnieval sa však, že takéto kolónie by mali existovať len blízko hraníc domoviny, pretože v iných, odľahlejších regiónoch, ako je napríklad americký kontinent, by sa migranti veľmi rýchlo asimilovali. Tieto myšlienky pretrvávali a ďalej sa rozvíjali aj po vzniku Československej republiky, a to nielen v okruhu českých (československých) demografov, ale rovnako aj medzi sociológmi, etnografmi a politikmi.

Práve spolupráca, podpora a kontakty so zahraničnými Čechoslovákmi patrili počas medzivojnového obdobia medzi kultúrne a spoločensky veľmi dôležité agendy. Prakticky už vznik Československej republiky bol významne podporený zahraničnými krajanmi, žijúcimi najmä v USA (Pittsburská dohoda, 30. máj 1918) a kontakt s nimi udržiavali mnohé politicky, verejne, kultúrne, či inak angažované osobnosti v Československu. Odhadovalo sa, že až pätina obyvateľov Československa žije mimo domovinu. Predstavovalo to vyše 2,1 milióna krajanov, tvoriacich československú menšinu žijúcu v zahraničí.[52]

Už v roku 1923 bol založený Ústav pro hospodářské styky emigrační a kolonizační pri Masarykovej akadémii práce, ktorý sa zvykol označoval aj ako Emigračný ústav. Jeho úlohou bolo skúmať reálne možnosti ekonomického využitia vysťahovalectva a krajanského sveta. Omnoho významnejšou sa ale stala medziministerská komisia pre vysťahovalectvo a kolonizáciu, založená v roku 1926, ktorá pracovala pri MSS. Práve tu sa začala vnímať vysťahovalecká agenda komplexnejšie, spájaním viacerých oblastí, počnúc hľadaním vnútorných príčin a dôvodov vysťahovalectva, smerujúcim k hospodárskym, politickým a spoločenským problémom, cez organizovanie vysťahovalectva, snahou o odstránenie živelnosti tohto procesu, až po hospodársku a kultúrnu spoluprácu so zahraničnými krajanmi.[53] V roku 1928 sa uskutočnila v Bratislave pod gesciou spomenutej komisie pre vysťahovalectvo a Sociálneho ústavu

[50] Pozri bližšie TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945.* Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2013.

[51] BOHÁČ, Antonín. Český problém populační a některé pozoruhodní jevy v naši měne přirozené. In: *Obzor národohospodářský.* Praha : J. Otto, 1914, s. 9-13 (s. 7-32).

[52] ZAVŘEL, Vystěhovalectví..., s. 12.

[53] BROUČEK, Vznik a poslání Československého..., s. 17-19.

významná porada odborníkov z rôznych oblastí, ktoré súviseli s vysťahovalectvom.[54] Zaznelo na nej 12 referátov, ktoré hodnotili nielen vysťahovalectvo a jeho podstatu, ale sledovali tento fenomén aj z hľadiska rôznych dopadov na populáciu, priemysel, obchod, zdravotnú starostlivosť, školské a kultúrne potreby a pod. V tejto súvislosti je dôležité spomenúť názor L. Zavřela, odborového radcu MSS, ktorý na spomínanej porade poznamenal, že ak sa má udržať životná úroveň obyvateľstva Československej republiky, vysťahovalectvo je nevyhnutné. Považoval ho totiž za „prirodzenú ventiláciu", ktorá pomáhala predchádzať sociálnym a hospodárskym konfliktom, keďže odchodom ľudí za prácou sa znižoval tlak na zamestnanosť. A. Boháč v tejto súvislosti uviedol, že v 20. rokoch 20. storočia bolo vysťahovalectvo jedným z prostriedkov na riešenie populačného problému, čo považoval za spôsob, ako sa vyrovnať s agrárnym preľudnením a vysokou nezamestnanosťou.[55] Svoje názory z roku 1914 tak nezmenil.

Na tento porade ale zaznel aj referát, ktorý poukázal na nové organizovanie spolupráce Československa so zahraničnými krajanmi. Išlo o zámer vybudovať Československý ústav pre zahraničie.[56] Referát predniesol Václav Tlapák z MSS, ktorý poukázal na to, že podnet k vytvoreniu ústavu vzišiel od Národnej rady Československej a komisie pre vysťahovalectvo a kolonizáciu, na ktorú bola vtedajšia vysťahovalecká agenda príliš rozsiahla. Komisia pre vysťahovalectvo už 17. februára 1928 iniciovala prípravný výbor, na ktorom sa prerokovali úlohy, ciele, ale aj návrh štatútu zamýšľanej organizácie.

Z hľadiska zamerania a pôsobnosti mal nový ústav spolupracovať s krajanmi v oblasti ich evidencie; sledovania, podpory národných, kultúrnych a hospodárskych stykov s domovinou; pôsobenia a podpory vlastného kultúrneho, hospodárskeho a národného rozvoja krajanov; snahy, aby hospodársky, kultúrny a sociálny pokrok krajanov bol využiteľný aj pre prospech Československa a napokon v oblasti študovať problém československého vysťahovalectva a hľadať jeho riešenia. Uvažovalo sa preto nad založením a vedením zvláštneho katastra československých príslušníkov, ale aj spolkov, náboženských obcí, škôl a iných organizácií u krajanov.[57] Spomenuté ciele a činnosť ústavu mali v zásade pokryť tri základné agendy: krajanskú starostlivosť; starostlivosť o vysťahovalcov, ktorí sa ešte len chystajú odísť z Československa a napokon aj národohospodárske styky krajanov s vlasťou. Napokon sa ale jednou zo stálych agend stal aj návrat migrantov do Československa.[58]

---

[54] Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 4.

[55] BOHÁČ, Antonín. Otázka populační a vystěhovalectví. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 23-30.

[56] TLAPÁK, Václav. Československý ústav pro zahraničí. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928, s. 82.

[57] Tamže, s. 83-85.

[58] BROUČEK, Vznik a poslání Československého..., s. 18-19.

Hlavnou osobnosťou zamýšľaného ústavu sa stal dr. Jan Auerhan. Išlo o popredného odborníka, ktorý sa aj ako zamestnanec a funkcionár na Štátnom štatistickom úrade v Prahe zaoberal aj vysťahovalectvom. Výrazne sa angažoval aj v Národnej rade československej a bol redaktorom zborníku „Naše zahraničí". J. Auerhan sprvu uvažoval o rozdelení agendy neskoršieho Československého ústavu zahraničného (ČÚZ) medzi 3 inštitúcie. Navrhoval evidenciu vysťahovalectva zveriť Demografickému ústavu univerzity Karlovej v Prahe. Organizáciu vysťahovaleckého poradenstva a sprostredkovateľne práce v zahraničí zasa videl v pôsobnosti Ústavu pre hospodárske styky emigračné a kolonizačné. Napokon propagáciu a kontakty hospodárskeho charakteru medzi krajanmi a Československom mal byť podľa neho rozdelený medzi československé inštitúcie, ktoré sa touto oblasťou zaoberali.[59] Jeho uvažovanie bolo aj výsledkom absolvovanej pracovnej cesty do Stuttgartu, kde sa oboznámil s prácou a fungovaním nemeckého zahraničného ústavu (Deutches Auslandsinstitut).[60] Napriek tomu napokon vznikol ČÚZ ako jedna zastrešujúca organizácia, v ktorej sa viedli všetky spomenuté agendy.

Obr. 1: *Logo Československého ústavu zahraničního z roku 1928*. Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

ČÚZ vznikol 12. novembra 1928 a pracoval na spolkových základoch, teda nie ako štátna inštitúcia.[61] Riadil sa vlastným štatútom, ktorý bol schválený

[59] Tamže, s. 20.
[60] TLAPÁK, Československý ústav..., s. 82.
[61] NAČR, f. Československý ústav zahraniční, (1925) 1945-1968 (ďalej: f. ČÚZ), bez sign. Po stopách organisace Čs. Ústavu zahraničního.

30. novembra 1928 Zemskou správou politickou v Prahe.[62] Prvé zasadnutie valného zhromaždenia, na ktorom boli volení prví predstavitelia ústavu, sa konala 20. decembra 1928, a práve na nej bol zvolený do čela ČÚZ spomínaný J. Auerhan ako predseda. ČÚZ začal vykonávať svoju riadnu činnosť od roku 1929.[63] Financovanie bolo zabezpečené jednak členskými príspevkami, no najmä štátnymi subvenciami. Pri svojom vzniku v roku 1928 bol zafinancovaný dotáciami z rozpočtu MSS v rámci 10. výročia vzniku ČSR.

Podľa schválených stanov vedenie a správa ČÚZ boli v rukách valného zhromaždenia, správneho výboru a prezídia.[64] Valné zhromaždenie tvorili riadni a čestní členovia, ktorých zvolával predseda. Išlo najmä o zástupcov rôznych ústredných úradov, inštitúcií a korporácií, ktoré sa angažovali v oblasti československého zahraničia a krajanských organizácií. Zhromaždenie schvaľovalo výročné správy a rozpočet, volilo 18 členov správneho výboru, 6 náhradníkov, predsedu, ktorého ešte dodatočne schvaľoval minister sociálnej starostlivosti, revízorov, prísediacich zmierovacieho súdu.

Správny výbor pozostával okrem 18 volených členov a 6 náhradníkov aj zo zástupcov ministerstiev a ústredných úradov (virilní zástupcovia). Tento výbor potom volil prezídium, pozostávajúce z predsedu, dvoch miestopredsedov, konateľov, zapisovateľa, účtovníka a pokladníka. Súčasťou prezídia boli aj zástupcovia MSS, ministerstva zahraničných vecí, a školstva a národnej osvety. Neskôr aj zástupcovia krajinskej (zemskej) správy z Prahy, Brna, Bratislavy a Užhorodu.

Agendu ČÚZ malo pôvodne tvoriť až 10 odborov, na čele s referentmi: krajanský, organizačný, kultúrny, tlačový, sociálny, emigračný (vysťahovalecký a kolonizačný), hospodársky, osobný, finančný a spoločenský, no takto široko koncipovaná organizácia bola zrejme realizovaná až ku koncu 30. rokov. Roku 1933 prijalo valné zhromaždenie ČÚZ Výbor zahraničných Čechov a Slovákov ako svoj poradný orgán. Tento poradný výbor bol zložený z členov popredných ústredných krajanských organizácií.[65] Prvé riadne zasadnutie Výboru zahraničných Čechov a Slovákov sa uskutočnilo 3. júla 1934.

ČÚZ pre propagáciu vlastnej činnosti, ale najmä pre styk krajanov s vlasťou vydával od roku 1932 časopis Krajan. Články, ktoré tento časopis zverejňoval sa zaoberali aktuálnymi informáciami medzi zahraničnými krajanmi, informáciami o imigrantských krajinách a publikované boli aj výročné správy ČÚZ.

ČÚZ bol kultúrne a spoločensky aktívny. Od roku 1934 pravidelne organizoval Masarykův den československého zahraničí, v rámci ktorého získaval financie zbierkou do tzv. Jubilejného fondu československého zahraničia. Tento fond bol od

[62] Úpravy stanov boli v medzivojnovom období vykonané ešte v rokoch 1931 a 1935.
[63] BROUČEK, Vznik a poslání Československého..., s. 20-21.
[64] NAČR, f. ČÚZ, bez sign., Stanovy 1928 – 1938, čl. 15.
[65] NAČR, f. ČÚZ, sign. č. 1208/K/1933.

ČESKOSLOVENSKÝ ÚSTAV ZAHRANIČNÍ A NÁRODNÍ MUSEUM
V PRAZE
dovolují si Vás pozvati k slavnostnímu zahájení
V NEDĚLI DNE 1. BŘEZNA 1936 O 11. HODINĚ DOPOLEDNÍ
VÝSTAVY ČESKOSLOVENSKÉ LIDOVÝCHOVY A TISKU V ZAHRANIČÍ
POŘÁDANÉ V RÁMCI
III. MASARYKOVA DNE ČS. ZAHRANIČÍ 1936
V NÁRODNÍM MUSEU V PRAZE
PŘI ZAHÁJENÍ PROMLUVÍ PŘEDSEDA VÝSTAVNÍHO VÝBORU
MIN. R. Dr. JOSEF FOLPRECHT

Obr. 2: *Pozvánka na Výstavu československé lidovýchovy a tisku v zahraničí (1936).* Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

svojho vzniku organickou zložkou ČÚZ. Jeho účelom a poslaním bolo prehlbovať a posilňovať národné, kultúrne a hospodárske uvedomenie krajanov v cudzine. Financie z neho sa teda využívali najmä na podporu krajanskej starostlivosti v zahraničí. Jubilejný fond mal vlastné kuratórium, na čele ktorého stál predseda. Bol ním tiež J. Auerhan. V rámci Masarykovho dňa sa konali rôzne akcie smerované do propagácie krajanov, prednášky, divadelné predstavenia, výstavy, besiedky a pod. Zapájalo sa do nich mnoho obcí, ale aj poslanecká snemovňa Národného zhromaždenia. ČÚZ organizoval v rámci Masarykových dní rôzne cykly prednášok o československom zahraničí. Napríklad v roku 1937 v spolupráci s Filozofickou fakultou UK v Prahe. Ako úspešné sa ukázali aj jeho výstavné aktivity. Už v roku 1928 sa začalo pracovať na Výstave československého zahraničí, ktorá bola napokon realizovaná až v roku 1930 v Prahe.[66] Akýsi vzor k jej zorganizovaniu videli aktéri najmä v poľskej výstave, ktorú pripravil zahraničný výbor Poliakov v poľskej Poznani. Tematické celky výstavy mali reflektovať školstvo, náboženský život, spolkovú činnosť, činnosť publikačnú, krajanskú starostlivosť, hospodársku situáciu krajanov, štatistiku vysťahovalectva. Spomenuté vymedzenie sa stalo základom ďalšieho spracovania námetu výstavy, ktorá prezentovala materiál poskytnutý zahraničnými krajanmi. Jej cieľom bolo podať obraz o československých zahraničných krajanoch a uvažovalo sa v tej dobe aj o vytvorení osobitného múzea československého

[66] NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Výstava čs. zahraniční 1931; Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3.

zahraničia, ktoré by pracovalo pri ČÚZ.[67] Vo výstavnej činnosti ČÚZ pokračoval aj v ďalších rokoch. Realizoval ich najmä ako súčasť propagačnej akcie Masarykův den československého zahraničí. V roku 1935 sa počas II. Masarykovho dňa konala výstava zameraná na československé školstvo v zahraničí,[68] v tretí deň zasa na ľudovýchovu a tlač v zahraničí.[69] V roku 1937 mala vernisáž výstava „T. G. Masaryk a zahraniční krajané v našem odboji" v Národním muzeu v Prahe, ktorú navštívilo vyše 12 tis. návštevníkov.[70]

Obr. 3 a 4: *Pohľad do výstavy T. G. Masaryk a zahraniční krajané v našej odboji (1937).* Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

Obr. 5 a 6: *Výstava T. G. Masaryk a zahraniční krajané v našej odboji (1937) v budove Národního muzea v Prahe.* Zdroj: NAČR, f. ČÚZ.

[67] Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3; Výstava československého zahraničí. In: *Vystěhovalec*, roč. 26, č. 6, 1930, s. 3.
[68] NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Výstava zahraničních škol 1934-1935.
[69] Výstava československé lidovýchovy a tisku v zahraničí. In: *Krajan*, roč. 5, č. 4, 1936, s. 5.
[70] NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Výroční zpráva za rok 1937; bez sign. Výstava T. G. Masaryka a zahraničních krajanů, 1936-1937.

Z hľadiska organizácie práce všeobecného charakteru sa ČÚZ podarilo počas medzivojnového obdobia založiť základnú krajanskú evidenciu, ktorá obsahovala kartotéky škôl, kostolov a farností, spolkov, časopisov, peňažných ústavov, ale aj krajanských osobností z rôznych oblastí pôsobnosti. Popri tom sa rozvíjala knižnica a budovali sa zbierky máp, obrazov, novinové výstrižky, ale aj rôzne iné relevantné informácie o krajanoch. Je ale treba spomenúť, že nie všetko sa rodilo ľahko. Viazlo, najmä spočiatku, nadviazanie pevnejších kontaktov s niektorými zahraničnými organizáciami, ale aj s konzulátmi, ktoré nie vždy dostatočne a ochotne odpovedali. Z tohto dôvodu sa v roku 1931 začalo s organizáciou siete spoľahlivejších dôverníkov.[71]

V oblasti vysťahovaleckej agendy a úpravy vysťahovalectva pracoval ČÚZ na informovanosti vysťahovalcov o krajinách, do ktorých sa chystali odísť. Fungoval teda ako informačná služba, v ktorej vysťahovalec dostal aj informácie o existencii krajinských spolkov, upozornenie na existenciu voľných pracovných miest, či priamo sprostredkovanie práce v zahraničí. Vydávali sa zároveň rôzne tematické informačné brožúry pre vysťahovalcov. Ústav pripravoval aj inštrukcie pre rôzne inštitúcie a úrady, ktoré sa s vysťahovalectvom dostávali do kontaktu. Už v roku 1929 takto vydal *Vysťahovaleckú príručku pre úrady, sociálnych pracovníkov a vysťahovalcov*, ktorá vznikla ešte na podnet spomínanej bratislavskej porady o vysťahovalectve z roku 1928.[72] Príručka vyšla slovensky, keďže vysťahovalectvo sa najviac dotýkalo tejto časti republiky. Obsahovala komplexne rozpracovanú problematiku vysťahovalectva, počnúc legislatívou, jej výkladom, cez charakteristiku príčin vysťahovalectva až po vysvetlenie styku vysťahovalcov s československými zastupiteľskými úradmi v zahraničí.

V oblasti krajinskej starostlivosti podporoval ČÚZ zakladanie škôl, farností, domáce zbierky kníh, časopisov a pod. pre krajanov. Darilo sa im aj sprostredkovať odbyt pre rôzne druhy tovarov a poskytovali Ústrednému zväzu československých priemyselníkov a vzorkovým veľtrhom v Prahe, Brne a Bratislave prehľady o zahraničných strediskách, v ktorých bolo možné za pomoci propagácie krajanov tovary predávať.

***

Vysťahovalecká problematika bola počas medzivojnového obdobia rozsiahlym problémom. Hoci boli známe príčiny tohto javu a dôsledky, ktoré znamenalo vysťahovalectvo pre mnohé oblasti života Československa, no riešenia neboli časovo a finančne v medzivojnovom období dostupné. ČÚZ patril v tomto období medzi najvýznamnejšie spolky, ktoré udržiavali kontakty s krajanmi. Svojou činnosťou sa snažil propagovať túto problematiku, získavať financie na podporu

[71] NAČR, f. ČÚZ, bez sign. Proč jest třeba reorganizace ČÚZ?, september 1936.

[72] *Vysťahovalecká príručka pre úrady, sociálnych pracovníkov a vysťahovalcov*. Praha : ČÚZ, 1929, s. 3-4.

najmä kultúrnych a školských aktivít v zahraniční. Aj jeho zásluhou sa na krajanov v zahraničí v spoločnosti nezabudlo.

Zoznam použitých prameňov a literatúry

Archívne pramene

Národný archív Českej republiky v Prahe

- f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, 1918-1938
- f. Československý ústav zahraniční, (1925) 1945-1968

MVSR – Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Krajinský úrad v Bratislave, 1928 – 1939

MVSR – Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca

- f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945

Literatúra

BIELIK, František (1982). Slovenské vysťahovalectvo a jeho miesto v našich národných dejinách. In: *Vysťahovalectvo a život krajanov vo svete*. Martin : Matica slovenská, s. 25.

BIELIK, František (1986). Slovenské vysťahovalectvo a naši krajania vo svete. In: *Češi v cizině*, 1, s. 4-16.

BOHÁČ, Antonín (1914). Český problém populační a některé pozoruhodní jevy v naši měne přirozené. In: *Obzor národohospodářský*. Praha : J. Otto, s. 7-32.

BOHÁČ, Antonín (1928). Otázka populační a vystěhovalectví. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 23-30.

BRIŠKA, Rudolf (1933). Slovenské vysťahovalectvo. In: *Hospodárske rozhľady* č. 1 - 3, VIII, s. 25.

BROUČEK, Stanislav (1989). Vznik a poslání Československého ústavu zahraničního. In: *Češi v cizině* 4, s. 14-23.

Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha 1928.

Deset let Československé republiky. III. Praha : Státní tiskárna v Praze, 1928, s. 94.

DUBOVICKÝ, Ivan (1993). Právo a vystěhovalectví (pokus o historicko-antropologickou interpretaci práva). In: *Češi v cizině* 7, s. 67-92.

FALTUS, Jozef (1987). Zamestnanie obyvateľstva Slovenska a priemyselné závody na Slovensku podľa uhorského sčítania k 31. 12. 1910. In: *Slovenská archivistika*, roč. 22, 2, s. 73.

HOLEC, Roman (1991). *Poľnohospodárstvo na Slovensku v poslednej tretine 19. storočia*. Bratislava : VEDA.

JAKEŠOVÁ, Elena (1987). Sociálno-ekonomické aspekty migrácie obyvateľstva Slovenska v dvadsiatych rokoch 20. storočia. In: *Historický časopis*, 35, 3, s. 381.

KLÍMA, Stanislav E. (1928). Naši zahraniční krajané. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 69.

MÉZL, František (1924). *Výklad zákona o vystěhovalectví* a *prováděcího nařízení* k *němu.* Praha.

Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa medzi světovými válkami. Praha 2000.

PALKOVIČOVÁ, Hana (2013). Slovenské krajanské hnutie v USA (1907-1914). In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity, řada společenských věd*, roč. 27, č. 2, s. 34-48.

POLIŠENSKÝ, Josef (1986). K otázkám dějin českého vystěhovalectví do Ameriky. In: *Češi v cizině* 1, s. 17-22.

PRŮCHA, Václav a kol. (2004). *Hospodářské* a *sociální dějiny Československa 1918 – 1992. I. díl období 1918 – 1945*. Brno : Nakladatelství Doplněk.

STODOLA, Emil. Štatistika Slovenska. Martin, 1912.

SVETOŇ, Ján (1958). *Obyvateľstvo Slovenska za kapitalizmu*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry.

SVETOŇ, Ján (1970). Slovenské vysťahovalectvo v období uhorského kapitalizmu. In: *Vývoj obyvateľstva Slovenska : výber z diela k nedožitým 65. narodeninám J. Svetoňa*. Bratislava : Epocha, s. 191.

ŠATAVA, Leoš (1986). K problematice formování a stabilizace českéhoetnika v USA. In: *Češi v cizině* 1, s. 29-42.

ŠATAVA, Leoš (1996). Vystěhovalectví do USA. In: *Češi v cizině* 9, s. 155-171.

ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol (2009). *Populačný vývoj Podkarpatskej Rusi II. Štruktúry obyvateľstva.* Bratislava.

ŠVEJCAR, Jindřich (1928). Zdravotní péče vystěhovalecká. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 41.

TIŠLIAR, Pavol – MAŽÁROVÁ, Monika – JAGOŠOVÁ, Lucie (2019). *Baráky u Svatobořic. Pohled do dějin 1914-1950 : putovní výstava z pohledu teorie a praxe*. Brno : Masarykova univerzita.

TIŠLIAR, Pavol – ŠPROCHA, Branislav (2023). *Censuses in Slovakia in the interwar and post-war period.* Brno: Masarykova univerzita.

TIŠLIAR, Pavol (2013). *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945.* Krakov : Towarzystwo Słowaków w Polsce.

TIŠLIAR, Pavol (2013). Organizovanie vysťahovalectva v Československej republike na začiatku 20. rokov 20. storočia. In: *Mobilita a jej odraz v kultúre*. Michalovce : Zemplínske múzeum, s. 7-20.

TLAPÁK, Václav (1928). Československý ústav pro zahraničí. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 82.

VACULÍK, Jaroslav (1989). Vznik Československa a reemigrace zahraničních Čechů. In: *Češi v cizině* 4, s. 110-119.

VOJTKO, Daniel (1987). Niektoré problémy vysťahovania Slovákov do roku 1938. In: *Nadmerné ubúdanie obyvateľov Slovenska v období r. 1700 – 1938*. Bratislava, s. 7.

Vysťahovalecká príručka pre úrady, sociálnych pracovníkov a vysťahovalcov. Praha : ČÚZ, 1929.

WEITH, Karel (1920). *Zákony o reformě pozemkové*, Praha.

ZAVŘEL, Lev (1928). Vystěhovalectví. In: Československé *vystěhovalectví : jeho příčiny, důsledky* a *výhlídky*. Publikace Sociálního ústavu č. 39. Praha, s. 12.

Dobová tlač

Výstava čs. zahraniční 1931; Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3.

Výstava československého zahraničí v roce 1929 v Praze. In: *Vystěhovalec*, roč. 24, č. 12, 1928, s. 3.

Výstava československého zahraničí. In: *Vystěhovalec*, roč. 26, č. 6, 1930, s. 3.

Pramene práva

Sbírka zakonů a nařízení republiky Československé, 1918 – 1939

Internet

https://www.csuz.cz/
http://www.nrsr.sk/dk/

Četníctvo a ochrana pamiatok v medzivojnovej ČSR[1]

Marcel Demčák

Ing. Marcel Demčák
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Department of of Ethnology and Non-European studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovak Republic
e-mail: demcak1@ucm.sk
https://orcid.org/ 0009-0007-0494-0103

Populačné štúdie Slovenska 17:55-69

Gendarmerie and protection of cultural heritage in the interwar Czechoslovak republic
This paper focuses on the activities of the gendarmerie in the protection of cultural heritage in the interwar Czechoslovakia. The process of ensuring the protection of cultural heritage was significantly complex, as no uniform law for the protection of cultural heritage was issued. The gendarmerie performed tasks related to ensuring protection on the basis of decrees, regulations and orders of state authorities. It was primarily about cooperation in the protection of movable, immovable and natural cultural heritage. In addition, it also participated in the protection of tourist signs and war graves.

Keywords: gendarmerie, cultural heritage, protection of cultural heritage, artifact export, war graves

Úvod

Zložitosť ochrany pamiatok v dvadsiatych rokoch medzivojnovej Československej republiky (ďalej len ČSR) výstižne popisuje vo svojej krátkej publikácii plukovník četníctva Ján Ševčovič, ktorý istú dobu slúžil v Podkarpatskej Rusi. Svojou angažovanosťou sa zaslúžil o zvýšenie povedomia z hľadiska ochrany pamiatok v rámci četníctva a iných bezpečnostných orgánov. Zdôrazňoval, že ochrana pamiatok by nebola možná bez súčinnosti štátu a verejnosti. Iba informovanosť a povedomie o danej problematike vo všetkých vrstvách spoločnosti by mohlo zachrániť vzácne pamiatky národnej histórie pred zničením alebo poškodením. Každý národ by si mal chrániť a starostlivo opatrovať svoje pamiatky, ktoré sú svedkami jeho národnej kultúry. Nevzdelanosť spôsobuje ničenie umeleckých a historických pamiatok, ktoré sú nositeľmi minulosti národa a tvoria základné piliere jeho kultúrneho rozvoja.

[1] Príspevok je výstupom z riešenia projektu APVV-0199-20: *Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*.

Pretože vo všeobecnosti je história národa a jeho kultúry základom národného uvedomenia.[2]

V medzivojnovej ČSR sa namiesto súčasného pojmu "kultúrne dedičstvo" používal pojem "pamiatky". Vo svojej podstate zahrňoval hnuteľné alebo nehnuteľné predmety vytvorené človekom alebo prírodou, ktoré mali historický, umelecký alebo vedecký význam a ich ochrana i zachovanie bolo vo verejnom záujme. Pamiatky boli jedným z hlavných stmeľujúcich prvkov obrodeneckých a oslobodzovacích ideí českého a slovenského národa. Preto ochrana pamiatok predstavovala snahu o ich poznanie a pochopenie.[3]

Četníctvo a ochrana pamiatok

Četníctvo vykonávalo okrem obyčajnej a zvláštnej služby mnoho ďalších úloh. Medzi nich patrila aj ochrana pamiatok, ktorá sa vo svojej dobe stávala predmetom záujmu nielen vedeckých kruhov, ale najmä verejnosti. Príslušné kultúrne inštitúcie si vážili spomínanú spoluprácu, keďže četníctvo pristupovalo k plneniu úloh svedomito a presne. Naučilo sa ovládať delenie pamiatok, kto ich skúmal a aké predmety bolo potrebné chrániť. Chápalo, že pamiatky pomáhajú určovať u národa jeho spôsob života, zamestnanie a kultúrnu vyspelosť.[4]

Z hľadiska ochrany pamiatok bol významný výnos o stanovách ústrednej komisie pre zachovanie pamiatok z roku 1911, ktorý obsahoval povinnosti a práva komisii pre ochranu pamiatok. Výnos obsahoval ustanovenie, ktoré ochranu pamiatok označovalo za predmet verejného záujmu a štátnym úradom kládlo povinnosť byť súčinné v oblasti ochrany pamiatok.[5] Nástupcami týchto komisii boli po vzniku ČSR pamiatkové úrady, ktoré prevzali povinnosť ochrany pamiatok spolu so štátnymi úradmi.[6] Štátny pamiatkový úrad v Prahe vznikol ako nasledovník pražského zemského pamiatkového úradu s pôsobnosť pre celú republiku. Súčasne boli vymenovaní konzervátori pre jednotlivé druhy pamiatok.[7] V jeseni 1919 bol pri Ministerstve s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej len MPS) zriadený Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku. V roku 1922 bol premenovaný na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku. V jeho kompetencii ostala ochrana pamiatok, ochrana prírody a múzejníctvo. Obecné knižnice a oblasť ľudovýchovy už boli v pôsobnosti Referátu ministerstva školstva

---

[2] ŠEVČOVIČ, Ján. *Ochrana historických památek v zemi Podkarpatské : Za součinnosti orgánu veřejné služby a širší veřejnosti*. Užhorod : Zemská musejní společnost, 1931. s. 3-7.

[3] OROSOVÁ, Martina. Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918-1939. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, č. 2, 2013. s. 19-20.

[4] BISKUP. Součinnost četnictva při ochraně památek. In: *Bezpečnostní služba*, roč. 1, Praha : Za svobodu, 1931. s. 335.

[5] Výnos ministra veci duchovných a vyučovania čís. 153 zo dňa 2. augusta 1911.

[6] BISKUP, Součinnost četnictva..., s. 338.

[7] OROSOVÁ, Legislatívna ochrana..., s. 25.

a národnej osvety v Bratislave. Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku bol pričlenený k Štátnemu inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku, ktorý organizačne spadal pod Ministerstvo školstva a národnej osvety.[8] Štátny inšpektorát archívov a knižníc vznikol v roku 1919 ako nástupca Uhorského hlavného inšpektorátu múzeí a knižníc v Budapešti. Podliehali mu všetky župné, mestské, obecné knižnice a archívy nachádzajúce sa na území Slovenska. Vykonával dozornú činnosť nad verejnými knižnicami a archívmi.[9] Na vedecké skúmanie územia Slovenska a Podkarpatskej Rusi bol zriadený Slovanský ústav v Prahe. Okrem toho jeho úlohou bolo budovať a udržiavať vedecké a hospodárske styky so slovanskými krajinami.[10]

Hlavnou úlohou pamiatkových úradov bolo uchovávať a ochraňovať historické a umelecké pamiatky pred poškodením alebo zničením. Medzi vedľajšie úlohy patrila činnosť, ktorá mala zoznamovať verejnosť s pamiatkami, vyvolávať v nich záujem pre ich ochranu a vyhľadávanie. Zaoberali sa ochranou predmetov z praveku a staroveku, staviteľstva a maliarstva od dôb stredoveku, pomníkov z najstarších dôb a nálezov mincí. Výkonnými orgánmi štátnych pamiatkových úradov boli štátni konzervátori, ktorí pôsobili v určených okresoch. Mali za úlohu zamedzovať ničeniu a poškodzovaniu pamiatok. Ochranu pamiatok zabezpečovali aj zemské, mestské alebo cirkevné múzeá, ktoré poskytovali odborné vedenie a starostlivosť o zbierky. Súkromní zberatelia sa tiež podieľali na ochrane pamiatok. Pristupovali k nim veľmi opatrne a starostlivo, keďže v nich videli skutočnú umeleckú hodnotu.[11]

Pamiatkový úrad posielal pravidelne svojho zástupcu k četníckym školám, aby frekventantom týchto škôl objasňoval problematiku ochrany pamiatok a jednotlivé fázy archeologického výskumu. Cieľom bolo vysvetľovať praktickú stránku ochrany pamiatok. Teda, čo je potrebné chrániť a ako pri tom postupovať. Vysvetľovaný im bol rozdiel medzi náleziskom a nálezom. Medzi náleziská patrili hlavne rôzne formy osídľovania a pohrebiská. Dôležité bola najmä poloha kostry a milodary. Z nálezov zase predmety rozličného druhu ako mince, šperky, nádoby, nástroje a pod. Rozlišovať bolo potrebné, z akého materiálu sú, aký mali tvar, spôsob spracovania a ich zdobenie.[12]

Úlohou četníctva bolo, aby zabraňovalo neodbornému kopaniu pri objavení náleziska alebo nálezu. Vzhľadom k tomu, že neodborné práce by mohli spôsobiť zničenie ďalších pamiatok, ktoré by nemohli byť objavené, spracované a popísané. Nálezisko alebo nálezy mali byť ponechané v takom stave, v akom boli objavené. Do priestoru nemali byť púšťané akékoľvek osoby do príchodu príslušného

[8] OROSOVÁ, Legislatívna ochrana..., s. 27.
[9] TIŠLIAR, Pavol. Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919-1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2013, roč. 1, č. 2, s. 38.
[10] §1 z. č. 27/1922 Sb. z. a n. zo dňa 25. januára 1922.
[11] ŠEVČOVIČ, Ochrana historických památek..., s. 15.
[12] BISKUP, Součinnost četnictva..., s. 336.

pamiatkového úradu. Keďže neexistoval v tom smere zákonný podklad, bolo nutné apelovať u obyvateľov na vedecký záujem. Museli si uvedomovať, že pamiatky budú mať úžitok ako dedičstvo celého národa len v prípade, že budú uložené vo verejných zbierkach. Dosahovať to mohli jedine dohovorom alebo za poplatok, keďže zasahovanie do súkromného majetku bolo vylúčené.

Náleziská boli ohrozované najmä pri poľnom alebo lesnom hospodárení, kde dochádzalo k premene neúrodných lúk na úrodné polia, ťažbou alebo sadením dreva, zakladaním lomov, vznikom nových ciest, zarovnávaním terénu, výstavbou domov a kanalizácii. Četníkovou povinnosťou bolo, aby o všetkých chystaných zmenách informoval povolané úrady. Samozrejme, ochrana sa týkala aj diel výtvarného, sochárskeho, rezbárskeho a maliarskeho umenia. Išlo i o ochranu historických budov, kostolov, božích múk alebo pomníkov.[13]

Činnosť četníctva pri ochrane pamiatok sa v počiatkoch obmedzovala iba na včasné hlásenie o vzniku alebo ohrození nálezu, prípadne náleziska. Mali povinnosť zasielať správy podľa príslušnosti na štátne pamiatkové úrady v Prahe, Brne alebo Bratislave. Odpis správy musel byť odoslaný aj príslušnému okresnému úradu, ktorému bola četnícka stanica podriadená. Správa mala obsahovať názov nálezu alebo náleziska, názov obce a politického okresu, číslo katastra a parcely, meno majiteľa pozemku a meno nálezcu. Ďalej bolo požadované uviesť podrobný popis nálezu, ako k nemu došlo, prípadne, čo je v ohrození a prečo a pod.

V mestách bol dostatok odborníkov i príslušných úradov, ale na vidieku si musel četník poradiť sám. A keďže četníctvo pracovalo aj v najodľahlejších kútoch ČSR, bolo potrebné, aby si bolo vedomé svojho poslania aj v oblasti kultúry a spolupracovalo pri ochrane pamiatok.[14] K uvedomelým občanom na vidieku patrili okrem učiteľov, notárov a iných štátnych úradníkov predovšetkým príslušníci četníctva. Svojimi bohatými vedomosťami o miestnom prostredí a o občanoch v ňom žijúcich boli nenahraditeľnými pomocníkmi pri ochrane starých pamiatok. V rámci svojich kompetencií mohli poučovať občanov o ochrane pamiatok a pri ohrození pamiatok alebo ich náleze ihneď upovedomiť pamiatkové úrady, okresných konzervátorov alebo príslušné múzea.[15]

Četníctvo veľmi efektívne spolupracovalo s kultúrnymi inštitúciami ohľadom ochrany pamiatok. Príkladom bolo Zemské múzeum Lehockého v Mukačeve, ktoré spolupracovalo so Štátnym archeologickým ústavom v Prahe na archeologickej mape Podkarpatskej Rusi. Z tohto dôvodu požiadalo učiteľov, notárov, lesníkov, finančnú stráž a četníctvo o vyplnenie dotazníkov o doteraz zistených nálezoch

[13] Tamže, s. 337.
[14] Tamže, s. 339.
[15] ŠEVČOVIČ, Ochrana historických Památek..., s. 15-16.

a náleziskách. Četníctvo tieto dotazníky dodalo včas a s podrobnou správou a situačným náčrtom.[16]

Četníctvo a ochrana hnuteľných a nehnuteľných pamiatok

Jedným z prvých zákonov ČSR bol tzv. recepčný zákon, ktorý umožnil prevziať rakúsky a uhorský právny poriadok.[17] Dôvodom bol rozdielny správny systém v bývalej rakúskej a uhorskej časti monarchie. Snahou vlády ČSR bolo zabezpečiť poriadok a zamedziť bezprávnemu stavu. Na území Slovenska a Podkarpatskej Rusi bol v platnosti uhorský zákon o zachovávaní umeleckých pamiatok.[18]

Po vzniku medzivojnovej ČSR dochádzalo k veľkej migrácii obyvateľstva. Značná časť z nich vlastnila pamiatky, ktoré chcela predať alebo vyviezť za hranice. Z hľadiska ochrany pamiatok bolo prvoradým cieľom získať dohľad nad presunom pamiatok vo vnútri štátu.[19] Preto jedno z prvých nariadení Národného výboru z októbra 1918 zakazovalo vývoz alebo zavlečenie umeleckých a historických pamiatok, ktoré sa nachádzali na území ČSR. Toto nariadenie sa vzťahovalo na verejný a súkromný majetok. Za porušenie tohto nariadenia mal byť potrestaný nielen vývozca, ale aj tí, čo mu napomáhali. Pokuta mala byť vo výške ceny vecí, ktoré mali byť vyvezené alebo zavlečené.[20] Zákon o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku z decembra 1918 zakazoval ničenie, vývoz alebo odcudzenie starožitností a umeleckých predmetov, knihovní, umeleckých zbierok, múzeí a archívov vo verejnom alebo súkromnom vlastníctve. [21] Samostatnú pamiatkovú správu na Slovensku vytvorilo nariadenie o právomoci Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku od dr. V. Šrobára ako ministra MPS.[22] Poverilo v ňom ochranou historických, umeleckých, ľudových a prírodných pamiatok Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku, ktorý zároveň získal právomoci uhorskej komisie pre zachovanie umeleckých a historických pamiatok. V jeho kompetencii bolo spolurozhodovať v záležitostiach týkajúcich sa ochrany pamiatok. Jeho hlas mal rozhodujúci význam, keďže v prípade jeho záporného vyjadrenia nebolo možné danú záležitosť vybaviť.

Do jeho kompetencii v oblasti ochrany pamiatok patrili povolenia k úplnému alebo čiastočného búraniu stavieb starších ako prvá polovica 19. storočia, všetky zmeny na stavbách, ako sú prestavby, prístavby a zmeny vzhľadu budov, povolenia

[16] Tamže, s.18-19.
[17] čl.2. Z. č. 11/1918 Sb. z. a n. zo dňa 28. októbra 1918.
[18] OROSOVÁ, Martina. Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, č. 4, 2009. s. 2.
[19] JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850-1950. In: *Monumentorum tutela : Ochrana pamiatok*, č. 10. Bratislava : SÚPSOP, 1973. s. 31.
[20] Nariadenie Národného výboru č. 13/1918 zo dňa 29. októbra 1918.
[21] §12 Z. č. 64/1918 Sb. z. a n. zo dňa 10. decembra 1918.
[22] JANKOVIČ, Dejiny pamiatkovej Starostlivosti..., s. 31.

pre nové stavby v okolí pamiatok, verejná estetika, stavby v lokalitách s prírodnými pamiatkami alebo krasmi, obnovy cirkevných inventárov a archeologické vykopávky, ktoré prerokovával so Štátnym úradom archeologickým. Vykonával dozor nad dodržiavaním predpisov o obchodovaní so starožitnosťami a vývoze pamiatok. Bol vedeckou organizáciou, ktorá viedla kataster a fotografovanie pamiatok. Prevzal tiež právomoci bývalého uhorského inšpektorátu múzeí a knižníc. Zastrešoval aj propagáciu ochrany pamiatok u všetkých štátnych úradov.[23]

V nariadení o pátraní po umeleckých a historických pamiatkach MPS vyzývalo župné, slúžnovské a policajné úrady, aby vo svojom okrese pátrali po historických a umeleckých predmetoch, ktoré boli v minulosti alebo v súčasnosti odvezené z verejných budov, múzeí, zbierok alebo kostolov a kláštorov. Jednať sa malo o sochy, obrazy, cirkevné predmety, knihy, výšivky, zbrane a pod. Nebolo pritom dôležité pre aký dôvod boli vyvezené z územia ČSR.

Vlastníci súkromných zbierok mali oznámiť, aké zbierky vlastnia a odkiaľ pochádzajú. Správu mali zaslať Komisariátu pre zachovanie umeleckých pamiatok v Bratislave. Ten mal v prípade potreby vyslať k obhliadke svojich odborných znalcov.[24]

MPS vydalo nariadenie proti vývozu umeleckých pamiatok ako upresnenie k zákonu o mimoriadnych prechodných ustanoveniach na Slovensku. V ňom nariaďovalo, aby ten, čo spáchal priestupok, bol uväznený na 6 mesiacov a zaplatil 2000 korún. V prípade, že aj nadobudol neoprávnene zisk, mal zaplatiť dvojnásobnú výšku tohto zisku. Týkať sa to malo všetkých, čo odcudzili, vyviezli alebo zničili historické alebo umelecké predmety nachádzajúce sa v múzeách, knižniciach, archívoch alebo súkromných zbierkach. Všetky zadržané pamiatky mali byť zhabané v prospech štátnych zbierok. Tým, ktorí prispejú k zadržaniu pamiatok, mala byť vyplatená odmena 10% z vyplateného peňažného trestu zadržaných osôb. Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a Štátny inšpektorát archívov a knižníc na Slovensku mali uloženú kompetenciu prehliadať súkromné i verejné zbierky cechov a cirkví, vrátane zariadenia a inventárov. Boli oprávnení vstupovať do predajní starožitností a ich priestorov a žiadať doklad o pôvode. Predajcovia mali povinnosť viesť si zoznam o pôvode starožitností. Pretože do začiatku platnosti zákona nemuseli viesť zoznamy o pôvode, mali povinnosť podať pravdivú správu o ich pôvode. Zoznam mali viesť aj osoby vlastniace súkromné zbierky. Podanie nepravdivého hlásenia bolo trestné. Štátne úrady mali nariadiť svojim podriadeným orgánom, teda četníctvu, finančnej stráži a železničným úradníkom a zamestnancom, aby posielali správy o pokusoch vyviesť pamiatky alebo v prípade

[23] Nariadenie MPS č. 155/1919 zo dňa 20. októbra 1919. In: *Úradné noviny*, roč. 1, č. 32-33, Bratislava, 1919. s. 14.

[24] Nariadenie MPS č. 156/1919 zo dňa 21. októbra 1919. In: *Úradné noviny*, roč. 1, č. 32-33, Bratislava, 1919. s. 15.

potreby, osobne zabránili vývozu. V prípade pochybností, o aké pamiatky sa jedná, mali kontaktovať odborníkov vo svojom obvode alebo správcov múzeí, učiteľov a zberateľov. Zadržané pamiatky boli povinní odovzdať najbližšiemu múzeu alebo škole. Zároveň boli povinní upovedomiť o tom Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku a príslušný štátny úrad.[25]

V roku 1921 MPS z roku 1921 vo svojom nariadení definovalo za trestné, vývoz akýchkoľvek pamiatok, pričom nebolo podstatné pod akým právnym titulom sa udial. Ničenie bolo definované ako úmyselné zanedbanie starostlivosti o pamiatku, ktorá spôsobila nenapraviteľné poškodenie umeleckej hodnoty.[26]

K premiestneniu starožitností a umeleckých predmetov bol potrebný súhlas Vládneho komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Ten nemohol zamietnuť premiestnenie pamiatok, ak sa to malo udiať za účelom odbornej starostlivosti. V prípade sporu, malo rozhodnúť MPS.

Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku mal založiť kataster pamiatok kvôli evidencii hnuteľných pamiatok. V katastri mali byť zaznačené všetky pamiatky, ktoré boli majetkom žúp, obcí, cirkví a súkromných osôb. Majitelia uvedených pamiatok boli povinní poslať zoznam Vládnemu komisariátu na ochranu pamiatok na Slovensku do 6 mesiacov odo dňa vydania nariadenia. K zaslaniu mohol vyzvať aj iné osoby, ktoré nepodliehali povinnosti hlásenia, aby zaslali zoznam pamiatok v ich majetku. Zoznam mal obsahovať odborne označené predmety, aby bolo možné zistiť ich totožnosť. Tí, ktorí by v hláseniach uviedli nepravdivé informácie, mohli byť potrestaní väzením do 15 dní a pokutou 200 korún. Živnostenská vrchnosť, ktorá vydávala povolenia na výkon aukcií pre odpredaj pamiatok, musela požiadať o vyjadrenie Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku. Ak vydala povolenie ku konaniu aukcie, musela ho o tom upovedomiť.[27]

Okresné úrady na základe výnosu Ministerstva Vnútra ČSR (ďalej len MV) z októbra 1924 nariadili četníctvu, aby podľa možnosti bezpečnostnej služby vykonávalo ochranu pamiatok. To bolo oprávnené z hľadiska stanovených úloh vystupovať ako kultúrny činiteľ.[28] Ďalší výnos MV z januára 1925 nariaďoval prostredníctvom politickej správy četníctvu, aby podľa možností zabraňovalo strate starožitných pamiatok.[29]

---

[25] Nariadenie MPS č. 166/1919 zo dňa 10. novembra 1919. In: *Úradné noviny*, roč. 1, č. 34-35, Bratislava, 1919. s. 9-10.

[26] PRÚDIK, Ján. Ochrana pamiatok. In: *Bezpečnostní služba*. Roč. 6, Praha : Za svobodu, 1936. s. 294.

[27] Nariadenie MPS č. 24/1921 zo dňa 16. júla 1921. In: *Úradné noviny*, roč. 3, č. 31, Bratislava, 1921. s. 1.

[28] BISKUP, Součinnost četnictva..., s. 335.

[29] ŠEVČOVIČ, Ochrana historických Památek..., s.12.

Napriek tomu, že bolo stále v platnosti nariadenie Národného výboru č. 13/1918 o zákaze vývozu pamiatok, v roku 1925 povolilo Ministerstvo obchodu vývoz medirytín, drevorytín, sôch a pod. Preto vydalo Ministerstvo financií vyhlášku, v ktorej upresnilo, že colné úrady budú od vývozcov požadovať potvrdenie o tom, že nejde o historické alebo umelecké pamiatky. Vydávať potvrdenie, či je alebo nie je daný predmet pamiatka, mali pamiatkové úrady. Za daným účelom boli rozoslané obežníky župným úradom a vojenskému referátu, aby o tom oboznámili podriadené orgány. Na vývoz malo dohliadať četníctvo, colníci, železničiari a vojaci.[30]

Podľa denného rozkaz Zemského četníckeho veliteľstva v Bratislave (ďalej len rozkaz ZČV) z roku 1926 boli četnícke stanice povinné hlásiť všetky prípady obchodovanie so starožitnosťami. Všetky zistené prípady museli hlásiť Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku.[31]

Čo sa týka cirkevných pamiatok, tie nesmeli byť predávané bez povolenia vyšších cirkevných úradov a oznámenia príslušnej štátnej správe. Kňazi mali zakázané predávať z kostola staré umelecké predmety. [32]

Nariadenie Krajinského úradu v Bratislave z roku 1929 upozorňovalo na opakujúce sa prípady pokusov o vývoz najmä gotických oltárov, ktoré predstavovali nenahraditeľnú škodu pre slovenskú kultúru. Tieto cirkevné umelecké predmety mali nielen hmotnú, ale najmä historickú a vedeckú hodnotu. Preto bolo četníctvo povinné promptne hlásiť, telefonicky alebo telegrafom, akýkoľvek predaj cirkevných umeleckých a historických predmetov v ich obvode priamo na Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku. Informácie mali príslušníci četníctva získavať nenápadne. V prípade, že sa jednalo o vývoz pamiatok, tak boli povinní zasiahnuť ihneď. Podľa rozkazu ZČV z roku 1931 dozor mali vykonávať aj u všetkých cestujúcich obchodníkov so starožitnosťami.[33] Nedovolený vývoz cirkevných pamiatok z kostolov pokračoval aj v druhej polovici tridsiatych rokov medzivojnovej ČSR. Preto bolo v roku 1932 vydané nariadenie Krajinského úradu v Bratislave nariadenie, ktoré znovu apelovalo na výkonné orgány, aby zabraňovali každému pokusu o ničenie, odcudzenie alebo vývoz pamiatok. O každej udalosti tohto druhu mali posielať správu.[34]

V tom období nebola k dispozícii ani základná evidencia budov historického alebo umeleckého významu. Na území Slovenska bol jej vytvorením poverený Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku. Spracovanie nepriamo

---

[30] ŽAŽOVÁ, Henrieta. Knižnice východného Slovenska v agende pamiatkových orgánov (1872-1951). In: DOMÉNOVÁ, Marcel et al. *Šlachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku : sídla--každodennosť-knižna kultúra*. Prešov : Prešovská univerzita, 2014. s. 12.

[31] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 295.

[32] ŠEVČOVIČ, Ochrana historických Památek..., s. 15.

[33] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 295.

[34] Tamže, s. 294.

súviselo s potrebou vytvorenia katastra štátnych budov, ktoré iniciovalo Ministerstvo verejných prác koncom decembra 1919. Výsledkom bola evidencia nehnuteľných pamiatok umeleckého a historického významu.[35]

V uhorskom zákonnom článku o zachovávaní umeleckých pamiatok[36] z roku 1881 bolo zadefinované, že umeleckou pamiatkou bola každá stavba s príslušenstvom, ktorá mala umeleckú alebo historickú hodnotu. Pritom sa mohla nachádzať na povrchu alebo v zemi. Ten, kto objavil alebo našiel pamiatku, bol povinný túto udalosť oznámiť obecnému úradu do ôsmych dní. Priestupku sa dopúšťal každý, kto zničil, rozobral alebo zrútil takúto stavbu. Taktiež v prípade, že nariadil túto činnosť alebo povolil ju vykonať na svojom pozemku.[37]

Četnícke stanice boli povinné na základe rozkazu ZČV z roku 1926 kontrolovať stavebníkov, či majú súhlas na plánovanú alebo vykonávanú opravu, prestavbu alebo demoláciu budov a ich častí. Na základe ďalších rozkazov ZČV mali hlásiť akékoľvek zmeny vykonané na pamiatkach, ktoré mali zapísané v zozname pamiatok vo svojom obvode. Záznamy vytvárali a zasielali štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku v súlade s rozkazom ZČV z júna 1926.

K stavebnému povoleniu na opravu alebo prestavbu umeleckých alebo historických nehnuteľností mali okresné úrady povinnosť vyžiadať si vyjadrenie od štátneho referátu na ochranu pamiatok na Slovensku. Vopred mu mali ohlasovať aj všetky plánované priemyselné alebo komunikačné stavby, ktoré sa mali budovať v krajine s prírodnými krásami. Podľa výnosu Ministerstva školstva a národnej osvety z roku 1934 mali farské úrady povinnosť ohlasovať Štátnemu referátu na ochranu pamiatok na Slovensku všetky stavebné úpravy v kostoloch starších ako polovica 19. storočia. Účelom bolo, aby sa neznehodnotili umelecké a historické pamiatky v cirkevných budovách.[38]

Podľa zákona o začiatku nepretržitej elektrifikácii[39] muselo byť elektrické vedenie ťahané tak, aby ušetrilo historické pamiatky. K jednaniam o elektrifikácii mali byť pozývaní aj zástupcovia pamiatkových úradov. Podľa vládneho nariadenia o zavádzaní zákon o elektrifikácii[40] mohli úrady v prípade nesplnenia požiadaviek ochrany pamiatok klásť prekážky k výstavbe elektrifikačnej sústavy.[41]

Na chránených pamiatkach, ktoré boli v rukách súkromných majiteľov, sa nesmeli robiť žiadne zmeny alebo úpravy bez povolenia príslušného pamiatkového

---

[35] KOWALSKI, Tomáš. „...kompetencia vzťahuje sa len na Slovensko. Štátny pamiatkový referát v Bratislave a Podkarpatská Rus. In: HUBENÝ, Dávid et al. (eds.). *Čtvrt-století spolu : Československo a Podkarpatská Rus*. Praha : Národní archív, 2023, s. 305.

[36] Z. čl. XXXIX:1881.

[37] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 295.

[38] Tamže, s. 295.

[39] Z. č. 438/1919 Sb. z. a n. zo dňa 22. júla 1919.

[40] Vl. nar. č. 612/1919 Sb. z. a n. zo dňa 25. októbra 1919.

[41] BISKUP, Součinnost četnictva..., s. 338.

úradu. Týkalo sa to nielen stavby ale aj zariadenia. Na základe zákona o prideľovaní pôdy[42], nemohli byť prídelom pôdy ničené prírodné, umelecké a historické pamiatky. Účelom zákona bolo ponechať doterajším majiteľom pôdu, na ktorej sa nachádzali významné nehnuteľné pamiatky, aby sa mohli naďalej starať o údržbu hradov, zámkov alebo iných významných pamiatok. Plán hospodárenia mohol stanoviť príslušný pozemkový úrad.[43] Majiteľ bol povinný ochraňovať nielen stavebné pamiatky, ale aj stromy, ktoré dotvárali pôvodný ráz krajiny a slúžili na jej okrasu. Taktiež bol povinný umožniť prístup vedeckým pracovníkom ku chráneným pamiatkam. Príslušne úrady disponovali zoznamami pamiatok, ktoré boli zákonom o prídele pôdy chránené. Pri prestavbách, výruboch stromov alebo sadení nových stromov si museli majitelia vyžiadať povolenie od Štátneho pozemkového úradu. Po jeho zrušení od Ministerstva zemědelstva.[44] Zákon o pozemkovom katastri[45] určoval povinnosť zakresľovať do katastrálnych máp pamiatky, aby bola zabezpečená ich ochrana.[46]

Súčinnosť četníctva pri ochrane vojnových hrobov

Ministerstvo národnej obrany ČSR (ďalej len MNO) vydalo rozkaz, podľa ktorého mali posádkové veliteľstvá vykonať údržbu vojnových hrobov. Každé veliteľstvo vo svojom obvode malo na evidenčných tabuľkách vojnových hrobov pretrieť bielou farbou údaje o pochovaných vojakoch, ktoré sa netýkali mena, priezviska, dátumu narodenia, dátumu úmrtia a čísla hrobu. Všetky účty potvrdené posádkovým veliteľstvom mal preplatiť Ústredný inšpektorát vojnových hrobov pri MNO. MV požiadalo MPS o súčinnosť četníckych staníc pri úprave označenia vojnových hrobov. Preto MPS vydalo nariadenie o spolupôsobení četníctva pri úprave vojnových hrobov [47], v ktorom nariaďovalo četníckym staniciam, aby v miestach, kde sa nenachádzalo posádkové veliteľstvo, požiadali obecný úrad o povolenie na vykonanie tohto opatrenia.[48]

Na základe výnosu MV z júna 1924 mali četnícke stanice byť súčinné pri správe vojnových hrobov v miestach, kde sa nenachádzali posádkové veliteľstvá alebo posádkové správy MNO. Teda nejednalo sa už iba o jednorazovú výpomoc pri úprave vojnových hrobov, ale o ich správu. Mali viesť evidenciu vojnových hrobov na všetkých cintorínoch vo svojom obvode. V prípade požiadavky od vojenských úradov mali poskytovať požadované informácie, zoznamy alebo náčrty cintorínov s vojenskými hrobmi. Periodicky mali predkladať hlásenia o počte a stave vojnových

[42] §20 Z. č. 81/1920 Sb. z. a n. zo dňa 30. januára 1920.
[43] BISKUP, Součinnost četnictva..., s. 338.
[44] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 295.
[45] Z. č. 177 Sb/1927. z. a n. zo dňa 16. decembra 1927.
[46] BISKUP, Součinnost četnictva..., s. 338.
[47] Nariadenie MPS č. 55/1919.
[48] *Věstník četnictva státu československého* 1919, roč. 1, Praha : Státni tiskárna. s. 59.

hrobov. Ďalej mali vypomáhať pri pátraní po nezvestných vojakoch alebo pomáhať hľadať ich hroby. V prípade exhumácie pozostatkov z vojnových hrobov za účelom zisťovania identity, boli povinní na to dohliadať.[49] Výnos MV z januára 1925 predĺžil súčinnosť čeníctva pri správe vojnových hrobov až do odvolania.[50]

Četníctvo malo nariadené byť súčinné aj pri súpise vojenských pomníkov pre Vojenské múzeum ČSR v Prahe. Malo sa jednať o pomníky z napoleonských dôb, svetovej vojny, ale aj pomníky, pamätné dosky a nápisy, vytvorené na pamiatku oslobodenia a vzniku ČSR. Štát im potreboval zabezpečiť primeranú ochranu, keďže sa jednalo o dôležité historické pamiatky z hľadiska významu štátu.[51] Výnosom MV z marca 1927 bola zrušená povinnosť pre četnícke stanice podávať periodické hlásenia o vojenských cintorínoch a hroboch. Podávať mali už iba správy v prípade nájdenia nového vojenského cintorína alebo hrobu v ich obvode. Správu mali zasielať na I/3. oddelenie prostredníctvom príslušného zemského vojenského veliteľstva. Naďalej platilo nariadenie, že zrušenie vojenských hrobov alebo ich premiestňovanie sa mohlo vykonávať iba na základe písomného povolenia MNO.[52]

Četníctvo a ochrana prírodných pamiatok

Za dôležité prírodné pamiatky boli považované predovšetkým jaskyne. Najmä tie kvapľové a ľadové robili ČSR dobré meno vo svete. Z tohto dôvodu bolo vydané aj nariadenie MPS, ktoré zakazovalo poškodzovanie alebo ničenie jaskynných kvapli. Napríklad odlomením polmetrového kvapľa v Katarínskej jaskyni v Moravskom krase bola spôsobená škoda za tridsaťtisíc korún. Páchateľ musel uhradiť škodu dvetisíc korún a odsedieť si dva týždne väzenia. Za desať centimetrový kvapeľ v Demänovskej jaskyni slobody dostal vinník pokutu päťsto korún a tri dni väzenia. Všetky jaskyne na území Slovenska boli pod dozorom štátneho referátu ochrany pamiatok na Slovensku v Bratislave. Ochranu a výskum si zobrala na starosť Speleologická sekcia, ktorá sa vytvorila pri Spoločnosti slovenského vlastivedného múzea v Bratislave.

Keďže súčasťou ochrany prírodných pamiatok boli živočíchy a rastliny, tak ďalšou povinnosťou pre četníctvo bola ich ochrana. Chránený bol predovšetkým kamzík, výr, drop a medveď, pričom platili určité výnimky pre ich odstrel. Spevavé vtáctvo bolo chránené celoročne. Čo sa týka rastlín, za významnú prírodnú pamiatku bol označený plesnivec alpínsky. Zakázané bolo jeho trhanie, nosenie a obchodovanie s ním. Zákaz mal byť označený na tabuľkách, ktoré mali byť rozmiestnené po turistických chodníkoch.

---

[49] *Věstník četnictva státu československého* 1924, roč. 6, Praha : Státni tiskárna, s. 44.
[50] *Věstník četnictva státu československého* 1925, roč. 7, Praha : Státni tiskárna. s. 13.
[51] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 295.
[52] *Věstník četnictva státu československého* 1927, roč. 9, Praha : Státni tiskárna. s. 20.

Četníctvo malo povinnosť dbať na dodržiavanie zákonov na ochranu živočíchov a rastlín. Každý priestupok malo hlásiť príslušným okresným úradom. V práci mu pomáhala aj Tatranská komisia Klubu československých turistov, keďže sa jednalo o živočíšne a rastlinné druhy vyskytujúce sa hlavne v Tatrách. Záujem o ochranu mala aj Československá botanická spoločnosť v Prahe, ktorá vykonávala vedeckú činnosť. Trestne stíhať mohlo turistov, ktorí v okolí miest hromadne ničili rastliny, olamovali konáriky z poľnohospodárskych alebo lesných plodín a spôsobovali úbytok chránených druhov rastlín. Priestupky sa mali trestať v súlade s uhorským zákonom o ochrane stromov a zákonom o ochrane lesa.[53] O povinnostiach četníctva pri ochrane prírodných pamiatok stroho pojednávala četnícka služobná inštrukcia[54], ktorá ukladala četníctvu povinnosť oznamovať príslušným úradom spáchané priestupky na základe lesného zákona, zákona o zemědelství, zákona o ochrane zveri, zákona o ochrane vtáctva atď. Neexistoval však jednotný zákon.[55]

Z hľadiska organizácii, ktoré sa zaoberali ochranou prírodných pamiatok bolo významnou Československá liga na ochranu prírody v Prahe. V skutočnosti bola zoskupením delegátov vedeckých a ochranárskych organizácii ako Masarykova akadémia práce, Prírodovedecký zbor národného múzea, Československá spoločnosť pre mineralógiu a geológiu a Klub československých turistov. Ich hlavným cieľom bola snaha o vznik štátnej rady pre ochranu prírodných pamiatok a celoštátnej siete ľudových inštitúcii, ktoré by šírili záujem o ochranu prírodných pamiatok. Sekundárnym cieľom štátu bolo posilniť identitu štátu postavenú na bohatých historických, umeleckých a prírodných pamiatkach, ktoré by poukazovali na historickú a kultúrnu vyspelosť národa.[56]

Četníctvo a ochrana turistických značiek

Slovensko bolo bohaté na prírodné krásy, umelecké a historické pamiatky a liečivé minerálne pramene. Preto úlohou všetkých verejných činiteľov malo byť, aby sprístupnili toto bohatstvo najmä cudzím turistom za účelom získania významného finančného prameňa a rozvoja jednotlivých obci v kraji. Zmluva medzi ČSR a Poľskom o turistike[57] podčiarkuje dôležitosť cestovného ruchu v danej dobe. Najväčšou propagandou mala byť skúsenosť cudzích turistov so službami v cestovnom ruchu v ČSR. Keďže práve tieto skúsenosti sa potom šírili po celom svete.

---

[53] Z. čl. XII /1894 a Z. čl. XXXI /1879.

[54] §107 Všeobecných predpisov. In: ERHART, Josef – PINKAS, Oldřich (eds.). *Sbírka četnických předpisů.* Kroměříž : Knihtiskáren J. Gusek, 1923. s. 168.

[55] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 294.

[56] Tamže, s. 297.

[57] Smlouva mezi Československem a polskem o turistice. In: *Věstník četnictva státu Československého*, roč. 8, Praha : Státni tiskárna, 1926. s. 69.

Hlavnými inštitúciami v rámci ČSR boli Zemské cudzinecké zväzy a Klub československých turistov. V rámci Slovenska to bol najmä Slovenský cudzinecký sväz a Národohospodársky ústav Slovenska. Povinnosťou všetkých obcí bolo, aby boli súčinné pri rozvoji cestovného ruchu a boli členmi Slovenského cudzineckého zväzu.

Četníctvo zohrávalo významnú úlohu z hľadiska turistického a cudzineckého cestovného ruchu. Bolo jediným ochrancom turistov a zároveň aj dôveryhodným a spoľahlivým informátorom. Podľa rozkazu ZČV z roku 1933 malo efektívne podporovať činnosť komisii a organizácii, ktoré sa starali o turistický a cudzinecký ruch na Slovensku. Vykonávať to malo v národohospodárskom záujme štátu, ale iba do tej miery, aby tým neobmedzovalo výkon četníckej služby.[58] Príslušníci četníctva mali povolenie od MV vstupovať do Klubu československých turistov.[59]

Četníctvo malo byť súčinné aj v oblasti stravovania a ubytovania. Kontrolovať malo čistotu podnikov, vyvesovanie jedálnych lístkov, či sú písane správne v štátnom jazyku, zverejňovanie cenníkov jedál a hotelových izieb. Všetky zistené nedostatky mali ihneď hlásiť príslušnému okresnému úradu.

Označovanie turistických trás v ČSR vykonával Klub Československých turistov. Klub bol podporovaný vládou, ktorá podporovala rozvoj cestovného ruchu. Problémom bolo, že obyvateľstvo tieto značky buď z nedbanlivosti alebo úmyselne ničilo. Úlohou četníctva bolo pri vhodnej príležitosti poučovať obyvateľstvo o význame značkovania turistických trás. Tie slúžili nielen domácim, ale hlavne cudzincom, aby spoznávali krásy ČSR a šírili informácie o štáte v cudzine. Cestovný ruch prinášal pre štát a obyvateľstvo značné finančné prostriedky. Preto bolo služobnou a občianskou povinnosťou četníctva prispievať k bezpečnosti a rozvoju cestovného ruchu.[60]

Poškodzovanie alebo ničenie turistických značiek sa riadilo podľa uhorského trestného zákona, uhorského zákona o priestupkoch a zákona o ochrane lesa[61] Na základe obežníkov MPS z roku 1921 bolo četníctvo povinné dohliadať na turistické značky. V prípade ich poškodenia alebo zničenia malo vypátrať páchateľov a podať správu MPS. Poškodeným bol Klub československých turistov, keďže on vykonával značenie. Turistickými značkami sa označovali orientačné tabule, značky na objektoch a stromoch.[62]

Záver

V období medzivojnovej ČSR bola pamiatkam venovaná veľká pozornosť. Historické, umelecké a prírodné pamiatky boli svedkami minulosti obyvateľov

[58] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 297.
[59] *Věstník četnictva státu československého* 1921, roč. 3, Praha : Státni tiskárna, 1922. s. 110.
[60] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 297.
[61] §125 Z. čl. V /1878, §80 Z. čl. XL /1879 a §106 Z. čl. XXXI /1879.
[62] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 297

ČSR a nositeľmi ich kultúry. Cieľom verejných predstaviteľov ČSR bolo, aby sa pamiatky ochraňovali a zachovávali pre budúce generácie. Samozrejme, bola snaha propagovať ich aj v zahraničí. Aj z toho dôvodu bola nesmierna podpora rozvoja cestovného ruchu.

V celej ČSR mal dozor nad pamiatkami Štátny pamiatkový úrad. Priamo na území Slovenska dohliadal na ochranu pamiatok Štátny referát na ochranu pamiatok na Slovensku so sídlom v Bratislave. V starších nariadeniach bolo pomenovanie pre tento úrad Vládny komisariát na ochranu pamiatok na Slovensku. Počas celej existencie medzivojnovej ČSR nebol vydaný zákon k ochrane pamiatok.[63]

Napriek chýbajúcej jednotnej legislatíve v oblasti ochrany pamiatok dokázala štátna správa ČSR veľmi flexibilne a tvorivo reagovať. Významnú úlohu v tom zohrávalo práve četníctvo, ako podriadený orgán štátnych politických úradov, ktoré bolo vzdelávané, aby vedelo, čo je potrebné chrániť a ako pri tom postupovať. Svojou súčinnosťou pri ochrane hnuteľných, nehnuteľných a prírodných pamiatok bolo významným partnerom pre kultúrne inštitúcie ČSR. Zároveň bolo súčinné pri ochrane a údržbe vojenských cintorínov a hrobov. Podporovalo rozvoj cestovného ruchu, bolo ochrancom turistických značiek a turistov. Svoju činnosť vykonávalo na základe výnosov, nariadení a príkazov. Zavádzalo ich do praxe a dohliadalo na ich dodržiavanie. Pričom každé nariadenie alebo príkaz svojím spôsobom ovplyvňoval aj každodenný život četníkov a ich kultúru.

Zoznam prameňov a literatúry

Literatúra

ERHART, Josef – PINKAS, Oldřich (1923). *Sbírka četnických předpisů*. Kroměříž : Knihtiskáren J. Gusek, 215 s.

BISKUP (1931). Součinnost četnictva při ochraně památek. In: *Bezpečnostní služba*, Roč. 1, Praha : Za svobodu, s. 335-339.

HUBENÝ, Dávid (ed.) (2023). Čtvrt-století spolu : Československo a Podkarpatská Rus. Praha : Národní archív, 580 s. ISBN 978-80-7469-108-9.

JANKOVIČ, Vendelín (1973). Dejiny pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v rokoch 1850-1950. In: *Monumentorum tutela : Ochrana pamiatok*, č. 10. Bratislava : SÚPSOP, s. 6-50.

KOWALSKI, Tomáš (2023). „...kompetencia vzťahuje sa len na Slovensko. Štátny pamiatkový referát v Bratislave a Podkarpatská Rus. In: HUBENÝ, Dávid (ed.). *Čtvrt-století spolu : Československo a Podkarpatská Rus*. Praha : Národní archív, s. 302-322.

[63] PRÚDIK, Ochrana pamiatok..., s. 294.

OROSOVÁ, Martina (2009). Organizácia ochrany pamiatok v medzivojnovom období. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 58, č. 4, 2009. s. 2-11.

OROSOVÁ, Martina (2013). Legislatívna ochrana kultúrneho dedičstva v Československej republike v rokoch 1918-1939. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, č. 2, s. 19-36.

PRÚDIK, Ján (1936). Ochrana pamiatok. In: *Bezpečnostní služba*. Roč. 6, Praha : Za svobodu, s. 294-297.

ŠEVČOVIČ, Ján (1931). *Ochrana historických památek v zemi Podkarpatské : Za součinnosti orgánu veřejné služby a širší veřejnosti*. Užhorod : Zemská musejní společnost, 20 s.

TIŠLIAR, Pavol (2013). Aktivity Štátneho inšpektorátu archívov a knižníc na Slovensku pri budovaní archívnej organizácie (1919-1951). In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 1, č. 2, s. 38.

ŽAŽOVÁ, Henrieta (2014). Knižnice východného Slovenska v agende pamiatkových orgánov (1872-1951). In: DOMÉNOVÁ, Marcela (ed.). *Šlachta a šľachtické knižnice na východnom Slovensku : sídla-každodennosť-knižná kultúra*. Prešov : Prešovská univerzita, 2014. s. 7-25.

Pramene práva

Sbírka zákonů a nařízení státu Československého, 1918-1938.

Věstník četnictva státu Československého, 1919-1938.

Dobová tlač

Bezpečnostní služba, 1931-1938.

Úradné noviny, 1919.

Úradné noviny, 1921.

Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 – územný a správny vývoj[1]

Pavol Tišliar – Branislav Šprocha

Prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brano
Czech Republic
&
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Arts
Slovak Republic
e-mail: tisliar@phil.muni.cz
https://orcid.org/0000-0002-0886-7499

Doc. RNDr. Branislav Šprocha, Ph.D.
Slovak Academy Science
Centre of Social and Psychological Sciences
Šancová 56
811 05 Bratislava
Slovak Republic
e-mail: branislav.sprocha@gmail.com
https://orcid.org/0000-0001-6197-0519

Populačné štúdie Slovenska 17:71-95

District establishment in Slovakia 1918 – 1945 – territorial and administrative development
The district administration in Slovakia has a rich tradition that dates back to the Middle Ages. Throughout the first half of the 20th century, it underwent several modifications as part of multiple public administration reforms, especially in response to the establishment of the Czechoslovak Republic and later the Slovak Republic. This article provides an overview of the various stages in the development of public administration, focusing on regional and local changes, particularly during the period between 1918 and 1945.

Keywords: governance reforms, district administration, 1918 – 1945, Slovakia

[1] Príspevok je výstupom riešenia grantových úloh: APVV-0199-20 „*Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*“ a VEGA č. 1/0231/23 „P*riestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia*“.

Úvodom

Tradície okresného zriadenia na Slovensku majú korene už v stredoveku. Slúžnovské okresy fungovali ako súčasť župného systému Uhorska celé stáročia. Od roku 1886 zohrávali tieto inštitúcie dôležitú úlohu nielen pri sprostredkovaní župnej samosprávy, ale čoraz viac aj pri výkone štátnej správy. Slúžnovské úrady riadili slúžni, prípadne hlavní slúžni, ako župní zamestnanci. Po vzniku Československa tieto úrady pokračovali vo svojej činnosti, avšak za podstatne zmenených podmienok a s novými právomocami a úlohami. Správny systém na Slovensku bol do značnej miery poštátnený, čo sa priamo dotklo aj slúžnovských úradov a ich úradníkov, ktorí sa začali primárne venovať verejnej – vnútornej správe.

V období rokov 1918 – 1945 prebehli tri zásadné reorganizácie verejnej správy na Slovensku, ktoré ovplyvnili aj organizáciu okresov. Toto obdobie je preto rozdelené do štyroch fáz vývoja verejnej správy na Slovensku.

- Slúžnovské úrady od vzniku Československej republiky do uplatnenia župnej reformy (28. október 1918 – 31. december 1922).
- Okresné zriadenie (okresné úrady a okresná samospráva) počas župného zriadenia na Slovensku (1. január 1923 – 30. jún 1928).
- Okresné zriadenie (okresné úrady a okresná samospráva) počas krajinského zriadenia na Slovensku (1. júl 1928 – 31. december 1939). Osobitnú podetapu tu predstavuje prechodné obdobie od prijatia autonómie Slovenska (7. októbra 1938 – 31. decembra 1939).
- Okresná správa (iba okresné úrady) v období Slovenskej republiky (1939 – 1945), obdobie nového župného zriadenia (1. január 1940 – apríl 1945).

Obdobie prechodných opatrení vo verejnej správe na Slovensku

Vznik Československa priniesol výrazné zmeny vo verejnej správe, ktoré mali prevažne dočasný a často aj predbežný charakter. Tieto úpravy sa zameriavali na zefektívnenie fungovania verejnej správy, jej podriadenie Československej republike a na postupné vytvorenie podmienok pre novú, predovšetkým jednotnú reformu verejnej správy.

Hoci Československo bolo založené ako unitárny štát, Slovensko nepredstavovalo osobitnú politickú jednotku. Právny systém však vychádzal z dvoch odlišných základov – na Slovensku platil uhorský právny systém, zatiaľ čo v západnej časti republiky rakúsky. Tento stav bol výsledkom dualizmu, ktorý sa formoval

v Rakúsko-Uhorsku od roku 1867 a mal vplyv na väčšinu politického a spoločenského života v monarchii. Vznikom Československa bolo nevyhnutné predovšetkým zaistiť platnosť oboch právnych systémov, čo sa dosiahlo recipovaním pôvodných právnych predpisov.[2] Tento právny krok, ktorý zaručil kontinuitu oboch právnych a správnych systémov z bývalej monarchie, dočasne ponechal v platnosti všetky platné zákony a nariadenia. Zároveň podriadil všetky samosprávne, štátne, zemské a župné úrady pod správu Československého národného výboru.[3]

V roku 1918 mali prijaté opatrenia dočasný charakter, ktorý bol doplnený významným zákonom o mimoriadnych prechodných ustanoveniach.[4] Tento zákon začal formovať správny systém na Slovensku, pričom od úradníkov vyžadoval zloženie prísahy vernosti Československu[5] a zavádzal slovenčinu ako úradný jazyk. Zároveň ustanovil pozíciu splnomocneného ministra s rozsiahlymi právomocami, ktorý sa stal najvyšším správnym orgánom na Slovensku.

Dôležitým krokom bolo poštátnenie úradníctva.[6] Úradníci museli žiadať o prijatie do štátnej služby, pričom o ich spôsobilosti rozhodoval splnomocnený minister. Tí, ktorí podmienky nespĺňali, boli penzionovaní. Tento proces, spolu s prijatím sľubu vernosti Československej republike a zavedením slovenčiny do úradovania, mal za cieľ „očistiť" správny aparát od nespoľahlivých úradníkov, ktorí zostali lojálni Uhorsku a Budapešti. Noví úradníci museli spĺňať aspoň základné kvalifikačné predpoklady, čo viedlo k rozsiahlym zmenám v úradníckych pozíciách. Následkom toho sa zistilo, že na Slovensku je nedostatok kvalifikovaných úradníkov,[7] čo spôsobilo príchod odborníkov z českých krajín,[8] čo neskôr vyvolalo vnútropolitické napätia.

Administratívne bolo Slovensko rozdelené na 16 žúp,[9] ktoré sa prispôsobili novým československým hraniciam. Župy riadil župan spolu s administratívnym

---

[2] Z. č. 11/ 1918 Sb. z. a n.

[3] Tamže, čl. 3.

[4] Z. č. 64/1918 Sb. z. a n.

[5] Národný archív Českej republiky v Prahe (ďalej NAČR), f. Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945 (ďalej f. PMR), sign. 7969/1919. *„Prisahám a sľubujem na svoju česť a svedomie, že Československej republike vždy verným a jej vláde poslušný budem, že budem všetky štátne zákony zachovávať, všetky svoje úradné povinnosti dľa platných zákonov nariadení vykonávať pilne, svedomite a nestranne, úradné tajomstvo nevyzradím o všetkom svojom konaní iba v prospech štátu a záujem služby dbať budem.*"

[6] Z. č. 210/1920 Sb. z. a n. Zákon bol uplatnený v praxi na základe vl. nar. č. 361/1920 Sb. z. a n., http://www.psp.cz/eknih/1918ns/ps/tisky/t1826_00.htm [25.4.2023], tlač 1826.

[7] Pre výkon koncipientskej služby sa odporúčalo právne vzdelanie, úradnícka skúška. MVSR Štátny archív v Bratislave (ďalej ŠABA), f. Bratislavská župa I., 1398 – 1922, sign. č. 1028/1919 prez.

[8] PACELT, Vincent. *Převrat na Rožňavsku 1918 – 1919*. Rožňava, 1935; tiež MVSR – Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej: ŠABB), f. Gemersko-malohontská župa II., (1638) 1803 – 1922, sign. č. 1048/20 adm.

[9] PEŤKO, Koloman. *Okresné zriadenie na Slovensku: Dejinný prehľad okresnej organizačnej sústavy*. Trenčín : Kníhtlačiareň okresných notárov v Trenčíne, 1931, s. 7.

výborom, ktorý menoval.[10] Županova funkcia bola rozšírená o povinnosti podžupana, ktorého funkcia bola zrušená.[11] Na miestnej úrovni vykonávali správu hlavnoslúžnovské úrady, vedené hlavnými slúžnymi, ktorí po zrušení funkcie podžupana prešli pod priame riadenie županov. Slúžni, dočasne nazývaní aj okresnými komisármi, sa venovali najmä politickej správe.[12] Slúžnovské úrady nemali žiadne samosprávne orgány a zostali pod pôsobnosťou uhorských zákonov, ktoré im vymedzovali právomoci v oblastiach, ako sú obecné a matričné záležitosti, zdravotníctvo, školstvo, veterinárna správa, pôdohospodárstvo, ale aj pasové, mýtne a policajné agendy.[13] Slúžni tiež vykonávali funkcie v oblasti poľovníctva, rybárstva, lesnej polície a vodného hospodárstva.

Po vzniku Československa na Slovensku fungovalo 95 slúžnovských okresov,[14] avšak zlúčením okresov Turňa a Moldava nad Bodvou sa tento počet stabilizoval na 94.[15] Kompetenčne s nimi boli na rovnakej úrovni mestá so zriadeným magistrátom, Bratislava a Košice, kde agendu slúžneho vykonávali spoločne magistrát, mešťanosta a policajný kapitán.[16]

Po vzniku Československa prešli slúžnovské okresy úpravami svojich kompetencií v rôznych oblastiach, ako sú sociálne a hospodárske záležitosti, politická správa, podriadenosť notárov, dozor a administratívna policajná vrchnosť.[17] Zmeny sa dotkli aj obecného zriadenia. V roku 1918 boli samosprávne orgány obcí rozpustené a

---

[10] MOSNÝ, Peter. *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. Košice : Právnická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1997, s. 90.

[11] NAČR, f. PMR, sign. č. 7696/1919.

[12] MVSR Štátny archív v Nitre (ďalej ŠANI), f. Nitrianska župa I., 1464 – 1922, sign. č. 187/1919 prez.

[13] Základné kompetencie a činnosť bola definovaná do zákonných článkov XXI:1886; XXII:1886; XXXII:1894; XXXIV:1894; XIV:1876; XXI:1898; XXXVIII:1908; VII:1888; V:1903; VI:1903; XXXVIII:1868; XXVIII:1876; XXVI:1879; XXVII:1879; XXXIX:1895; LXVIII:1912; LXIX:1912; I:1890; XXXIV:1879; XX:1901; XII:1894; XIX:1907; XIII:1876; XLI:1899; XLII:1899; XXVIII:1900; XXIX:1900; II:1908; XLI:1907; XVII:1884; XIX:1888; XX:1883; XXIII:1885.

[14] PEŤKO, Okresná organizačná sústava..., s. 6.

[15] Vl. nar. č. 606/1921 Sb. z. a n.

[16] PEŤKO, Okresná organizačná sústava..., s. 7.

[17] Vl. nar. č. 561/1919 Sb. z. a n. – starostlivosť o vojnových poškodencov; z. č. 20/1920 Sb. z. a n. – vyvlastňovacie pokračovanie; z. č. 275/1920 Sb. z. a n. – ochrana nájomníkov; vl. nar. č. 22/1920 Sb. z. a n. – obchod s dobytkom; vl. nar. č. 96/1920 Sb. z. a n. – spotreba cukru; vl. nar. č. 192/1920 Sb. z. a n. – koža a obuv; vl. nar. č. 310/1920 Sb. z. a n. – ceny piva; vl. nar. č. 423/1920 Sb. z. a n. – žatvy a výkupu plodín; z. č. 187/1920 Sb. z. a n. – príspevky k náhrade škôd; vl. nar. č. 100/1921 Sb. z. a n., vl. nar. č. 45/1922 Sb. z. a n., z. č. 193/1920 Sb. z. a n. – vyvlastňovanie v oblasti stavebného ruchu; z. č. 210/1920 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 361/1920 Sb. z. a n.; z. č. 211/1920 Sb. z. a n. – obecní a obvodní notári; z. č. 75/1919 Sb. z. a n.; z. č. 663/1919 Sb. z. a n. – dozorná činnosť; z. č. 266/1920 Sb. z. a n.; z. č. 267/1920 Sb. z. a n.

nahradené menovanými komisiami. Municipálne mestá boli zrušené a, s výnimkou Bratislavy a Košíc, mestá boli zaradené ako veľké obce do slúžnovských okresov.[18]

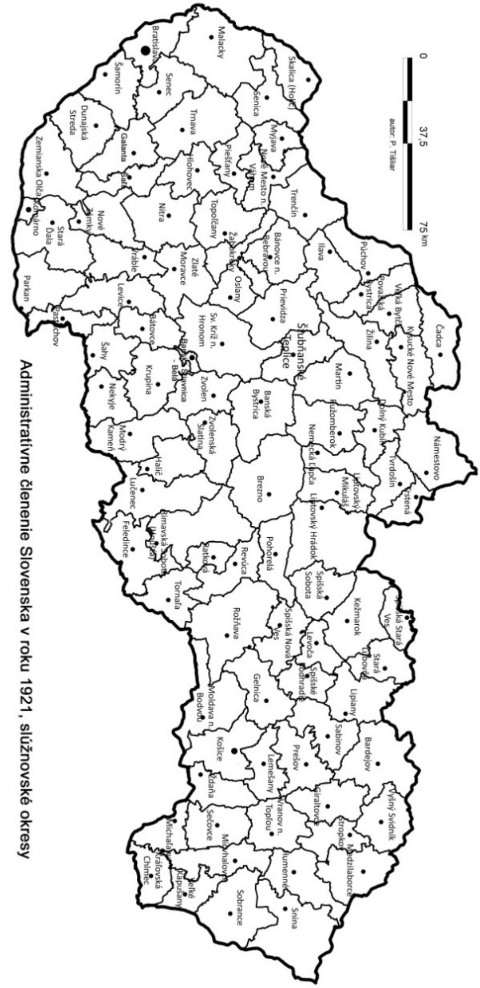

Obr. 1: *Slúžnovské okresy na Slovensku po vzniku Československa.*[19]

[18] Činnosť obcí definoval zák. čl. XXII:1886. Po vzniku Československa upravoval obecné zriadenie z. č. 64/1918 Sb. z. a n., § 1 – zastavil činnosť obecnej samosprávy; z. č. 275/1922 Sb. z. a n., § 1 a vyhláška ministra vnútra a MPS č. 345/1922 Sb. z. a n.

[19] TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : SSP, 2013, s. 21.

Významnou zmenou bolo aj poštátnenie funkcie notára,[20] ktorý buď pôsobil ako obecný notár vo veľkých obciach, alebo ako obvodný notár pre menšie obce. Notári boli podriadení príslušnému slúžnemu.[21] Pred týmito zmenami mal notár významné postavenie ako volený obecný zamestnanec, s právomocami v takmer všetkých oblastiach obecnej správy.[22] Nové usporiadanie posilnilo jeho úradnícku rolu, najmä v oblasti dozoru a sprostredkovania výkonu štátnej správy na obecnej úrovni. Obecná samospráva bola čiastočne obnovená až v roku 1922, zákonom č. 243/1922 Sb. o obecnom zriadení.

Poriadkovú službu a bezpečnosť zabezpečovalo v okresoch četníctvo, ktoré bolo podriadené slúžnovskému úradu,[23] pričom jeho služba a výcvik boli riadené ministerstvom vnútra.[24]

Napriek týmto úpravám sa verejná správa na Slovensku do roku 1922 nevyriešila hlavný problém – odlišný systém správy medzi Slovenskom a českými krajinami. V západnej časti Československa bola verejná správa založená na zemskej politickej správe, ktorú reprezentovali miestodržiteľstvá v Čechách, na Morave a Sliezsku.[25] Na regionálnej úrovni pôsobili okresné politické úrady, ktoré viedli okresní hejtmani. V českých krajinách nebola vytvorená funkcia obecného notára. Tieto odlišnosti v správe si vyžadovali reformu s cieľom unifikácie a zefektívnenia verejnej správy.

V prechodnom období československá vláda zjednotila a podriadila verejnú správu na Slovensku týmito opatreniami:

- vytvorenie funkcie Ministra pre správu Slovenska ako najvyššieho správneho orgánu,
- poštátnenie úradníkov a vymenovanie županov a hlavných slúžnych, spolu so zmenami v úradníckom aparáte (prísaha vernosti Československu, menovanie úradníkov na základe politickej spoľahlivosti, doplnenie úradníkov z Čiech),
- rozpustenie župných a obecných výborov a vymenovanie nových administratívnych výborov,
- zmena statusu magistrátnych miest a poštátnenie obecnej agendy.

---

[20] *Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945: II. 1918 – 1945.* Bratislava : SAV, 1973, s. 194, § 3 z. č. 243/1922 Sb. z. a n.; poštátnenie obecných a obvodných notárov – vl. nar. č. 383/1920 Sb. z. a n.

[21] Z. č. 211/1920 Sb z. a n., §10-11.

[22] PEŤKO, Koloman. *Obecní notári a verejná správa*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom sv. Martine, 1932, s 35.

[23] Z. č. 299/1920 Sb. z. a n., §§ 2, 7, 10.

[24] Tamže, § 2.

[25] SCHELLE, Karel. *Tradice zemského zřízení.* Brno : Masarykova univerzita, 1992, s. 2-5; HLEDÍKOVÁ, Zdenka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích : Od počátku státu po současnost*. Praha : Lidové noviny, 2007, s. 350.

Medzivojnové župné zriadenie

Hoci prechodné obdobie trvalo viac ako tri roky, už krátko po vzniku Československa sa objavila diskusia o potrebe zmeniť a upraviť správny systém. V tejto súvislosti možno spomenúť niekoľko neúspešných návrhov, napríklad návrh Ferdinanda Pantůčka a Milana Hodžu z roku 1918, ktorý mal za cieľ aplikovať zemské zriadenie podľa českého modelu aj na Slovensku.[26] Aj v tomto kontexte sa v roku 1919 intenzívne pracovalo na novom usporiadaní regionálnej správy. Ministerstvo vnútra rozoslalo dotazníky viacerým inštitúciám, aby získalo ich názor na možné zavedenie krajského zriadenia.[27] Kraje mali zabezpečiť nielen lepšiu integráciu Slovenska do nového správneho systému, ale aj zefektívniť správu na západe republiky prostredníctvom menších správnych jednotiek. Ani tento návrh sa však nepodarilo presadiť. Celé úsilie nakoniec viedlo k prijatiu zákona o župnom zriadení.[28]

Hoci bol tento zákon schválený už v roku 1920, trvalo pomerne dlho, kým sa jeho jednotlivé ustanovenia začali postupne uplatňovať v praxi. Zaujímavosťou je, že aj keď cieľom zákona bolo uplatniť jednotný systém správy v Československu, v skutočnosti sa tak nestalo. Nová úprava nadobudla účinnosť 1. januára 1923, ale najskôr len výlučne na Slovensku a ani to nie v plnom rozsahu. Župný zákon priniesol zmeny v územnosprávnom členení. Vzniklo šesť nových žúp, často nazývaných termínom „veľžupy“, ktoré zastupovali župné úrady. Počet okresov sa v tomto období znížil na 79, v ktorých začali pôsobiť namiesto slúžnovských okresné úrady.[29]

---

[26] LIPSCHER, Ladislav. *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : SAV, 1966, s. 14-16.

[27] Tamže, s. 86-87.

[28] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n.

[29] Tamže, § 2, príloha A. Nové župné zriadenie bolo uvedené do života vl. nar. č. 310/1922 Sb. z. a n., len na území Slovenska - § 1 cit. vl. nar.

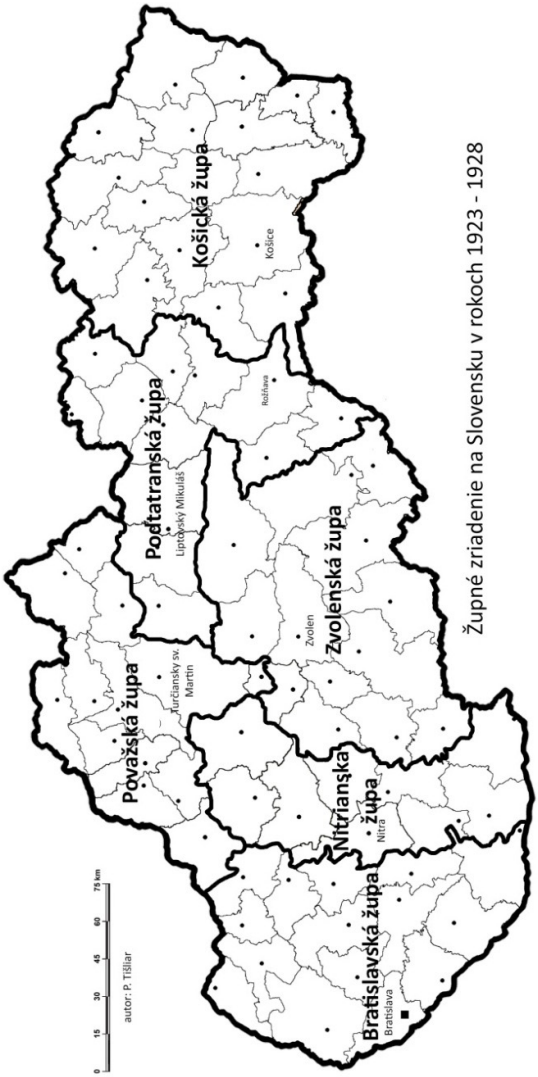

Obr. 2: *Župy na Slovensku v rokoch 1923 – 1928.*[30]

[30] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 32.

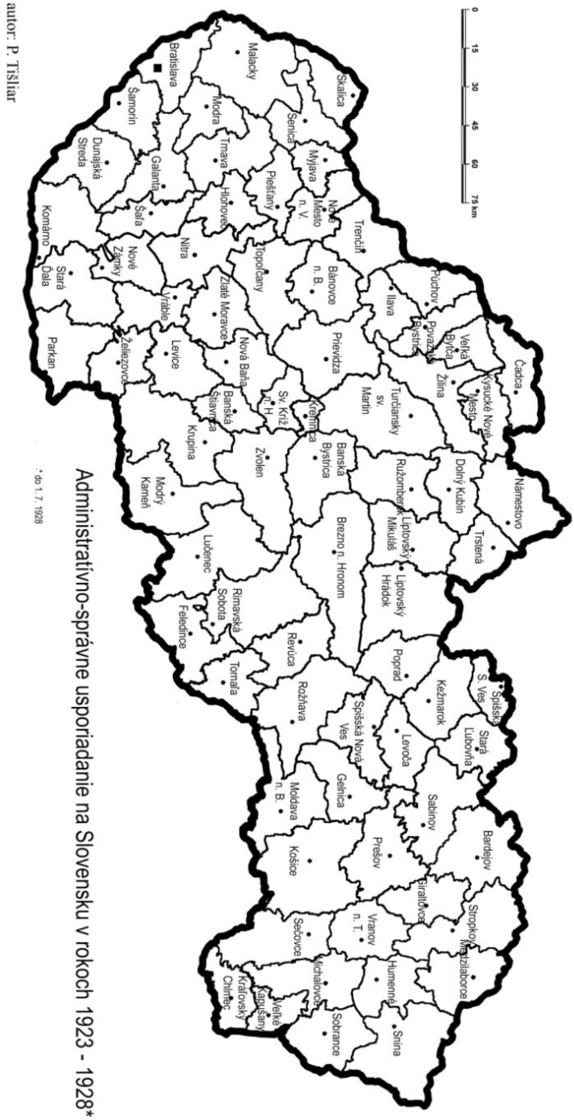

Obr. 3: *Okresné zriadenie v rokoch 1923 – 1928.*[31]

[31] Tamže, s. 33.

Hoci sa župy oficiálne označovali číslami, rýchlo sa rozšírili názvy podľa sídelných miest alebo geografických celkov. Zvlášť sa vyčlenila župná expozitúra v Rožňave, ktorá patrila k č. XV. – Podtatranskej župe so sídlom v Liptovskom Mikuláši.[32] Dôvodom netradičného územného usporiadania, v ktorom Podtatranská župa zasahovala do značnej časti severného a niektorých oblastí južného Slovenska, boli predovšetkým národnostné otázky. Tieto otázky sa stali neoddeliteľnou súčasťou nielen vnútornej, ale aj zahraničnej politiky medzivojnovej Československej republiky. Snaha usporiadať územnú správu tak, aby menšiny nemali prevažujúce zastúpenie, sa odrazila aj v novom okresnom usporiadaní. Príkladom je vytvorenie kremnického okresu, v ktorom bola významná úloha „nemecká karta".[33] Splnomocnený minister už v roku 1920 navrhol zriadiť Kremnický okres s prevažne nemeckým obyvateľstvom zlúčením niektorých obcí z okolitých okresov so sídlom v Štubnianskych Tepliciach (dnes Turčianske Teplice). Avšak unifikačné ministerstvo tento návrh zamietlo z dôvodu výrazného národnostného zastúpenia. Ministerstvo navrhovalo len formálne presunúť slúžnovský úrad z Teplíc do Kremnice, kde už dlhší čas pôsobil okresný súd a ďalšie špecializované inštitúcie. Napokon síce vznikol samostatný okres Kremnica, ale tvorila ho len samotná Kremnica a niekoľko okolitých dedín,[34] čo jasne naznačovalo jeho nadbytočnosť. Okrem toho bolo územné rozdelenie okresov problematické aj v iných oblastiach Slovenska. Už v januári 1923 minister vnútra nariadil vytvorenie expozitúry v Šahách (patriacej pod okres Krupina)[35] a v roku 1925 vznikla ďalšia expozitúra na východnom Slovensku vo Vyšnom Svidníku, ktorá patrila do okresu Stropkov.[36]

Župná reforma neobmedzila svoje účinky iba na nové územné členenie Slovenska, ale priniesla aj zmeny v kompetenciách jednotlivých úradov. Nové župné úrady nadviazali na činnosť predchádzajúcich orgánov, pričom získali právomoci, ktoré predtým patrili županovi, podžupanovi, administratívnemu výboru a župnému právnemu zástupcovi. Zároveň prevzali aj kompetencie štátnych odborných úradov, ako boli štátne stavebné, kultúrno-technické a lesné úrady, ako aj inšpektoráty pre lesy a hospodárstvo. Na týchto úradoch pracoval aj štátny župný zverolekár.[37]

---

[32] Vyhláška ministra vnútra č. 366/1922 Sb. z. a n., na základe čl. II. vl. nar. č. 299/1922 Sb. z. a n. Košická župa vznikla ešte pred uplatnením župného zákona v roku 1922 zlúčením abovsko-turnianskej, šarišskej, zemplínskej a časti užhorodskej župy, vl. nar. č. 280/1922 Sb. z. a n.

[33] NAČR, f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, 1918 – 1938 (ďalej f. MV-SR), sign. č. 819/20.

[34] NAČR, f. MV-SR, sign. č. 12963/22.

[35] Vyhláška MV č. 15/1923 Sb. z. a n., §1.

[36] Vyhláška MV č. 209/1925 Sb. z. a n., § 1.

[37] Vl. nar. č. 383/1922 Sb. z. a n. Vykonávacie ustanovenie – vyhláška ministra zemedelstva, ministra vnútra a MPS č. 116/1924 Sb. z. a n.; vyhláška min. verejných prác a min. zemedelstva v dohode s MV a MPS č. 22/1923 Sb. z. a n.

V rámci župného zriadenia bola vytvorená samosprávna zložka, ktorú reprezentovali nové župné zastupiteľstvá a ich prípravné a kontrolné orgány, známe ako župné výbory. Hoci pôvodne sa predpokladalo, že budú dozerať na obce, túto kompetenciu napokon prevzala okresná samospráva.[38]

Na úrovni okresov organizovali verejné správu okresné úrady, ktoré preberali agendy predchádzajúcich slúžnovských úradov. Na čele týchto úradov stáli okresní náčelníci, ktorí mali rovnaké postavenie ako kedysi slúžni. Títo náčelníci boli štátnymi úradníkmi a podliehali priamo županom.[39]

Práca okresných úradov sa sústredila do štyroch hlavných agendových skupín.[40] Najdôležitejšia bola prezidiálna agenda, ktorá sa zaoberala „štátnopolitickými" otázkami, teda výkonom štátnej a verejnej správy, ako aj všetkými dôvernými podaniami. Administratívna agenda sa zameriavala na hospodárske záležitosti, revíziu hospodárenia obcí, celú živnostenskú agendu, ako aj štatistické výkazy a evidencie okresného hospodárstva. K vojenskej agende patrili vojenské záležitosti, okrem odvodných a doplňovacích prác.[41] Poslednou agendou bola priestupková agenda, ktorá sa týkala drobných priestupkov a bola spravovaná trestným policajným sudcom, ktorý bol jedným z referentov s právnickým vzdelaním.[42]

Okrem okresných úradov pracovala v okresoch aj samosprávna zložka reprezentovaná okresným výborom.[43] Išlo o nový prvok, keďže predchádzajúce slúžnovské okresy nemali samosprávu. Okresný výbor, volený na štyri roky, mal osem členov a osem náhradníkov. Občania v danom okrese, ktorí dosiahli vek 30 rokov, mali pasívne volebné právo, zatiaľ čo aktívne mohli voliť od 21 rokov.[44]

---

[38] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 24-26.

[39] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 7.

[40] MVSR Štátny archív v Bytči, pobočka v Čadci (ďalej: ŠABY, p. Čadca), f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945 (ďalej: f. OÚ Čadca), sign. č. 1412/1927 prez., sign. č. 682/1931 prez., č. 934/1931 prez., sign. č. 1 – R/1933 a č. 9 – T/1933, sign. č. 128/1935 prez.; MVSR Štátny archív v Levoči, pobočka v Poprade (ďalej: ŠALE, p. Poprad), f. Okresný úrad v Kežmarku, 1923 – 1945, sign. č. 8/1926 prez., sign. č. 1276/1927 prez., sign. č. 1386/1929 prez., č. 11/1930, sign. č. 1196/1930 prez., č. 22/1931 prez., sign. č. 371/1931 prez, sign. č. 37 – R/1932, sign. č. 8/1932 prez., sign. č. 540/1934 prez., sign. č. 1379/1935 prez., sign. č. 40/1936 prez., sign. č. 601/1937 prez.; ŠALE, p. Poprad, f. Okresný úrad v Poprade, 1923 – 1945 (ďalej: f. OÚ Poprad), sign. č. 50/1928 prez., sign. č. 936/1931 prez., sign. č. 1016/1933 prez., sign. č. 865/1935 prez., sign. č. 1539/1937 prez.; ŠALE, p. Poprad, f. Okresný úrad v Spišskej Starej Vsi, 1923 – 1945, sign. č. 129/1939 prez.; MVSR Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave (ďalej: ŠAKE, p. Rožňava), f. Okresný úrad v Rožňave, 1923 – 1938 (ďalej: f. OÚ Rožňava), sign. č. 43/1923 prez., sign. č. 1014/1928 prez., sign. č. 577/1931 prez., sign. č. 899/1935 prez.

[41] Výnos MV č. 93.173/3 – 1922, § 105. Publikované In: PONIČAN, Pavel. *Príručka administratívneho práva platného na území Slovenska so zvláštnym zreteľom na župnú reformu*. Bratislava 1925, s. 289-333.

[42] ŠABY, p. Čadca, f. OÚ Čadca, sign. 746/1929 prez.

[43] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n.

[44] Z. č. 330/1920 Sb. z. a n., § 61.

Volebný zákon zakazoval kumuláciu funkcií, takže úradníci obcí, okresných úradov a členovia iných okresných výborov, župných samospráv a národného zhromaždenia nemohli kandidovať.[45] Voľby do okresného výboru vyhlasoval príslušný župan a dohľad nad nimi mala okresná volebná komisia, ktorú viedol okresný náčelník a ktorú tvorili zástupcovia volených politických strán. Kandidujúce strany museli zaslať kandidátne listiny s minimálne 50 podpismi voličov. Zvolení členovia okresného výboru skladajú sľub vernosti Československej republike do rúk okresného náčelníka. Členstvo v okresnom výbore mohlo zaniknúť zrieknutím sa funkcie alebo zistením okolností, ktoré bránili vykonávaniu funkcie, pričom o strate členstva rozhodoval volebný súd. Členstvo zaniklo aj rozpustením okresného výboru, o čom rozhodoval župan.[46]

Predsedom okresného výboru bol okresný náčelník. Mal povinnosť zvolávať okresný výbor aspoň raz mesačne, rovnako ak o to požiadali najmenej traja členovia výboru. Okresný náčelník mal na starosti prípravu programu rokovania a mohol delegovať svoje predsedníctvo na niektorého úradníka okresného úradu.[47] Plénum okresného výboru sa uznášalo nadpolovičnou väčšinou, pričom niektoré otázky vyžadovali na schválenie dvojtretinovú väčšinu. Zápisnice zo zasadnutí okresného výboru sa predkladané župnému úradu na kontrolu.[48] Podrobnosti o činnosti okresného výboru boli stanovené rokovacím poriadkom pre župné a okresné zastupiteľstvá a výbory.[49]

Okresný výbor mal kompetencie predovšetkým v hospodárskej oblasti správy okresu. Zameriaval sa na vnútorné záležitosti, ktoré presahovali záujmy obcí a nepatrili do kompetencie župného zastupiteľstva. Uznášal sa na výške poplatkov, príspevkov, dávok a daní v okrese[50] a mal právo zakladať okresné podniky a zariadenia.[51] Stal sa tak samostatnou právnickou osobou s právom nadobúdať práva a záväzky.

Okresný majetok spravoval okresný výbor pod dohľadom okresného náčelníka.[52] Okresný výbor mohol rozhodovať o zaťažení hnuteľného a nehnuteľného majetku, prenájme alebo poskytnutí pôžičky, pričom v druhom prípade bolo potrebné dodatočné schválenie župným výborom.[53] Medzi trvalé činnosti okresného výboru patrilo zostavenie okresného rozpočtu na kalendárny rok,[54] ktorý bol posudzovaný

[45] Tamže, § 62.
[46] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 71 s odvolaním sa na § 15 cit. zákona.
[47] Tamže, § 74, porovnaj § 17 cit. zákona.
[48] Tamže, § 76, tiež pozri §§ 19, 22, 23, 25, 28, 29 a 62 cit. zákona.
[49] Vl. nar. č. 26/1924 Sb. z. a n., príloha C – okresné výbory.
[50] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 79.
[51] Tamže, § 78.
[52] Tamže, §§ 81 a 82.
[53] Tamže, § 83.
[54] Tamže, § 86.

župným úradom. Návrh rozpočtu hodnotila aj volená okresná finančná komisia,[55] ktorá bola kontrolným orgánom celého okresného hospodárstva. Nemohla však kontrolovať hospodárenie obcí, pretože okresný výbor mal na starosti schvaľovanie obecných záverečných účtov a rozpočtov.[56] Okrem finančnej komisie mohli vzniknúť aj ďalšie komisie zamerané na rôzne oblasti činnosti okresného výboru, pričom ich zriadenie záviselo od potrieb okresného výboru.

Dozorné právo okresného výboru upravoval osobitný zákon platný len pre Slovensko.[57] Okresný výbor mal dozornú právomoc nad malými a veľkými obcami, okrem pôsobnosti v správnom súdnictve. Zákon výslovne určoval rovnakú pôsobnosť, akú mali predtým zrušené municipálne výbory.[58] To znamenalo, že uznesenia obcí, ktoré museli byť schválené vyššou inštanciou, spadali pod okresný výbor. Rovnako platilo aj pre odvolania, takže okresný výbor fungoval ako odvolacia inštancia druhej úrovne.

Okresný výbor mal právo zamestnávať pracovníkov pre správu ústavov a rôznych zariadení, pričom prijímanie zamestnancov vyžadovalo súhlas župana.[59] Okresný výbor mal aj pomocnú funkciu, ktorá sa týkala spolupráce pri realizácii uznesení župného zastupiteľstva.[60] Tento výbor mal byť nápomocný aj v oblasti správneho súdnictva,[61] pokiaľ išlo o verejno-právne spory, pričom konkrétny postup bol upravený samostatným zákonom.[62] Avšak predpisy, ktoré by detailne definovali jeho kompetencie, neboli prijaté,[63] a tak tento zákon ostal nevyužitý.

Okresný výbor nemal vlastný výkonný orgán, a preto bol za prípravu a realizáciu všetkých uznesení zodpovedný okresný náčelník, ktorý bol predsedom výboru, ako aj príslušný okresný úrad. Okresný náčelník pravidelne informoval okresný výbor o vykonaní uznesení.[64] V prípade, že uznesenie bolo v rozpore s platnými právnymi predpismi, mohol okresný náčelník jeho realizáciu pozastaviť, pričom členovia výboru sa mohli odvolať k županovi. Definitívne rozhodnutie v tejto veci patrilo ministerstvu vnútra.[65]

Pokiaľ ide o porovnanie župnej a okresnej samosprávy v tomto období, okresný výbor mal podobnú pozíciu na úrovni okresu, akú malo župné zastupiteľstvo na úrovni župy. Pôsobnosť oboch orgánov bola v rámci ich územného pôsobiska

[55] Tamže, §§ 85 a 88.
[56] Pozri bližšie z. č. 329/1922 Sb. z. a n. a z. č. 241/1922 Sb. z. a n.
[57] Z. č. 241/1921 Sb. z. a n.
[58] Dozorné právo municipálneho výboru pozri bližšie § 47 zák. čl. XXI:1886, pozri z. č. 241/1921 Sb. z. a n., §§ 1-4.
[59] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 91.
[60] Tamže, § 92.
[61] Tamže, § 93.
[62] Z. č. 158/1920 Sb. z. a n., § 1.
[63] Tamže, §§ 42 a 43.
[64] Z. č. 126/1920 Sb. z. a n., § 90.
[65] Tamže, § 97.

porovnateľná, s výnimkou normotvornej právomoci, ktorú mal len župný výbor. Rozdiely sa prejavili aj v počte volených členov. V okresoch bol presne stanovený počet členov okresného výboru, zatiaľ čo v župe sa tento počet odvíjal od počtu obyvateľov župy. Časť členov župnej samosprávy bola menovaných, zatiaľ čo všetci členovia a náhradníci okresného výboru boli výlučne volení. Okresný výbor nevolil „užší, prípravný a kontrolný výbor". Jeho uznesenia sa realizovali výhradne prostredníctvom okresného náčelníka. Naopak, pri župnom zastupiteľstve fungoval župný výbor, pričom samospráva bola priamo napojená na župný úrad a župana, ktorý bol jeho prednostom. Zasadania okresného výboru a župného zastupiteľstva boli verejné.

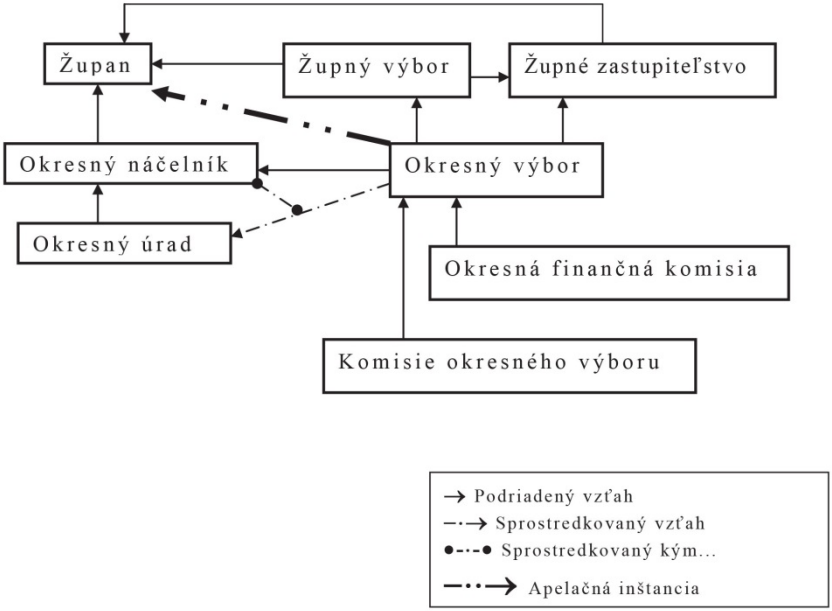

Obr. 4: *Kompetenčné vzťahy okresnej samosprávy 1923 – 1928.*[66]

Okresný výbor aj župné zastupiteľstvo mali povinnosť zvoliť si finančnú komisiu a mohli zriaďovať aj iné poradné komisie. Existoval medzi nimi podriadený vzťah, pretože okresný výbor slúžil ako pomocný orgán župného zastupiteľstva a župana. Župné zastupiteľstvo kontrolovalo a pripomienkovalo záverečné účty okresu, rozpočet a zápisnice okresného výboru.

Predsedovia oboch zložiek zastupiteľstva boli štátnymi úradníkmi, konkrétne prednostami župných a okresných úradov, pričom existovala možnosť prenesenia funkcie predsedníctva na iného štátneho úradníka z príslušných úradov. Takíto

[66] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 45.

predsedovia však nemali hlasovacie právo. Ministerstvo vnútra mohlo obidve samosprávne orgány rozpustiť.

K podriadeným úradom okresného úradu patrili predovšetkým obecní a obvodní notári, čo predstavovalo slovenskú špecifikáciu, ktorá v západnej časti republiky neexistovala. Títo notári boli najnižšou úrovňou štátnej správy. Zmienku si zaslúži aj četníctvo, ktoré bolo podriadené okresnému úradu v oblasti bezpečnosti a udržiavania poriadku, podobne ako to bolo predtým v prípade slúžnovského úradu.[67]

Župný zákon obsahoval aj koncepciu vytvorenia veľkých nadregionálnych župných zväzov, ktoré mali reprezentovať celú krajinu, avšak tieto plány sa nakoniec neuskutočnili. Mali slúžiť ako určitá forma celokrajinskej samosprávy a priblížiť sa požiadavke autonómie Slovenska v rámci Československa,[68] ktorá bola podporovaná niektorými politickými silami. Mali tiež fungovať ako náhrada zemského zriadenia v českých oblastiach, avšak myšlienka zavedenia župného systému sa tam nestretla s pozitívnym ohlasom, a jej realizácia sa stále odďaľovala, až napokon vôbec neprebehla.[69] Župná reforma sa čiastočne realizovala v roku 1926 len na území Podkarpatskej Rusi, kde bola založená Mukačevská župa.[70]

Týmto spôsobom župná reforma neodstránila dualizmus v československej verejnej správe. V skutočnosti došlo k jeho prehĺbeniu. Napriek tomu je možné konštatovať, že správa na Slovensku sa stala flexibilnejšou a prehľadnejšou. To dokazuje aj anketa publikovaná v časopise *Prúdy*, ktorá obsahovala viaceré články o pozitívnych skúsenostiach a výhodách župného zriadenia na Slovensku. Poprední odborníci na župný zákon, ktorí sa vyjadrili pri oznámení novej etapy reformy verejnej správy avizovanej v rokoch 1925/1926, jednoznačne potvrdili pozitívne prijatie nových trendov a zlepšenie fungovania verejnej správy na Slovensku.[71] Môžeme súhlasiť s názorom, že župná reforma zabezpečila, že nový štátny útvar získal definitívnu kontrolu nad správou Slovenska.

Verejná správa počas Slovenskej krajiny

Problém nekompatibility správy naďalej rezonoval v spoločnosti. Župná reforma nesplnila svoje základné ciele a bola nahradená zmenou, ktorá prišla zo západnej časti Československa. Krajinské zriadenie, ktoré bolo v praxi uplatnené

[67] Z. č. 211/1920 Sb. z. a n., § 10; z. č. 299/1920 Sb. z. a n.
[68] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 24-25.
[69] HLEDÍKOVÁ – JANÁK – DOBEŠ, Dějiny správy v českých zemí..., s. 351.
[70] Vl. nar. č. 84/1926 Sb. z. a n.
[71] MEDVECKÝ, Ludevít. Ciele župnej reformy. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 75-82; LAŠTOVKA, Karel. Zemské či střední župy? Příspěvek k anketě Prúdů podáva prof. Dr. Laštovka. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 82-93; PONIČAN, Pavel. Zeme či župy? In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 94-103; NOVÁK, Ján. Nové administratívne sriadenie v praxi. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 103-112.

zákonom o politickej správe z roku 1927 a začalo platiť od 1. júla 1928,[72] zásadne pretransformovalo dovtedajší systém správy. Dôvodová správa ústavno-právneho výboru kládla dôraz na potrebu zjednotenia správy[73] a upozornila na problematickú vnútornú spojitosť žúp, pričom zdôraznila, že ich zavedenie v západnej časti Československa by nebolo efektívne. Zaujímavá bola aj zmienka o „*vyhovení požiadaviek slovenskej osobitosti*" v kontexte vzniku Slovenskej krajiny.[74] V tom čase bola totiž súčasťou československej vlády aj Slovenská ľudová strana, ktorá dlhodobo, najmä prostredníctvom svojho predsedu Andreja Hlinku, požadovala autonómne postavenie Slovenska v rámci Československa. Mnohí v prijatí krajinského princípu videli krok smerom k tomuto cieľu.[75]

V novele župného zákona z roku 1927 sa na Slovensku uskutočnili významné zmeny vo verejnej správe, najmä v oblasti okresného zriadenia a jeho samosprávnej zložky. Nová etapa reformy zrušila župné zriadenie, ktoré do tej doby reprezentovali župné úrady a ich samospráva. Formálne zanikli aj okresné úrady a okresné výbory. Spomenúť treba aj zánik funkcie splnomocneného ministra, ktorú možno považovať za súčasť novej reformy.[76] Novela vytvorila Slovenskú krajinu s krajinským úradom ako najvyššou správnou inštitúciou a jej samosprávnou zložkou, ktorou bolo krajinské zastupiteľstvo, výbor a komisie. Krajinské orgány prevzali kompetencie bývalých župných úradov a ich samosprávy.[77]

Na regionálnej úrovni pokračovali v pôsobení okresné úrady, ku ktorým bola priradená samospráva v podobe okresných zastupiteľstiev, výborov a komisií, ktoré získali kompetencie predchádzajúcej regionálnej správy.[78] Tým sa regionálna správa posilnila. Nové okresné úrady postupne nadobudli nielen kompetencie zrušených okresných úradov, ale aj vybrané agendy bývalých župných úradov, ktoré spočiatku formálne prevzal krajinský úrad. Tento presun sa týkal viacerých záležitostí. Patrilo sem vyvlastňovanie, štátne občianstvo, niektoré obecné záležitosti (okrem magistrátnych), tlačové a spolkové záležitosti, manželské otázky, správa ľudových škôl a detských opatrovní, verejné cesty a mýta, ako aj niektoré poľnohospodárske a stavebné záležitosti.[79] Medzi najvýznamnejšími presunmi bola aj celá obecná agenda v súlade s ešte platným zákonom článku XXII:1886 a právomoc rozpúšťania

---

[72] Z. č. 125/1927 Sb. z. a n., hlava druhá, ods. 1.

[73] JOACHIM, Václav – HOLL, Richard – JABŮREK, Leopold: *Soubor předpisů* o *organisaci* a *působnosti zemských a okresních* úřadú a *zastupitelstev*: *První svazek*. Praha: Státní tiskárna v Praze III., 1928, s. 285.

[74] Tamže, s. 291.

[75] LIPSCHER, Ladislav. *Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957, s. 57-58.

[76] Vl. nar. č. 94/1928 Sb. z. a n.

[77] Tamže, §§ 1 a 5.

[78] Tamže, § 4, tiež čl. 1.

[79] Vl. nar. č. 186/1929 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 149/1936 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 150/1936 Sb. z. a n.

obecných orgánov. Celkovo išlo predovšetkým o presun agend, ktoré uľahčovali občanom prístup k úradom.

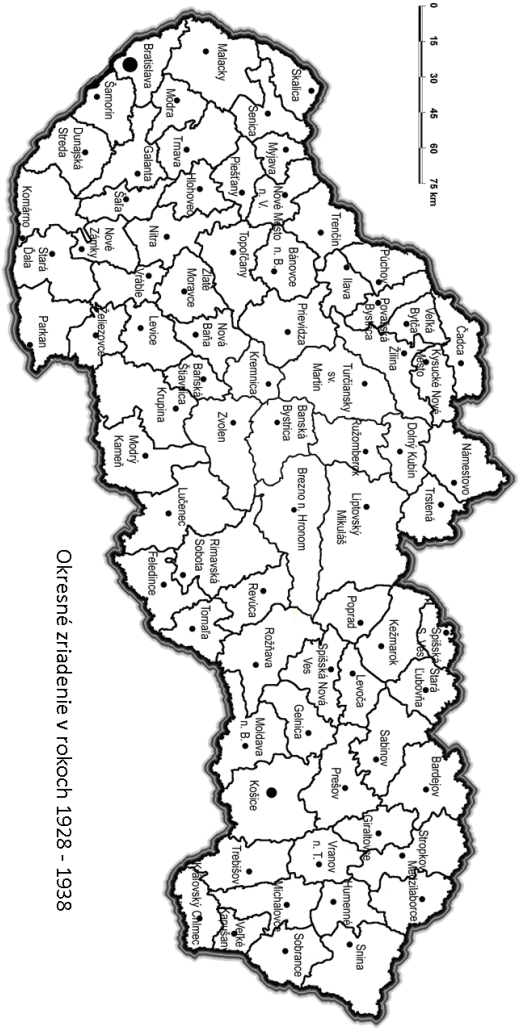

Obr. 5: *Okresy počas krajinského zriadenia v rokoch 1928 – 1938.*[80]

Nová etapa reformy správy sa dotkla aj územnej správy. Zrušila tzv. veľžupy a čiastočne sa zmenili aj okresné hranice. Osobitné vládne nariadenie zriadilo na

[80] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 55.

Slovensku 77 okresov,[81] pričom tieto zmeny mali predovšetkým lokálny charakter. Dve najväčšie mestá, Bratislava a Košice, si zachovali osobitné postavenie a plnili úlohy okresných úradov.[82]

Organizácia práce okresných úradov sa nezmenila, pričom na čele ostával okresný náčelník. Až v roku 1932 bola zrušená vojenská evidencia,[83] ktorú do tej doby spravovali okresné úrady. Výraznejšie zmeny sa však týkali okresnej samosprávy, keďže zanikajúci okresný výbor bol nahradený zastupiteľstvom, z ktorého dve tretiny členov boli volené. Počet členov nebol pevne stanovený, ale závisel od počtu obyvateľov okresu,[84] pohyboval sa od 18 do 36 a boli volení na šesťročné funkčné obdobie. Zvyšnú tretinu, takisto na rovnaké obdobie, menoval minister vnútra z odborníkov, pričom pri výbere zohľadňoval hospodárske, kultúrne, národnostné a sociálne pomery v regióne. Uznesenia zastupiteľstva boli schvaľované nadpolovičnou väčšinou prítomných členov, pričom dôležitejšie otázky vyžadovali dvojtretinovú väčšinu. V okresnej samospráve sa mohol používať jazyk menšiny, ak v okrese tvoria 20 % obyvateľstva.

Okresné zastupiteľstvo malo možnosť zriaďovať rôzne komisie, najmä pre správu okresných podnikov a ústavov. Členstvo v komisiách malo byť zložené z obyvateľov daného okresu, pričom predsedov menoval okresný náčelník. Medzi najvýznamnejšie komisie patrila okresná finančná komisia, ktorá mala rovnaké kompetencie ako v predchádzajúcom župnom období.

Pôsobnosť okresného zastupiteľstva bola porovnateľná s kompetenciami predchádzajúceho okresného výboru. Významnou zmenou bola povinnosť zastupiteľstva zriadiť okresný výbor ako užší, poradný a kontrolný orgán. Tento osemčlenný okresný výbor bol volený zastupiteľstvom z jeho členov, pričom jeho predsedom bol opäť okresný náčelník, ktorý bol zodpovedný za zvolávanie neverejných zasadnutí minimálne desaťkrát ročne. Hlavné úlohy okresného výboru sa sústredili na prípravu okresného rozpočtu, sledovanie hospodárenia a zostavovanie záverečného účtu okresu, teda sa zaoberal hospodárskymi a finančnými záležitosťami.[85]

Výkon uznesení oboch orgánov okresnej samosprávy bol viazaný na funkciu okresného náčelníka a príslušného okresného úradu.

---

[81] Vl. nar. č. 93/1928 Sb. z. a n.

[82] Tamže, § 3.

[83] Vl. nar. č. 95/1932 Sb. z. a n., ŠALE, p. Poprad, f. OÚ Poprad, sign. č. 1053/1933 prez., obežník PKÚ č. 38.900/1932 prez.

[84] Z. č. 125/1927 Sb. z. a n., §§ 63,64; z. č. 126/1927 Sb. z. a n.; vl. nar. č. 98/1928 Sb. z. a n. – nový rokovací poriado; vl. nar. č. 229/1928 Sb. z. a n. – rokovací jazyk.

[85] Z. č. 125/1927 Sb. z. a n., §§ 83-89.

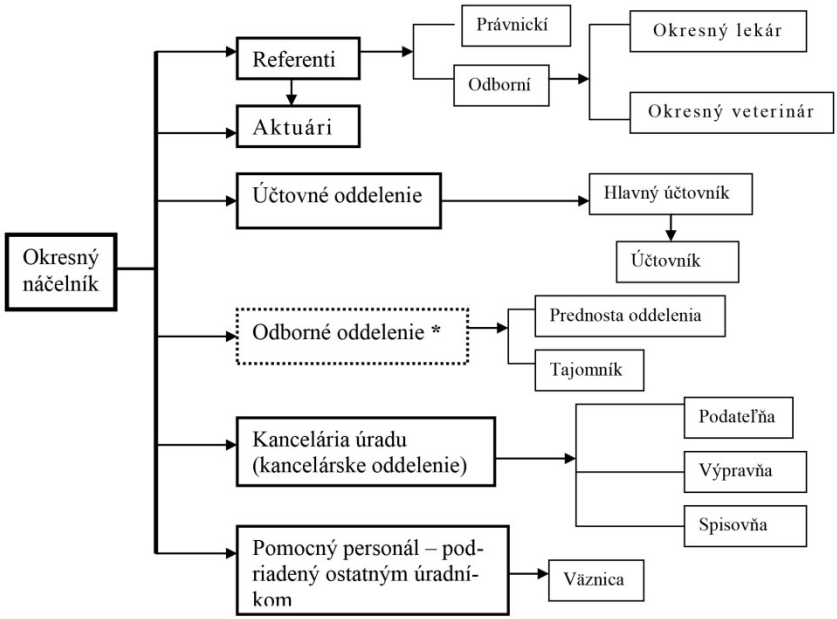

Obr. 6: *Štruktúra okresných úradov v medzivojnovom období.*[86]

Aj po tejto etape reformy pozostávala regionálna správa z okresných úradov, notárskych úradov a četníckych obvodov. Notárske úrady neboli reformou významne dotknuté a ich činnosť sa postupne ustálila v deviatich oblastiach správy: finančná správa, vzťahy k obciam, sčítanie ľudu, pohyb obyvateľstva a voličské zoznamy, zdravotníctvo, sirotská a poručenská agenda, hospodárske záležitosti, ubytovanie vojska, uplatnenie branného zákona a školské záležitosti.[87] Po zavedení krajinského zriadenia pokračovali obecní (obvodní) notári vo funkcii „prvého kontaktu" s miestnym obyvateľstvom a pôsobili ako podpora okresného náčelníka pri interakcii s okresným úradom. Vykonávali na Slovensku úlohy, ktoré v západnej časti republiky spadali pod obce a okresné úrady.

Zmeny sa netýkali ani četníckych staníc v okresoch. Okresný úrad a okresný náčelník tvorili orgán prvej stolice, zodpovedajúci za zákonné uplatňovanie

[86] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 89.

[87] Z. č. 43/1922 Sb. z. a n., vl. nar. č. 131/1922 Sb. z. a n.; z. č. 211/1920 Sb. z. a n.; z. č. 243/1922 Sb. z. a n.; zák. čl. XXII:1886; z. č. 161/1920 Sb. z. a n.; z. č. 256/1920 Sb. z. a n.; z. č. 663/1919 Sb. z. a n.; zák. čl. XIV:1876; zák. čl. XX:1897; zák. čl. II:1898; zák. čl. XVI:1890; zák. čl. XII:1894; zák. čl. XIX:1898; z. č. 248/1920 Sb. z. a n.; z. č. 193/1920 Sb. z. a n.; z. č. 292/1920 Sb. z. a n.; z. č. 226/1922 Sb. z. a n.

poriadkovej služby a bezpečnosti.[88] Okresy boli rozdelené na četnícke obvody, pričom v každom okrese sídlilo okresné četnícke veliteľstvo.

Týmto je zrejmé, že prijatie krajinského zriadenia nezaručilo úplnú unifikáciu správy v Československu. Notári na Slovensku ostávali medzičlánkom medzi obecnou samosprávou a okresným úradom, čo predstavovalo významný rozdiel. Na vyššej úrovni, teda na úrovni okresov a krajiny, však správa fungovala v mnohých aspektoch podobne ako v západnej časti republiky. Zavedenie krajinského zriadenia tak predstavovalo dôležitý krok smerom k celkovému zjednoteniu administratívneho systému v Československej republike.

Prechodné obdobie vývoja správy v rokoch 1938 – 1939

Hoci formálne existovala sústava orgánov a inštitúcií krajinského zriadenia na Slovensku až do 31. decembra 1939, keď Krajinský úrad v Bratislave ukončil svoju činnosť, v skutočnosti sa už v posledných mesiacoch roku 1938 udiali vo verejnej správe významné zmeny. V tomto období došlo k vážnemu narušeniu územnej integrity Československej republiky v niekoľkých fázach. Mníchovská konferencia veľmocí viedla k prepisovaniu hraníc, predovšetkým v českom, moravskom a sliezskom pohraničí, pričom sa dotkla aj niektorých menších častí Slovenska. Išlo o Devín a Petržalku.

V ďalšej fáze, po neúspešných rokovaniach v Komárne, bola južná hranica Slovenska s Maďarskom významne pozmenená viedenskou arbitrážou. Na konci roku 1938 bola uzavretá aj dohoda o úprave hraníc so susedným Poľskom. Tieto územné zmeny mali značný dopad na regionálnu a miestnu správu prihraničných oblastí, čo si vyžiadalo prvé úpravy vo fungovaní verejnej správy.

Zároveň zahraničnopolitická kríza, do ktorej sa Československo dostalo, ovplyvnila aj domácu politickú situáciu, čo v októbri 1938 viedlo k vyhláseniu autonómie Slovenska. Prijatím autonómneho princípu sa vytvorila autonómna Slovenská krajinská vláda, čo viedlo k novej situácii vo vnútornej správe, ktorú v tom čase ešte reprezentoval dožívajúci Krajinský úrad v Bratislave, ale paralelne už aj nové Ministerstvo vnútra Slovenskej krajiny. Toto prechodné obdobie vyvrcholilo vyhlásením Slovenského štátu v marci 1939 a prinieslo oficiálne uznanie autonómnych orgánov ako súčasti nového štátneho útvaru, čo ukončilo existenciu viacerých dožívajúcich inštitúcií.

Na okresnej úrovni prechodné obdobie zahŕňalo úpravy územnej správy, zmeny niektorých sídel okresných úradov a ich presun z odstúpených území.[89] Na južnom Slovensku došlo k zmene sídel 15 bývalých okresných úradov, pričom mnohé z nich začali pracovať v provizórnych podmienkach. V najviac postihnutých

[88] Z. č. 299/1920 Sb. z. a n.

[89] Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Kancelária prezidenta republiky SR, 1939 – 1945, sign. č. 699/1940, sign. č. 1031/1940.

okresoch bola zlikvidovaná samosprávna zložka, a jej kompetencie prešli do rúk okresných náčelníkov a okresných úradov.[90]

Na úrovni Slovenskej krajiny sa situácia zmenila prijatím zákona o autonómii Slovenska,[91] ktorý legalizoval krajinskú vládu ako súčasť centrálnej vlády. Vznikol Snem Slovenskej krajiny, kompetentný vo vybraných oblastiach, čím sa dočasne udržala kontinuita Česko-Slovenskej republiky. S vytvorením krajinskej vlády, a onedlho aj vlády Slovenskej republiky, vznikol vo vnútornej správe kompetenčný dualizmus medzi dožívajúcim krajinským úradom a novým ministerstvom vnútra. Okresné úrady však zostali pod jurisdikciou krajinského úradu až do jeho zániku, pričom museli vykonávať aj nariadenia ministerstva vnútra.

Župné zriadenie 1940 – 1945

Už koncom roku 1938 začali prebiehať práce na vytvorení pravidiel pre definitívnu úpravu správy.[92] Tento proces sa zrýchlil po vyhlásení Slovenského štátu a v júli 1939 bol prijatý nový zákon o reorganizácii vnútornej verejnej správy.[93] Zákon zásadne zmenil všetky úrovne správy, pričom zrušil krajinský úrad, ktorého právomoc bola prenesená na ministerstvo vnútra. Nový zákon zaviedol šesť nových žúp, ktoré nenadväzovali na niekdajšie medzivojnové a ani na historické administratívne župy z obdobia bývalej monarchie. Okresná samospráva bola zrušená na celom území vtedajšieho Slovenska. Kompetencie, ktoré doteraz vykonávala, sa čiastočne preniesli na okresných náčelníkov, ale predovšetkým na novovytvorenú župnú samosprávu, ktorú reprezentoval 12-členný menovaný župný výbor. Tento výbor sa zaoberal najmä hospodárskymi otázkami župy a jeho činnosť bola podobná činnosti župnej samosprávy z medzivojnového obdobia.

Zákon o reorganizácii verejnej správy znížil počet okresov na 59,[94] čím sa územne lepšie prispôsobili novým hraniciam. Kompetencie okresných úradov sa oslabili, pretože časť ich predchádzajúcich úloh (33 agend) bola presunutá na notárske úrady.[95] Nové župné úrady naopak získali až 79 agend, medzi ktorými boli záležitosti týkajúce sa obcí, matrík, pôrodných báb, lekárskej starostlivosti, sociálneho poistenia, vyvlastňovania, správy ľudových škôl a detských opatrovní,

[90] Prezídium krajinského úradu 23. novembra 1938 nariadilo v niektorých južných okresoch rozpustiť okresné zastupiteľstvá, výbory a všetky komisie v okresoch Galanta, Šaľa, Modrý Kameň, Krupina, Levice, Lučenec, Revúca, Rožňava, Rimavská Sobota a Trebišov. ŠAKE, p. Rožňava, f. Okresný úrad v Dobšinej, 1938 – 1944, sign. č. 46/38 prez., obežník PKÚ č. 72. 500/38 prez., reagujúci na výnos MV Slovenskej krajiny č. 387/38; tiež ŠAKE, p. Rožňava, f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945, sign. č. 1272/1938 prez.

[91] Z. č. 299/1938 Sb. z. a n.

[92] Pozri bližšie TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 113-116.

[93] Z. č. 190/1939 Sl. z.

[94] Tamže, diel II., §8. Okres so sídlom vo Vyšnom Svidníku bol napokon utvorený v roku 1942 z okresu Stropkov z. č. 107/1942 Sl z.

[95] Z. č. 190/1939 Sl. z., príloha C k §-u 15.

hospodárskych škôl, poľnohospodárstva, lesníctva a mnohých ďalších.[96] Ústavnoprávny výbor Slovenského snemu konštatoval, že došlo k presunu približne 10 % agendy okresných úradov.[97]

Začiatkom 40. rokov sa význam okresných úradov ďalej znižoval, pričom pokračoval presun ďalších agend k župným úradom, predovšetkým v oblastiach elektrifikácie, vyvlastňovania a niektorých častí lesnej a poľnohospodárskej správy.[98] Vytvorením nových župných úradov sa tak pre okresné úrady vytvorila odvolacia inštancia pre väčšinu riešených záležitostí. Zrušenie okresnej samosprávy malo za následok aj presun okresných podnikov pod župnú samosprávu, pričom niektoré z nich zanikli úplne.

Najnižšou úrovňou vnútornej správy naďalej zostával notár, ktorý si zachoval priame služobné podriadenie okresnému náčelníkovi. Hoci niektoré agendy boli presunuté na notárske úrady, ich vzťah k okresnému úradu sa v porovnaní s predchádzajúcim obdobím nezmenil. V roku 1941 bol zavedený oficiálny názov „obecný (obvodný) notársky úrad".[99] Predtým bola oficiálna funkcia označovaná ako „obecný (obvodný) notár", aj keď sa často v praxi používal výraz notársky úrad či notariát.

Aj četníci prešli len minimálnymi úpravami, pričom najväčšou zmenou bolo ich premenovanie na žandárov a četnícke stanice na žandárske v roku 1939. Platnosť si zachoval zákon o četníctve z roku 1920.[100]

Obecné zriadenie však podstúpilo významnejšie zmeny. Samospráva obcí bola postupne nahradená menovanými vládnymi komisármi. Po reorganizácii verejnej správy v roku 1940 prešla kontrola nad obcami na župné úrady, pričom okresné úrady stratili dočasne právo menovať vládnych komisárov. Okresní náčelníci mohli len navrhovať zrušenie obecnej samosprávy a kandidáta na pozíciu vládneho komisára. Až v roku 1943 boli kompetencie v tejto oblasti vrátené okresným úradom.[101] Voľby do obecných samospráv sa konali až koncom februára a začiatkom marca 1944.[102]

Ak zhodnotíme nové župné zriadenie a zmeny oproti predchádzajúcim reformám, išlo o centralizovaný systém. Regionálna a miestna samospráva bola odstránená, pričom aj župné výbory boli menované, čím sa samospráva výrazne

[96] Tamže, príloha A k §-u 12.

[97] Snem Slovenskej republiky. 1. volebné obdobie, 1. a 2. zasadanie, tlač 1-149, A tlač 1-6 Snemu Slovenskej krajiny. (ďalej: TESNOPIS SSN...) stenografické správy, č. 29, tlač 23, správa ústavno-právneho výboru.

[98] Vl. nar. č. 95/1940 Sl. z., príloha A; Vl. nar. č. 31/1941 Sl. z., príloha A.

[99] Vl. nar. č. 91/1941 Sl. z., §1.

[100] Z. č. 299/1920 Sb. z. a n.

[101] Vl. nar. č. 95/1943 Sl. z., § 1.

[102] ŠA Košice, p. Rožňava, f. OÚ Dobšiná, škat. č. 64, sign. č. D – 1248/1 – 7/6 – 1/1944.

obmedzila. Správna štruktúra pozostávala zo štyroch inštancií: notárskeho úradu, okresného úradu, župného úradu a ministerstva vnútra.

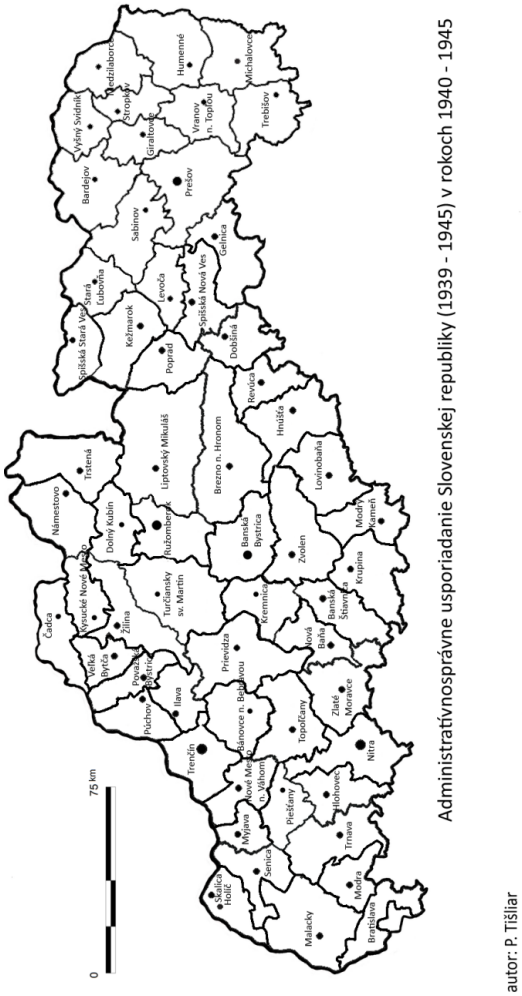

Obr. 7: *Okresné zriadenie v rokoch 1940 – 1945.*[103]

Po skončení 2. svetovej vojny a obnove Československej republiky bol správny systém na Slovensku výrazne zmenený. Župy aj notárske úrady boli zrušené a nahradené novou sústavou národných výborov na úrovni obcí a okresov, neskôr aj krajov.

[103] TIŠLIAR, Okresné zriadenie..., s. 121.

Zoznam prameňov a literatúry

Archívne pramene

Národný archív Českej republiky v Prahe

- f. Předsednictvo ministerské rady, 1918 – 1945
- f. Ministerstvo vnitra – Stará registratura, 1918 – 1938

Slovenský národný archív v Bratislave

- f. Kancelária prezidenta republiky SR, 1939 – 1945

MVSR Štátny archív v Bratislave

- f. Bratislavská župa I., 1398 – 1922

MVSR – Štátny archív v Banskej Bystrici

- f. Gemersko-malohontská župa II., (1638) 1803 – 1922

MVSR Štátny archív v Nitre

- f. Nitrianska župa I., 1464 – 1922

MVSR Štátny archív v Bytči, pobočka v Čadci

- f. Okresný úrad v Čadci, 1923 – 1945

MVSR Štátny archív v Levoči, pobočka v Poprade

- f. Okresný úrad v Kežmarku, 1923 – 1945
- f. Okresný úrad v Poprade, 1923 – 1945
- f. Okresný úrad v Spišskej Starej Vsi, 1923 – 1945

MVSR Štátny archív v Košiciach, pobočka v Rožňave

- f. Okresný úrad v Rožňave, 1923 – 1938
- f. Okresný úrad v Revúcej, 1923 – 1945
- f. Okresný úrad v Dobšinej, 1938 – 1944

Literatúra

Dejiny štátu a práva na území Československa v období kapitalizmu 1848 – 1945: II. 1918 – 1945. Bratislava : SAV, 1973.

HLEDÍKOVÁ, Zdenka – JANÁK, Jan – DOBEŠ, Jan. *Dějiny správy v českých zemích : Od počátku státu po současnost*. Praha : Lidové noviny, 2007.

JOACHIM, Václav – HOLL, Richard – JABŮREK, Leopold: *Soubor předpisů* o *organisaci* a *působnosti zemských a okresních* úřadú a *zastupitelstev*: *První svazek*. Praha: Státní tiskárna v Praze III., 1928.

LAŠTOVKA, Karel. Zemské či střední župy? Příspěvek k anketě Prúdů podáva prof. Dr. Laštovka. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 82-93.

LIPSCHER, Ladislav: Ľudácka autonómia – ilúzie a skutočnosť. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1957.

LIPSCHER, Ladislav. *K vývinu politickej správy na Slovensku v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : SAV, 1966.

MEDVECKÝ, Ludevít. Ciele župnej reformy. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 75-82.

MOSNÝ, Peter. *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. Košice : Právnická fakulta Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, 1997.

NOVÁK, Ján. Nové administratívne sriadenie v praxi. In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 103-112.

PACELT, Vincent. *Převrat na Rožňavsku 1918 – 1919*. Rožňava, 1935.

PEŤKO, Koloman. *Obecní notári a verejná správa*. Martin : Kníhtlačiarsky úč. spolok v Turčianskom sv. Martine, 1932.

PEŤKO, Koloman. *Okresné zriadenie na Slovensku: Dejinný prehľad okresnej organizačnej sústavy*. Trenčín : Kníhtlačiareň okresných notárov v Trenčíne, 1931.

PONIČAN, Pavel. *Príručka administratívneho práva platného na území Slovenska so zvláštnym zreteľom na župnú reformu*. Bratislava 1925.

PONIČAN, Pavel. Zeme či župy? In: *Prúdy*, roč. X, č. 2, február 1926, s. 94-103.

SCHELLE, Karel. *Tradice zemského zřízení.* Brno : Masarykova univerzita, 1992.

TIŠLIAR, Pavol. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov : SSP, 2013.

Pramene práva

Krajinský zákonník (Országos törvénytár), 1882 – 1918

Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1918 – 1939

Slovenský zákonník, 1939 – 1945

Snem Slovenskej republiky. 1. volebné obdobie, 1. a 2. zasadanie, tlač 1-149, A tlač 1-6 Snemu Slovenskej krajiny, stenografické správy.

Prehľad primárnych zdrojov k hospodárstvu na Slovensku v medzivojnovom období s dôrazom na chemický priemysel[1]

Peter Vanek

Mgr. Peter Vanek, PhD.
University of Ss. Cyril & Methodius
Faculty of Arts
Department of Historical Sciences and Central European Studies
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
Slovakia
e-mail: peter.vanek@ucm.sk
https://orcid.org/0000-0002-3046-8048

Populačné štúdie Slovenska 17:97-110

Overview of Primary Sources on the Economy of Slovakia During the Interwar Period with Emphasis on the Chemical Industry
The presented paper analyses the primary sources useful for research on the economy in Slovakia during the interwar period (1918-1939). Within the economy, the focus is on the chemical industry. The paper mentions only those primary sources used in my own long-standing research on the chemical industry in Slovakia during the interwar period. An analysis of secondary sources is not included in this paper.

Keywords: chemical industry, economy, interwar period, historiography, primary sources, Slovakia, Czechoslovakia, 1918-1939

Úvod

Zdroje potrebné pre výskum hospodárstva a chemického priemyslu na Slovensku v medzivojnovom období (1918 – 1939) možno prehľadne rozčleniť do troch základných skupín tvorených archívnymi dokumentami, dobovými prácami a publikovanými prameňmi. Zároveň predstavujú nevyhnutnú bázu, bez ktorej sa pri skúmaní predmetnej problematiky nemožno obísť. Ich pôvod spadá do časového intervalu skúmaného obdobia, pričom výnimku môžu tvoriť niektoré publikované pramene. Tie „uzreli svetlo sveta“ až v druhej polovici 20. storočia, no obsahujú kompletné znenie či čiastočný prepis dokumentov. Pridanú hodnotu publikovaných prameňov predstavuje najmä kritický komentár editora či eventuálna interpretácia materiálu. Významná je ich ľahká dostupnosť, keďže nie je potrebné preštudovanie originálnych dokumentov in situ. Na druhej

[1] Príspevok je výsledkom riešenia projektu APVV-20-0199, projekt s názvom *Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia*.

strane ide zväčša len o malé výseky z rozsiahlych fondov, a preto môže dôjsť k skresleniu pohľadu na predmetnú problematiku.

V predkladanom príspevku spomínam len tie primárne zdroje, ktoré som použil počas vlastného dlhoročného výskumu chemického priemyslu na Slovensku v medzivojnovom období.

Pod chemický priemysel medzivojnového obdobia zaraďujem štyri väčšie celky, respektíve subodvetvia – priemysel anorganickej a organickej chémie, výrobu viskózových vlákien a gumárenský priemysel. Medzi jednotlivými celkami dochádzalo k prelínaniu v rámci ich výrobných programov. Priemysel anorganickej chémie zahŕňal veľké množstvo výrobných odborov – produkciu ferosilícia, gleja, karbidu vápnika, kyseliny sírovej, prostriedkov na ochranu rastlín, superfosfátov, zápaliek a iné. Do priemyslu organickej chémie patrili suchá destilácia dreva, petrochémia či produkcia farieb, krémov na obuv, lakov, lepenky, mydla, zinkovej bieloby a iné.

Archívne pramene

Prvú skupinu – zdroje archívnej povahy – možno opäť schematicky rozdeliť na niekoľko druhov. Prvý tvoria archívy s prívlastkom „národné“. Vo vzťahu k *Slovenskému národnému archívu* v Bratislave (bývalý Štátny ústredný archív) sú cenné fondy, v ktorých sú obsiahnuté informácie o hospodárstve medzivojnovej republiky a čiastočne zachytávajú i predmetný chemický priemysel. Pre obdobie 30. rokov 20. storočia do vzniku Slovenského štátu sú prínosné fondy *Krajinský úrad*, *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici* a *Obchodná a priemyselná komora v Bratislave.* Spomínaný „banskobystrický“ fond sa čo do kvality i kvantity materiálu javí ako vhodnejší pre štúdium dejín priemyslu než na materiál chudobnejší „bratislavský“ fond. Oba sú, samozrejme, zamerané zväčša len na vlastný komorný obvod.[2]

Vyššie uvedené fondy obsahujú materiály k chemickému priemyslu sporadicky, a to väčšinou len vo forme stručných textov. Naproti tomu je mimoriadne cenný fond *Ministerstvo hospodárstva* zachytávajúci obdobie od autonómie až do zániku vojnovej Slovenskej republiky. Tak ako v predchádzajúcich prípadoch je gro fondu zamerané na hospodárstvo ako celok, ale s omnoho väčším výskytom materiálu

[2] Obchodné a priemyselné (živnostenské) komory pôsobili v monarchii približne od poslednej tretiny 19. storočia. Počas medzivojnového obdobia existovali na Slovensku tri komorné obvody so sídlom v Bratislave, Banskej Bystrici a Košiciach. *Obchodná a priemyselná komora v Košiciach* mala vo svojej pôsobnosti okrem východu Slovenska i územie Podkarpatskej Rusi. Tieto inštitúcie mali za úlohu pomáhať pri uskutočňovaní obchodných a priemyselných záujmov, pripravovať a predkladať plány obchodného a priemyselného rozvoja jednotlivým ministerstvám, zbierať štatistické dáta a pod. K činnosti obchodných a priemyselných komôr podrobnejšie pozri: BORODOVČÁK, Viktor. *Obchodná a priemyselná komora v Bratislave 1920 – 1948* (inventár k archívnemu fondu). Bratislava: Štátny slovenský ústredný archív – I. oddelenie, 1955, s. 1-2.

týkajúceho sa chemického priemyslu. Spoločným negatívom týchto archívnych fondov je nedostatočne spracovaná inventárna pomôcka, čo výrazne spomaľovalo vlastný výskum. Tento problém je najvýraznejší pri rozsiahlych fondoch *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici* a *Ministerstvo hospodárstva*, ktorý každý zvlášť obsahuje viac ako 900 škatúľ archívneho materiálu.

V kontraste s rozsiahlym súborom sa v *Slovenskom národnom archíve* nachádza „trpasličí" fond *Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi*, zachytávajúci obdobie rokov 1932 až 1937. V jeho dvoch škatuliach sa mi podarilo nájsť niekoľko dokumentov k predmetnej problematike.

Počas vlastného výskumu som sa neobmedzil len na tuzemsko, ale pracoval som i s fondami *Národního archivu* v Prahe. Zámer vykonať výskum v Prahe bol logickým krokom, keďže z titulu bývalého hlavného mesta Československa sú na pôde tamojších archívov lokalizované kľúčové materiály. V rámci vtedajších ministerstiev som siahol po fonde *Ministerstvo financí*, ktorý možno vo vzťahu k predmetnej problematike považovať za doplnkový zdroj. Naproti tomu fond *Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností* predstavuje primárny zdroj dát, obsahujúci 2 766 škatúľ materiálu. Podobne zásadný je fond *Předsednictvo ministerské rady,* ktorý najmä vo svojej časti s názvom *Národohospodářský odbor* obsahuje množstvo materiálu k výrobným odborom chemického odvetvia.[3]

Okrem archívneho materiálu jednotlivých ministerstiev a orgánov štátnej správy predstavuje doplnkový zdroj informácií k skúmanej problematike fond Ústřední svaz československého průmyslu. Jeho pôvodcom bol Ústredný zväz československých priemyselníkov, ktorého pôsobnosť spadala do medzivojnového obdobia a bol reprezentantom priemyselných kruhov v celej republike. Tento zväz zasahoval do plánovania významných hospodársko-politických opatrení v štáte, pričom jeho kompetencia zahŕňala riadenie spoločného postupu v daňových, dopravných, mzdových a poisteneckých otázkach a ich prerokovávanie s jednotlivými úradmi či inštitúciami (centrálne a živnostenské úrady, sprostredkovateľne práce a iné.).[4]

V medzivojnovom Československu pôsobili kapitálové spoločnosti, ktoré ovládali veľké časti priemyselných odvetví. Jednou z nich bol koncern *Spolok pre chemickú a hutnú výrobu* v Ústí nad Labem. Do jeho širokého portfólia patrili napríklad závod na produkciu kyseliny sírovej a superfosfátov v Žiline, moderná výroba

[3] Hlavnou úlohou *Předsednictva ministerské rady* bolo zaistiť *„...jednotnosť legislatívnej a správnej činnosti jednotlivých ministerstiev"*, ako aj *„...jednotnosť najvyššieho a ústredného vedenia štátnej správy a kolegiálnosť rozhodovania vlády..."*. Konkrétne jeho agenda zahŕňala podporné práce pri prejedávaniach *„osnov zákonov, vládnych nariadení a vyhlášok jednotlivých ministrov..."*; vybavovanie korešpondencie medzi *Národným zhromaždením* a ministerstvami; riešenie rozporov, ktoré vznikali medzi ministerstvami atď. Pozri PONOCNÁ, bez udania krstného mena. *Předsednictvo ministerské rady* (inventár k archívnemu fondu). Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1960, s. 2.

[4] DURMANOVÁ, bez udania krstného mena. Ústřední svaz československého průmyslu (inventár k archívnemu fondu). Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1964, s. 2-3.

karbidu vápnika a ferosilícia v Handlovej či do zániku republiky ešte rozostavaný závod na tekutý chlór a iné chemické produkty v Novákoch.[5] Dokumenty, ktorých pôvodcom je spomínaný koncern, sa nachádzajú v rovnomennom rozsiahlom fonde *Národního archivu* v Prahe obsahujúcom 3 866 škatúľ materiálu.

Ďalší druh prvej skupiny tvoria bankové archívy, v rámci ktorých bol vykonaný výskum vo fondoch *Archivu* České národní banky v Prahe.[6] V nich obsiahnuté materiály sú na tému chemického priemyslu pomerne chudobné. Výnimkou sú však niekoľko stostranové spisy o rafinérii minerálnych olejov *Apollo* či o závodoch *Veľkostatky Jozefa Pálffyho* v Smoleniciach. V oboch spomínaných prípadoch ide o veľmi hutné texty, zahŕňajúce finančnú kondíciu závodov, ich úvery, výrobu, personálne obsadenie a pod.

Celkovo je výskum chemického priemyslu v medzivojnovom období mimoriadne sťažený kvôli absencii fondov, ktoré by boli zamerané na predmetné odvetvie či jeho jednotlivé výrobné odbory a subjekty. Výnimku síce tvoria podnikové archívy, ale prístup k nim rozhodne nemožno nazvať „bezbariérový". Za celé obdobie štúdia sa mi nepodarilo dopátrať ku kľúčovým podnikovým materiálom, keďže tie sa v súčasnosti nachádzajú zväčša buď v súkromných rukách, alebo na neznámom mieste. V dôsledku toho som sa musel uspokojiť s ostatnými archívnymi fondami vyznačujúcimi sa roztrieštenosťou a fragmentárnosťou materiálu.

Okrem spomínaných materiálov umiestnených v „národných" a bankových archívoch sú k dispozícii aj fondy významných národohospodárov a osobností. Medzi takéto hospodárske elity vtedajšieho Československa patril Otto Kapp, ktorého rovnomenný fond je umiestnený v inštitúcii s názvom *Památník národního písemnictví* v Prahe. Neveľký fond *Otto Kapp*, zameraný najmä na obdobie rokov 1930 a 1931, obsahuje autorove články a spisy k rôznym hospodárskym problémom (cenová politika, nezamestnanosť, odchod robotníctva do cudziny a pod.).

Dobové práce a publikované pramene

Rovnako dôležitý zdroj dát predstavujú dobové práce a publikované pramene spadajúce do druhej skupiny. Prehľadne ich opäť rozčleňujem na niekoľko druhov. Prvý zahŕňa sčítania ľudu a závodov, ktorým venujem osobitnú pozornosť v kontexte chemického priemyslu medzivojnového obdobia vo vedeckej štúdii

[5] NAP, f. SPCHHV, šk. 3325, bez sig., Dějiny *„Spolku pro chem. a hutní výrobu, a, s."* – Výstavba nových výrob Spolku 1938, s. 1-2.

[6] Medzi spomínané fondy patria fond *Agrární banka*; *Banka československých legií*; *Česká diskontní banka*; *Česká průmyslová banka*; *Národní banka Československá*; *Pražská úvěrní banka a Živnostenská banka*.

Základné problémy pri výskume priemyslu medzivojnového Československa na príklade chemického odvetvia.[7]

Ďalší druh tvoria dobové štatistické práce. Medzi ich najvýznamnejších zostavovateľov patrili významní slovenskí a českí národohospodári alebo štatistici ako Imrich Karvaš, Jozef Mráz a Pavel Horváth.[8] Hlavným predmetnom záujmu uvedených textov (najmä od Imricha Karvaša a Pavla Horvátha), zjednodušene povedané, bol vtedajší hospodársky život v republike. Zároveň sa dá tvrdiť, že štatistiky sú pomôckami, ktoré kvantifikujú hospodárske procesy. Výstupom štatistického bádania sú prehľadové syntetizujúce tabuľky a grafy, ktoré, doplnené o autorovu interpretáciu, podávajú pomerne ucelený obraz o vývoji v sledovanej oblasti.

Okrem spomínaných prác majú relevantnú informačnú hodnotu i štyri vydania *Statistické příručky republiky Československé*, jednotlivé diely *Statistické ročenky republiky Československé*, ako aj *Statistický zpravodaj* a dôležité *Zprávy Státního úřadu statistického*.[9] Neoceniteľným zdrojom dát pre štúdium pomníchovskej republiky sú práve dva ročníky *Statistického zpravodaje*, ktoré zachytávajú stav hospodárstva zväčša pred územnými zmenami v rokoch 1937 až 1938 a komparujú ho s novovzniknutým stavom po nemeckom, maďarskom a poľskom zábore. Obsahujú množstvo dát, syntetizujúcich tabuliek a komentárov k zmene hraníc, k úbytkom obyvateľstva a k všetkým oblastiam hospodárskeho života v krajine (cenová politika, dopravná infraštruktúra, poľnohospodárstvo, priemyselné odvetvia, zahraničný obchod a iné).

Tretí druh zahŕňa publikácie o celkovej industriálnej výrobe v Československu či správy obchodných a priemyselných združení, respektíve inštitúcií ako *Obchodná a priemyselná komora*, *Ústredné združenie Slovenského priemyslu* a Ústredný zväz

---

[7] VANEK, Peter. Základné problémy pri výskume priemyslu medzivojnového Československa na príklade chemického odvetvia. In: *Historia nova 19*. PODOLAN, Peter (ed.). Bratislava: Stimul, 2021, s. 154-162. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-19/> [2024-11-22].

[8] KARVAŠ, Imrich. *Hospodárska štatistika Slovenska*. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora v Bratislave, 1928, 116 s.; MRÁZ, Jozef. *Slovensko ve světle statistiky*. Praha: Hejda & Tuček, 1920, 94 s.; HORVÁTH, Pavel. *Príručka hospodárskej štatistiky Slovenska*. Bratislava: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1935, 207 s.

[9] *Statistická příručka republiky Československé I*. Praha: Státní úřad statistický, 1920, 106 s.; *Statistická příručka republiky Československé II*. Praha: Státní úřad statistický, 1925, 656 s.; *Statistická příručka republiky Československé III*. Praha: Státní úřad statistický, 1928, 470 s.; *Statistická příručka republiky Československé IV*. Praha: Státní úřad statistický, 1932, 486 s.; *Statistická ročenka republiky Československé 1935*. Praha: Státní úřad statistický, 1935, 289 s.; *Statistická ročenka republiky Československé 1936*. Praha: Státní úřad statistický, 1936, 299 s.; *Statistická ročenka republiky Československé 1937*. Praha: Státní úřad statistický, 1937, 343 s.; *Statistická ročenka republiky Československé 1938*. Praha: Státní úřad statistický, 1938, 369 s.; *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. I., č. 11-12.; *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 1-2.; *Statistický zpravodaj*, 1939, roč. II., č. 3.; *Zprávy Státního úřadu statistického.* Praha: Státní úřad statistický, 1920 – 1939.

československých priemyselníkov.[10] V rámci predmetnej témy majú veľkú výpovednú hodnotu práve ročenky s názvom *Slovenský priemysel*, ktoré vo forme prehľadu zachytávajú vývoj a stav vo výrobných odboroch nielen chemického priemyslu, ale aj ostatných odvetví. Jednotlivé správy obsahujú taktiež state k najdôležitejším zmenám v oblasti priemyselnej, sociálnej a finančnej politiky štátu.

Štvrtým druhom dobových prác sú publikácie, referáty a rôzne príspevky vtedajších odborníkov a národohospodárov. Medzi významné diela patrí monografia už vyššie spomínaného Imricha Karvaša s názvom *Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku* z roku 1933, zaoberajúca sa rozdielnym vývojom a unifikáciou výrobných podmienok v krajinách vtedajšieho Československa.[11] Tento významný slovenský národohospodár uverejnil množstvo príspevkov kratšieho rozsahu, ako napríklad článok s názvom *Kríza priemyslu na Slovensku* v periodiku *Hospodárske rozhľady*. V ňom popisuje dopady povojnovej hospodárskej krízy z rokov 1921 až 1923 na jednotlivé priemyselné odvetia na Slovensku vrátane jedného z výrobných odborov chemického priemyslu – priemyselnej produkcie zápaliek.[12] Veľkej hospodárskej kríze a jej špecifickým znakom (autor ich na strane 10 nazýva *„symptómami"*) je venovaný priestor v 20-stranovom článku s názvom *Charakteristika dnešnej hospodárskej krízy*.[13] V ďalšej monografii zas rozoberá problematiku vplyvu kartelov ako jednej z foriem hospodárskej koncentrácie moci

[10] *Prehľad priemyselnej výroby Slovenka a Podkarpatskej Rusi*. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora v Bratislave – Ústredné združenie slovenského priemyslu v Bratislave, 1927, 380 s.; *O priemysle Slovenska 1923*. Bratislava: Ústredný zväz československých priemyselníkov, 1924, 146 s.; *O priemysle Slovenska 1924*. Bratislava: Ústredný zväz československých priemyselníkov, 1925, 224 s.; *Slovenský priemysel roku 1929*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1930, 241 s.; *Slovenský priemysel roku 1930*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1931, 164 s.; *Slovenský priemysel roku 1931*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1932, 139 s.; *Slovenský priemysel roku 1933*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1934, 101 s.; *Slovenský priemysel roku 1934*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1935, s. 119 s.; *Slovenský priemysel roku 1935*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1936, 122 s.; *Slovenský priemysel roku 1936*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1937, 122 s.; *Slovenský priemysel roku 1937*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1938, 143 s.; *Slovenský priemysel roku 1938*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1939, 89 s.; *Slovenský priemysel roku 1939*. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1940, 150 s.

[11] KARVAŠ, Imrich. *Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku*. Praha: Orbis, 1933. 132 s.

[12] KARVAŠ, Imrich. Kríza priemyslu na Slovensku. In: *Hospodárske rozhľady*, 1926, roč. 1, č. 5, s. 318-326.

[13] KARVAŠ, Imrich. *Charakteristika dnešnej hospodárskej krízy (Zvláštna otlač z „OBZORU NÁRODOHOSPODÁŘSKÉHO", ročník XXXVIII., číslo 9-10)*. [s. l.], 1933. 20 s.

na priebeh konjunkturálnej fázy hospodárskeho cyklu.[14] Rozsiahla publikačná činnosť Imricha Karvaša zahŕňa edukačné texty k základným otázkam hospodárskej teórie, ktorých hlavnou cieľovou skupinou boli odborná verejnosť a študenti. K takýmto významným dielam patrí *Problematika času v hospodárskej teórii* či dvojzväzkové *Základy hospodárskej vedy*. Práve jeho dvojzväzkové dielo možno chápať ako učebnicu obsahujúcu a definujúcu nielen všetky základné pojmy, ale aj teoreticko-metodologické prístupy k štúdiu a pochopeniu hospodárstva v dobovom kontexte.[15]

K popredným slovenským národohospodárom patril aj Peter Zaťko. Medzi jeho najznámejšie texty patrí *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky*, kde sa podrobne zaoberá uhorským priestorom. Autor sleduje legislatívny proces, vývoj v priemyselných odvetviach a celkovo podmienky za akých dochádzalo k procesu industrializácie. Následne sa v práci dáta za Uhorsko porovnávajú s dátami z nástupnických krajín monarchie s dôrazom na Maďarsko v období 20. rokov 20. storočia.[16] K otázkam priemyslu a priemyselnej politiky v medzivojnovej republike vyšiel spod jeho pera článok s názvom *Priemyselná politika na Slovensku*, či referát, ktorý odznel na zasadaní valného zhromaždenia Ústredného združenia slovenského priemyslu a bol publikovaný pod názvom *Diskrepancia vo vývine svetovej výroby a svetového obchodu*. Vo vyššie uvedenom referáte je navyše charakterizovaná situácia v hospodárstve vybraných svetových krajín (vrátane Československa) za roky 1929 až 1936. V úvode môžeme vidieť tabuľkové prílohy indexov priemyselnej výroby, dovozu a vývozu, ako aj ich korunové vyčíslenie. Druhá časť sa zameriava na priemysel na Slovensku s dôrazom na zamestnanosť a proces industrializácie. V závere sú rozoberané najrozličnejšie otázky hospodárskeho života v krajine (podnikanie, dopravné a sociálne problémy, unifikácia právneho poriadku a pod.).[17] K zaujímavým textom Petra Zaťka patrí práca s názvom *Hospodárska politika Malej dohody* uverejnená v roku 1937 v rámci prednášok České společnosti národohospodářské. Ústrednou témou diela, ako napovedá už samotný názov, je vtedajšia hospodárska kooperácia medzi štátmi Malej dohody. Jadro obsahuje

[14] KARVAŠ, Imrich. *Vliv kartelov na konjunktúru*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1932, 85 s. Otázku kartelov a kartelizácie rozoberá autor v ďalších prácach a príspevkoch, napríklad: *Všeobecne o vzniku kartelov (Zvláštna otlač z „HOSPODÁRSKYCH ROZHĽADOV", ročník VI., číslo 7-8)*. Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň, 1931, 22 s.

[15] KARVAŠ, Imrich. *Problematika času v hospodárskej teórii*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1937, 69 s.; KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok prvý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, 310 s.; KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok druhý.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, 332 s.

[16] ZAŤKO, Peter. *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky*. Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň, 1930, 92 s.

[17] ZAŤKO, Peter. Priemyselná politika na Slovensku. In: *Hospodárske rozhľady*: časopis Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave, 1937, č. 4.; ZAŤKO, Peter. *Diskrepancia vo vývine svetovej výroby a svetového obchodu*. In *Hospodárstvo a právo*, 1936 – 1937, roč. 4, bez čísla, s. 71-77.

informácie o poľnohospodárskej i priemyselnej produkcii Juhoslávie a Rumunska, ako aj dáta o ich exporte do Československa.[18]

Popri Imrichovi Karvašovi a Petrovi Zaťkovi pôsobili v medzivojnovom období v Československu aj ďalší poprední národohospodári, ku ktorým bezpochyby patrili Ervin Hexner a Otto Kapp. V prípade Ervina Hexnera, významného slovenského experta na hospodárske právo, ktorý sa po roku 1939 úspešne etabloval v Spojených štátoch amerických, treba vyzdvihnúť najmä jeho celkové dielo k problematike kartelov.[19] Svoje poznatky takisto prezentoval na rôznych odborných fórach. Príkladom môže byť jeho príspevok k niektorým aspektom priemyselnej politiky, ktorý predniesol na zasadaní valného zhromaždenia Ústredného združenia slovenského priemyslu dňa 24. marca 1934.[20]

Možnosti a limity aplikácie hospodárskej politiky sa dajú nájsť v dielach Otta Kappa. V rámci množstva prác treba spomenúť monografiu z roku 1928, ktorá je rozdelená na dve časti. V prvej dochádza k analýze stavu hospodárstva na Slovensku. V druhej je predstavený *„plán systematického rozvoja produktívnych síl Slovenska"*. V nasledujúcich statiach autor predstavuje spomínaný plán pozostávajúci z troch skupín opatrení – celohospodárskych, priemyselných a živnostenských, poľnohospodárskych a lesníckych.[21] O dekádu neskôr vyšla jeho úvaha o hospodárskej spolupráci štátov strednej Európy. V nej sa zamýšľa nad možnosťami a prekážkami ekonomickej integrácie okolitých štátov, ktoré tvorili pred rokom 1918 jednotnú hospodársku sústavu.[22]

---

[18] ZAŤKO, Peter. *Hospodárska politika Malej dohody. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1936 – 37. IX.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1937, 20 s.

[19] HEXNER, Ervin. Československé kartely. *Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932 – 33. XIV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1933, 27 s.; HEXNER, Ervin – MARTÍNEK, Karel. *Kartelové a syndikalisační předpisy československé*. Praha: Hospodářská politika, 1936, 462 s.; HEXNER, Ervin. *Právna úprava kartelov. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1928 – 29. XIII.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1929, 21 s.

[20] HEXNER, Ervin. *Priemyselná politika na Slovensku: Referát pri valnom zhromaždení Ústredného združenia slovenského priemyslu 24. marca 1934*. Bratislava: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1935, 26 s.

[21] KAPP, Otto. *Potřeba soustavné hospodářské politiky na Slovensku*. Praha: Politický klub českosl. nár. demokracie, 1928, 27 s.

[22] KAPP, Otto. *Staré a nové cesty hospodářského sblížení. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1937 – 38. XIV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1938, 34 s. Medzi jeho ďalšie práce patria KAPP, Otto. *O hospodářských poměrech Slovenska a Podk. Rusi. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1923 – 24. IV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1924, 50 s.; KAPP, Otto. *O možnostech a předpokladech hospodářského plánu se zvláštním zřetelem na Slovensko. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932 – 33. XIII.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1933, 48 s.; KAPP, Otto. *Kapitoly o nezaměstnanosti. (Zvláštní otisk Národohospodářského Obzoru, ročník XXXVI., číslo 10 a 11)*. Praha: nákladem vlastním, 1931, 26 s.

Medzi dobové informačné zdroje jednoznačne patrí široká škála periodickej tlače. V odbore chémie vychádzal v medzivojnovom období profesijný časopis s názvom *Chemické listy pro vědu a průmysl*. Obsahovo sa zameriava nielen na vtedajšie nové postupy a objavy vo výrobnom procese, ale každý ročník zahŕňa aj správy o celkovom vývoji v chemickom odvetví a jeho jednotlivých výrobných odboroch. Okrem *Chemických listov* vychádzali k hospodárskym otázkam napríklad vestníky obchodných a živnostenských komôr s názvom *Obchodní komora* či *Hospodárske rozhľady*; *Obzor Národohospodárskej župy stredoslovenskej*; Úverníctvo, priemysel, obchod, živnosti, zemedelstvo (starší názov *Národný hospodár*) a mnohé iné.

Popri prácach domácej proveniencie existujú aj zahraničné, písané v cudzom jazyku. V stručnosti spomeniem najmä dva publikované texty od autorov zo Spojených štátov amerických. Prvý bol uverejnený v roku 1930 formou bulletinu Úradu pre zahraničný a domáci obchod a jeho autorom bol William Daugherty. Bulletin sa obsahovo zameriava na analýzu výroby chemického priemyslu v Československu s dôrazom na druhú polovicu 20. rokov 20. storočia.[23] Za zmienku stojí i práca z roku 1938, v ktorej sú zhromaždené dáta o produkcii organických chemikálií syntetickou cestou v jednotlivých štátoch sveta.[24] Prístup k obom prácam je pomerne jednoduchý, keďže sú voľne dostupné v internetovej databáze *HathiTrust*.

Celkový diapazón dopĺňajú publikované pramene z období po zániku Československa. V kontexte chemického priemyslu uverejnil Ján Turinič v roku 2000 zbierku materiálov k významnému bratislavskému závodu *Dynamit Nobel*.[25] Staršou, ale nie menej hodnotnou, je dvojdielna publikácia od Augustína Iža k dejinám rafinérie minerálnych olejov *Apollo*.[26] Najmä druhá uvedená práca obsahuje popri textovej časti aj veľké množstvo cenných štatistík vo forme tabuliek a grafov, ktoré zachytávajú výrobu, odbyt a zamestnanosť v závode. Výrazne sťažený prístup k podnikovým archívom v dnešnej dobe ešte viac umocňuje význam spomínaných publikovaných prameňov.

---

[23] DAUGHERTY, William. *The chemical industry* in *Czechoslovakia*. Washington: United States Government Printing Office, 1930, 33 s. Dostupné na internete: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiug.30112101933023;view=1up;seq=1> [2024-11-22].

[24] CONCANNON, C. – TAYLER, J. *Synthetic organic chemicals. World developments and foreign markets*. Washington: United States Government Printing Office, 1938, 163 s. Dostupné na internete: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015068374498;view=1up;seq=1;size=400> [2024-11-22].

[25] TURINIČ, Ján (ed.). *Dynamit Nobel: Zbierka dokumentov z histórie spoločnosti Dynamit Nobel Bratislava z rokov 1873 – 1951*. Bratislava: Istrochem, 2000, 234 s.

[26] IŽO, Augustín (ed.). *Dejiny Apollo rafinérie – predchodcu n. p. Slovnaft 1895 – 1945. Textová časť.* Bratislava: Slovnaft, 1974, 218 s.; IŽO, Augustín (ed.). *Dejiny Apollo rafinérie – predchodcu n. p. Slovnaft 1895 – 1945. Tabuľky a prílohy.* Bratislava: Slovnaft, 1974, 307 s.

Záver

Chemický priemysel patril počas obdobia medzivojnového Československa, vzhľadom na počet pracovníkov, k relatívne menším odvetviam. Jeho význam spočíval v produkcii strategických výrobkov a polotovarov, ktoré boli nevyhnutné pre fungovanie a obranu štátu. Po úspešnom absolvovaní magisterského stupňa v roku 2013 som sa rozhodol v rámci doktorandského štúdia skúmať problematiku chemického priemyslu na Slovensku v medzivojnovom období. Viedlo ma k tomu poznanie, že hoci existuje široká škála literatúry k téme vývoja priemyslu, tak úroveň dosiahnutého poznania v prípade chemického odvetvia ako celku stále vykazuje mnoho „bielych miest". V nedostatočnej miere sú spracované mnohé výrobné odbory chémie (napr. spracovanie minerálnych olejov, superfosfátov, zápalkárstvo atď.). Počas svojho viac ako dekádu trvajúceho bádania som navštívil mnohé archívy a knižnice doma i v zahraničí. Na základe uvedeného som určil niekoľko zásadných problémov, ktorým som čelil počas vlastného výskumu chemického priemyslu na Slovensku v medzivojnovom období: roztrieštenosť a fragmentárnosť archívneho materiálu, nedostatočne spracované inventárne pomôcky, nedostupnosť podnikových archívov, relatívne malé množstvo dobových prác a publikovaných prameňov k skúmanému odvetviu.

Použité pramene a literatúra

Archívne pramene

Archiv České národní banky v Praze:
fond *Agrární banka*
fond *Banka československých legií*
fond *Česká diskontní banka*
fond *Česká průmyslová banka*
fond *Národní banka Československá*
fond *Pražská úvěrní banka*
fond *Živnostenská banka*

Národní archiv Praha:
fond *Ministerstvo financí*
fond *Ministerstvo průmyslu, obchodu a živností*
fond *Předsednictvo ministerské rady*
fond *Spolek pro chemickou a hutní výrobu*
fond Ústřední svaz československého průmyslu

Památník národního písemnictví v Praze:
fond *Otto Kapp*

Slovenský národný archív v Bratislave:
fond *Krajinský úrad*
fond *Ministerstvo hospodárstva*
fond *Národohospodársky ústav Slovenska a Podkarpatskej Rusi*
fond *Obchodná a priemyselná komora v Banskej Bystrici*
fond *Obchodná a priemyselná komora v Bratislave*

Dobové práce a publikované pramene

CONCANNON, C. – TAYLER, J. *Synthetic organic chemicals. World developments and foreign markets*. Washington: United States Government Printing Office, 1938, 163 s. Dostupné na internete: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015068374498;view=1up;seq=1;size=40> [2024-11-22].

DAUGHERTY, William. *The chemical industry in Czechoslovakia*. Washington: United States Government Printing Office, 1930, 33 s. Dostupné na internete: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uiug.30112101933023;view=1up;seq=1> [2024-11-22].

HEXNER, Ervin – MARTÍNEK, Karel. *Kartelové a syndikalisační předpisy československé*. Praha: Hospodářská politika, 1936, 462 s.

HEXNER, Ervin. Československé kartely. *Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932 – 33. XIV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1933, 27 s.

HEXNER, Ervin. *Právna úprava kartelov. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1928 – 29. XIII.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1929, 21 s.

HEXNER, Ervin. *Priemyselná politika na Slovensku: Referát pri valnom zhromaždení Ústredného združenia slovenského priemyslu 24. marca 1934*. Bratislava: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1935, 26 s.

HORVÁTH, Pavel. *Príručka hospodárskej štatistiky Slovenska*. Bratislava: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1935, 207 s.

IŽO, Augustín (ed.). *Dejiny Apollo rafinérie – predchodcu n. p. Slovnaft 1895 – 1945. Textová časť.* Bratislava: Slovnaft, 1974, 218 s.

IŽO, Augustín (ed.). *Dejiny Apollo rafinérie – predchodcu n. p. Slovnaft 1895 – 1945. Tabuľky a prílohy.* Bratislava: Slovnaft, 1974, 307 s.

KAPP, Otto. *Kapitoly o nezaměstnanosti. (Zvláštní otisk Národohospodářského Obzoru, ročník XXXVI., číslo 10 a 11)*. Praha: nákladem vlastním, 1931, 26 s.

KAPP, Otto. *O hospodářských poměrech Slovenska a Podk. Rusi. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1923 – 24. IV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1924, 50 s.

KAPP, Otto. *O možnostech a předpokladech hospodářského plánu se zvláštním zřetelem na Slovensko. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1932 – 33. XIII.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1933, 48 s.

KAPP, Otto. *Potřeba soustavné hospodářské politiky na Slovensku*. Praha: Politický klub českosl. nár. demokracie, 1928, 27 s.

KAPP, Otto. *Staré a nové cesty hospodářského sblížení. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1937 – 38. XIV.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1938, 34 s.

KARVAŠ, Imrich. *Hospodárska štatistika Slovenska*. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora v Bratislave, 1928, 116 s.

KARVAŠ, Imrich. *Charakteristika dnešnej hospodárskej krízy (Zvláštna otlač z „OBZORU NÁRODOHOSPODÁŘSKÉHO", ročník XXXVIII., číslo 9-10)*. [s. l.], 1933, 20 s.

KARVAŠ, Imrich. Kríza priemyslu na Slovensku. In *Hospodárske rozhľady*, 1926, roč. 1, č. 5, s. 318-326.

KARVAŠ, Imrich. *Problematika času v hospodárskej teórii*. Bratislava: Učená spoločnosť Šafárikova, 1937, 69 s.

KARVAŠ, Imrich. *Sjednocení výrobních podmínek v zemích českých a na Slovensku*. Praha: Orbis, 1933, 132 s.

KARVAŠ, Imrich. *Vliv kartelov na konjunktúru*. Bratislava: Právnická fakulta Univerzity Komenského, 1932, 85 s.

KARVAŠ, Imrich. *Všeobecne o vzniku kartelov (Zvláštna otlač z „HOSPODÁRSKYCH ROZHĽADOV", ročník VI., číslo 7-8)*. Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň, 1931, 22 s.

KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok prvý*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, 310 s.

KARVAŠ, Imrich. *Základy hospodárskej vedy. Zväzok druhý.* Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1947, 332 s.

MRÁZ, Jozef. *Slovensko ve světle statistiky*. Praha: Hejda & Tuček, 1920, 94 s.

TURINIČ, Ján (ed.). *Dynamit Nobel: Zbierka dokumentov z histórie spoločnosti Dynamit Nobel Bratislava z rokov 1873 – 1951*. Bratislava: Istrochem, 2000, 234 s.

ZAŤKO, Peter. *Diskrepancia vo vývine svetovej výroby a svetového obchodu*. In *Hospodárstvo a právo*, 1936 – 1937, roč. 4, bez čísla, s. 71-77.

ZAŤKO, Peter. *Hospodárska politika Malej dohody. Sbírka přednášek pořádaných Českou společností národohospodářskou v období 1936 – 37. IX.* Praha: Česká společnost národohospodářská, 1937, 20 s.

ZAŤKO, Peter. *Industrializačná politika Maďarska a jej výsledky*. Bratislava: Slovenská kníhtlačiareň, 1930, 92 s.

ZAŤKO, Peter. Priemyselná politika na Slovensku. In *Hospodárske rozhľady*: časopis Obchodnej a priemyselnej komory v Bratislave, 1937, č. 4.

O priemysle Slovenska 1923. Bratislava: Ústredný zväz československých priemyselníkov, 1924, 146 s.

O priemysle Slovenska 1924. Bratislava: Ústredný zväz československých priemyselníkov, 1925, 224 s.

Prehľad priemyselnej výroby Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Bratislava: Obchodná a priemyselná komora v Bratislave – Ústredné združenie slovenského priemyslu v Bratislave, 1927, 380 s.

Slovenský priemysel roku 1929. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1930, 241 s.

Slovenský priemysel roku 1930. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1931, 164 s.

Slovenský priemysel roku 1931. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1932, 139 s.

Slovenský priemysel roku 1933. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1934, 101 s.

Slovenský priemysel roku 1934. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1935, 119 s.

Slovenský priemysel roku 1935. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1936, 122 s.

Slovenský priemysel roku 1936. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1937, 122 s.

Slovenský priemysel roku 1937. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1938, 143 s.

Slovenský priemysel roku 1938. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1939, 89 s.

Slovenský priemysel roku 1939. Turčiansky Sv. Martin: Ústredné združenie slovenského priemyslu, 1940, 150 s.

Statistická příručka republiky Československé I. Praha: Státní úřad statistický, 1920. 106 s.

Statistická příručka republiky Československé II. Praha: Státní úřad statistický, 1925. 656 s.

Statistická příručka republiky Československé III. Praha: Státní úřad statistický, 1928. 470 s.

Statistická příručka republiky Československé IV. Praha: Státní úřad statistický, 1932. 486 s.

Statistická ročenka republiky Československé 1935. Praha: Státní úřad statistický, 1935, 289 s.

Statistická ročenka republiky Československé 1936. Praha: Státní úřad statistický, 1936, 299 s.

Statistická ročenka republiky Československé 1937. Praha: Státní úřad statistický, 1937, 343 s.

Statistická ročenka republiky Československé 1938. Praha: Státní úřad statistický, 1938, 369 s.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. I., č. 11-12.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. II., č. 1-2.

Statistický zpravodaj, 1939, roč. II., č. 3.

Zprávy Státního úřadu statistického. Praha: Státní úřad statistický, 1920 – 1939.

Inventáre a sekundárna literatúra

BORODOVČÁK, Viktor. *Obchodná a priemyselná komora v Bratislave 1920 – 1948* (inventár k archívnemu fondu). Bratislava: Štátny slovenský ústredný archív – I. oddelenie, 1955, 22 s.

DURMANOVÁ, bez udania krstného mena. Ústřední svaz československého průmyslu (inventár k archívnemu fondu). Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1964, 110 s.

PONOCNÁ, bez udania krstného mena. *Předsednictvo ministerské rady* (inventár k archívnemu fondu). Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 1960, 565 s.

VANEK, Peter. Základné problémy pri výskume priemyslu medzivojnového Československa na príklade chemického odvetvia. In *Historia nova 19*. PODOLAN, Peter (ed.). Bratislava: Stimul, 2021, s. 154-162. Dostupné na internete: <https://fphil.uniba.sk/katedry-a-odborne-pracoviska/ksd/historia-nova/archiv/historia-nova-19/> [2024-11-22].

© Populačné štúdie Slovenska 17 (Studies in the Population of Slovakia 17)
Zostavil: Pavol Tišliar

Autori štúdií:
© Marcel Demčák, Pavol Krajčovič, Branislav Šprocha, Pavol Tišliar, Peter Vanek

1. vydanie, Bratislava 2024, 112s.

Vydavateľ:
Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o.z.

ISBN 978-80-89881-31-4